

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ВА СПОРТ
ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ КОНСЕРВАТОРИЯСИ

“Ижтимоий-сиёсий фанлар” кафедраси

Сиёсий фанлар номзоди Н.Ш.Бердалиев

**«ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШ
НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ ФАНИДАН МАЪРУЗАЛАР
МАТНИ**

ТОШКЕНТ-2009

**1-МАВЗУ. КИРИШ. ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАКСАДИ ВА
ВАЗИФАЛАРИ. ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ
ТУГРИСИДАГИ ДАСТЛАБКИ КАРАШЛАР ВА УНИНГ
РИВОЖЛАНИШ БОСКИЧЛАРИ.**

РЕЖА

1. Фанининг предмети, мақсади ва вазифалари
2. Миллий давлатчилигимиз тугрисидаги дастлабки қарашлар. Тасаввуфчилик таълимотида эркинлик ва адолат.
3. Амир Темур ва Темурийлар даври миллий давлатчилик тугрисидаги қарашларида демократик тамойиллар
4. XVI-XIX асрлар Урта Осиё ҳаётидаги мураккаб даврлардаги парчаланишларнинг салбий оқибатлари. Ҳадидлар қарашларида маърифий-демократик тамойиллар
5. Ўзбекистонда демократик жамият қурилишининг ривожланиш босқичлари

Ҳар қандай давлат ўз жамиятининг тарихий, маданий ва ахлоқий мероси негизлари асосида ривожланади. Бундай уйғунлик халқнинг ривожланишида янги босқичларга қутаради. Унинг истикбол омилларини кенгайтиради. Аждодларимиз томонидан Ўзбекистон ҳудудида яратилган «Авесто» ана шундай давлатчилигимизнинг назарияси сифатида инсоният тарихини англашда алоҳида уринга эга.

Президент И.А.Каримов тарихчи олим ва журналистлар билан булган учрашувда - “Ҳозир Ўзбекистон деб аталувчи ҳудуд, яъни бизнинг Ватанимиз нафакат Шарқ, балки умумжаҳон цивилизацияси бешиқларидан бири булганини бутун жаҳон тан олмоқда. Бу қадимий ва табаррук тупроқдан буюк алломалар, фозилу-фузалолар, олиму-уламолар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиккан. Диний ва дунёвий илмларнинг асослари мана шу заминда яратилган, сайқал топган”¹ дейди. Дарҳақиқат, Мовароуннаҳр оралигида пайдо булган улкан давлатчилик маданий мероси инсоният тарихи ибтидосида энг дастлабки ҳамда қадимий давлатчилик маданияти сифатида маълум. Мустақиллигимиз шарофати билан бундай меросни миллий, демократик кадриятларимизнинг муҳим замини булган урганиш имкониятлари очилади.

Маълумки, Ўзбекистонда миллий давлатчилигимиз тугрисидаги энг қадимги манба “Авесто”дир. У эрамаздан олдинги 3 мингинчи йилларда аждодларимиз томонидан яратилган илк давлатчилик тугрисидаги ижтимоий қараш ҳисобланади. Агар “Авесто”да илгари сурилган гоёларга эътибор берадиган булсак, бугунги адолатпарвар - демократик жамият барпо этишга қаратилган гоёларимиз билан ҳамоҳанг эканлигини қурамыз.

¹ Каримов И.А. Асарлар тўплами 7 жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1999, 132-бет.

Давлатчилик асосларини шакллантириш борасида “Авесто” деярли барча сиёсий, иктисодий ва ижтимоий муносабатлар давлат тузум асослари, зардуштийларнинг фалсафаси, дунё тарихининг ривожланиши хақидаги маълумотларни уз ичига камраб олади. Манбада аввало, инсон эрки, унинг рухий комиллиги масалалари устувор куйилади. Масалан; “Мен яхши фикр, яхши суз, яхши ишга шон-шавкат бахш этаман” дейилади Ясна (14) китобида. Ахурамазда, инсонлар уртасида булаётган муносабатлар узаро самимийлик, хурмат бегаразлик, ёрдам ва оқибатли булиш зарурлигига, ёмон фикрлардан холи булишга чакиради. Каттага хурмат ва кичикка иззат, сабр-бардош, халоллик, меҳр-оқибат ва бошка бир катор тамойиллар борки, булар миллий гоёмизнинг асосий тамойилларига уйгун келади.

Гояларнинг бундай тарзда куйилиши дунё ана шу кучларнинг ёнма-ён яшашидан иборат, деган фалсафанинг мохиятини англашга ундайди¹. Шу тарика “Авесто” уша замонда яшаган одамлар уртасидаги муносабатларни баркарорлаштириш, давлатга булган эҳтиёж ва зарурияти уларок юзага келган манба булиб хисобланади.

“Авесто”да энг мухим масалалардан бири - бу ҳукукий муносабатларнинг назарий жихатдан шаклланганлигидир. Унда инсон ҳаёти ва одамлар уртасидаги ижтимоий-иктисодий муносабатлар ҳуқуққа асосланганлиги хақида маълумотлар бор. хақиқат, яхши суз ва мақсад, поклик ва эзгуликка интилиш, сув, ер, олов, хонадон ва чорвани асраб-авайлаш ахлокий бурч булиб саналган. Инсон узининг ишлари ва фикрлари билан яхшилик, ёруглик ва бахт келтирувчи, ҳаёт ва хақиқат берувчи олий тангри Ахурамаздага ёрдамчи булиб хизмат килади.

Оила ва жамоада берилган суздан ёки касамдан воз кечиш, одамлар уртасида тузилган аҳдногани бузиш катта гуноҳ хисобланган: “О Спитама, шартномани бузувчи киши бутун мамлакатни бузади, шу билан бирга Артага тегишли барча мулку молларга путур етказди. О Спитама, аҳдингни бузма...” (“Яшт”, X боб.)²

Тарихий ҳужжатлар асосида айтиш мумкинки, “Авесто”нинг “Ясна”, “Виспрат”, “Яшт”, “Видевдат” китобларида илгари сурилган ҳукукий таълимотлар Рим ҳуқуқидан қадимийроқ хисобланади. Боз устига, улар кейинчалик ташкил топган давлатлар сиёсий тизимининг шаклланиш манбаси булиб ҳам хизмат қилган. Шу тарика “Авесто” Грек мутафаккирлари ва Рим ҳуқуқшунослари ижодига узининг ҳар томонлама муқамаллиги билан таъсир курсатган. Жумладан, инсон ҳуқуқи, жисмоний ва ҳукукий шахс эркинлиги, инсон эркинлиги, эркак ва аёлнинг тенглиги масаласи, озчиликнинг ҳуқуқи, вояга етмаганлар ҳуқуқи, виждон, эътиқод ва дин эркинлиги, жамоа ва гуруҳларнинг ҳуқуқи, мол-ҳол ҳуқуқи, оила ҳуқуқи, шартномаларнинг мажбурийлик ҳуқуқи, жиноятнинг қасддан ёки эҳтиётсизлик натижасида содир этилган турлари ишлаб чиқилган. Шунингдек «Авесто»да угрилик ёки

¹ Отамуродов С. “Авесто” миллий ғоямиз манбаи. Жамият ва бошқарув. 2002, сон, 34 бет.

² Сагдуллаев А, Аминов Б, Мавлонов Ў, Норкулов Н. Ўзбекистоннинг тарихи: Давлат ва жамият тараққиёти. Т.: Академия, 2000, 31 бет.

боскинчилик фарклари таснифланган, химоя ҳукуки ва суд ишларини юритиш ҳамда ташкил этиш каби бошка ҳукукий тамойиллар ҳам уз ифодасини топган³.

Маълумки, демократик жамият асослари давлатда сиёсий-ижтимоий, иктисодий ва ҳукукий тамойилларнинг тизимий яхлитлиги мавжудлигида намоён булади. Айни пайтда, улар умуминсоний кадриятлар билан уйхун холда булишига асосланади. «Авесто» да бундай кадрият ва тамойиллар шакллантирилганлигининг гувоҳи буламиз.

Инсон табиатан эркинликка, эзгуликка интилиб яшайди. Бундай эҳтиёжларнинг барча учун умум булган коидаларини ва уларнинг тартиботларини ташкил этишда давлатга булган эҳтиёж вужудга келади. Мана шундай эҳтиёж умуминсоний кадриятларнинг назарий мезонларини шакллантирган. Айни пайтда, кишилик жамиятининг узаро урушлар ва ихтилофлар билан боглик даврларида янги маърифий таълимотлар халоскор гоё сифатида ҳам вужудга келган. Айнан IX ва XII асрлар Урта Осиё тарихида шундай мураккаб давр булган. Халкнинг уз мустакиллиги учун кураши ва бунда хуррият ва инсон эркинлиги билан боглик гоёлар миллатни маънавий юксалишга чакиради. Дунёга машхур Хоразмий, Фаргоний, Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос хожиб, Низомулмулк каби файласуф, сиёсатчи, тарихчи олимлар, шу даврда яшаб ижод этдилар. Бу давр уз мазмуни, салмохи жихатидан Урта Осиё Уйғониш даври деб тарихга киради. Уйғониш даври маданиятининг узига хос томонлари мавжуд булиб, улар давлатчилигимиз назариясининг вужудга келишида куйидагиларга асосланган холда талкин этилади:

1. Дунёвий маърифатга интилиш, бу йулда утмиш ва кушни мамлакатларнинг маданияти ютуқларидан кенг фойдаланиш, айникса табиий-фалсафий, диний, тарихий ҳамда ижтимоий илмларни ривожлантириш.

2. Табиатга кизикиш, табиатшунослик илмларининг ривожи, рационализм, ақл кучига ишониш, асосий эътиборни хакикатни топишга каратилган фанларга бериш, хакикатни инсон тасаввури, илмининг асоси деб хисоблаш.

3. Инсонни улуглаш, унинг аклий, табиий, рухий бадий, маънавий фазилятларини асослаш, инсонпарварлик, юкори ахлокий конун ва коидаларни намоён этиш, комил инсонни тарбиялаш.

4. Универсаллик - комусийлик, барча табиат ходисалари билан кизикиш ва унинг мохиятига интилиш¹.

5. Давлат курилиши ва бошқарувининг назарий негизлари адолат, ахлоқ тамойилларида шакллантириш, уларнинг ҳукукий ҳамда амалий асосларининг ривожлантирилиши.

6. Давлат рахбари ва хизматчиларининг фаолият даражалари таснифлари, масъулияти мезонлари тизимининг назарий негизларининг яратилиши.

³ Абдукамилов Р. Авестийские текст о государственности и праве: вопрос генезиса и эволюции структур. Ўзбекистон тарихи, 2000, 3 сон, 22 бет.

¹ Ўзбекистонда ижтимоий - фалсафий фикрлар тарихидан лавқалар. Хайруллаев М. тақрири остида. -Т.: Ўзбекистон, 1995, 11-12 бетлар.

МУСО АЛ-ХОРАЗМИЙ (783-850)

Буюк математик, астроном ва географ. У алгебра фанининг асосчиси. «Алгебра» сўзи унинг «Ал-китоб ал-мухтасар фи хисоб ал-жабр ва ал-муеобала» асаридан олинган. Бизгача етиб келган «хинд хисоби хакида китоб», «Кўшиш ва айириш хакида китоб», «Китоб сурат-ул-арз», «Зиж», «Астурлоб билан ишлаш хакида китоб» каби ўнга якин асари машхурдир.

АБУ НАСР ФОРОБИЙ (873-950)

«Шарк Аристотели» номини олган комусий олим. 160 дан ортиқ асар яратган. «Мантика кириш китоби». «Исбот китоби», «Фалсафага изохлар», «Музыка хакида катта китоб», «Инсон аъзолари хакида китоб». «Лухатлар хакида китоб», «Шахарни бошқариш», «Фазилатли хулklar» каби асарлари жахон маданиятига кўшилган катта хиссадир.

Шу даврнинг йирик намоёндалардан бири Абу Наср Форобий узининг “Фозил одамлар шахри” асарида инсоният жамиятининг вужудга келиши ва ривожланишининг муайян табиий - давлатга булган эҳтиёжларнинг пайдо булишини, унда адолат ва ахлоқнинг шаклланиши қонуниятларини назарий тамойилларини яратганлиги билан машхурдир. У - «Маданий жамият ва маданий шахар (ёки мамлакат) шундай буладики, шу мамлакатнинг аҳолисидан булган ҳар бир одам касб-хунарда озод, ҳамма баб-баробар булади, кишилар уртасида фарқ булмайди, ҳар ким узи истаган ёки танлаган касб-хунар билан шугулланади. Одамлар чин маъноси билан озод буладилар. Одамларнинг тинчлик ва эркинликларига ҳалакит берувчи султон булмайди. Улар орасида турли яхши одатлар, завқ-лаззатлар пайдо булади»¹. Шу тариқа олим бугун бизнинг тасаввуримиздаги демократик давлат шакллари ва унда бошқарувнинг сиёсий ва фалсафий моҳиятини яратишга эришади. Масалан, фозиллар шахарининг (давлат назарда тутилган) таркиб топиши ва унда қандай ахлоқий сифатдаги шахснинг раҳбар булиши таснифлари бугунги демократик жамият қуришининг бевосита назарий талаблари билан уйғун келади. Бу борада Абу Носир Форобий - «Уларнинг узларидан сайланган раҳбар ёки бошлиқлар ҳокими мутлоқ булмайди. Улар одамлар ичидан кутарилган, синалган энг олийжаноб, раҳбарликка лойиқ кишилар буладилар. Шунинг учун бундай раҳбарлар уз сайловчиларини тула озодликка чиқарадилар, уларни ташқи душмандан муҳофаза қиладилар»², деб давлат бошқарувида демократик тамойилларни таъминлаш билан боғлиқ ахлоқий ва маданий қадриятларни тизимлаштиради. Эътиборли жиҳати шундаки, Форобий қарашларидаги «ҳокими мутлоқ булмаслиги», «сайловчилар иродаси», «озодлик» каби фикрлари нафақат шу даврда, балки, бугунда ҳам инсоният маданияти ноёб маҳсули ҳисобланган - демократиянинг бош гоёси булиб хизмат қилади.

¹ Абу Носир Форобий.. Фозил одамлар шақри. Т, 1993, 190 бет.

² Ўша асар, 190 бет.

Давлат ва унинг бошқарувида дахлдор масалалар Юсуф Хос Хожиб ижодида ҳам катта урин тутган. У “кутадху билиг” достонида давлатни бошқариш амаллари, коидалари ва сиёсий - ахлокий муносабатларни жамиятда қарор топтиришга қаратилган қарашлари билан эътиборлидир. У давлат бошқаруви ва хизматини ташкил этиш турларини ҳамда шу даражаларга мувофиқ сифатларини таснифлайди. Жумладан, «Шохликка даъвогарлар онадан ажиб бир истеъдод билан тугиладилар ва улар дархол яхши-ёмонни ажратиш фитратига эга буладилар. Бундайларга Худо идрок, фаросат ва юмшоқ бир кунгил ато этади, қолаверса яхши иш юритиш укуви билан ҳам сийлайди»¹ деб қурсатган. Шунингдек Юсуф Хос Хожиб уз асаридан курсатган барча ишларда тажрибали, ёмонликни дархол сезувчи, оқиллик бобида ибратли, заковатли, маърифатга ташна, кичикларга таянувчи, адолатпарвар, садокат каби сифатларнинг сохиби булиши шартлигини таъкидлади. Буюк аллома фақат бу билан чегараланиб қолмайди, балки жамият ривожини ва тақдирини учун масъул бўлган шахсларнинг давлат бошқарувидаги сифатлари таснифини ривожлантиришнинг адолатли тамойилларининг муҳимлигига қаратган. Айни пайтда, у жамиятда илмий ва маданий салоҳиятни адолатли давлат асосларини яратувчи омил деб билган. Масалан, у, зиёлилар тугрисида шундай дейди: - «хақиқий зиёли ҳақиқат таянчи булади. Агарки оламда донишлар бўлмаганда, ерда ризқ-руз унмас эди. Уларнинг зиёси халқ йулини ёритувчи машъалдир. Донишларга ширин суз билан баҳра бер, моддий манфаатини кодиришга ҳаракат қил».² Зеро, агар биз демократияни жамиятнинг юксак маданий шакли деб қарайдиган бўлсак, унда аждодларимиз яратган мерос бевосита адолатли давлатнинг пойдеворига асос бўла олади.

Унга замондош бўлган комусий олим Ибн Сино Урта Осиё табиий-илмий ва ижтимоий-фалсафий фикрларнинг буюк намоёндаси, тиббиёт, фалсафа, ижтимоий-сиёсий, ахлокий таълимот тарихига улкан ҳисса қўшган мутафаккирдир. Унинг “Ишорат ва Танбихот”, “Рисолату тадбири манзил”, “қуш тили” каби асарлари бевосита давлат бошқарувининг адолатпарвар ва ахлокий асосларига бағишланади.³

АБУ АЛИ ИБН СИНО (980-1037)

Ўрта Осиё халқлари маданиятини бутун дунёга танитган машҳур табиб-ҳаким, катор табиий фанлар билимдони, Оврўпада Ависенна номи билан танилган буюк комусий олим. У ёзган 450 дан ортиқ асардан: «Тиб конунлари», «Донишнома», «Нажот китоби», «Турар жойнинг тузулиши», «Инсоф китоби», «Тиббий кўрматмалар ҳақида» каби 160 га яқини бизгача етиб келган.

¹ Юсуф Хос Хожиб. Кутадху билиг Т. Фан, 1971, 329-б.

² Ўша асар, 649-бет.

³ Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Ўзбекистон, 1995, 67-бет.

Адолатли давлат бошқаруви, унинг мукаммал назарий асосларини яратиш борасида улкан илмий мерос қолдирган урта асрлар мутафаккири, давлат арбоби Низомулмулкнинг “Сиёсатнома” асари муҳим манба ҳисобланади. У амалдорларни ахлоқий фазилатларига қараб танлаш, адолат ва инсофни оёқ ости қиладиган кишиларни давлат ишларига аралаштирмасликни, давлатни бошқаришда кенгаш билан олиб бориш, фаолиятларни мунтазам назорат қилиш, итоат ижро ва сифатлари тугрисидаги қарашлари билан аҳамиятлидир. Айниқса, Низомулмулкнинг - «Қупчилик бўлиб қабул қилинган тадбир энг савобли бўлади ва шундай йул тутиш керак»¹ деган фикрлари аждодларимизнинг давлат қурилишининг адолатли тартиботларига қатъий эътибор берганлигидан далолатдир.

Миллий давлатчилик негизлари ҳақида фикр юритар эканмиз, қадимги Турон, Мовароуннахр, Туркистон ҳудудида дастлабки давлатлар вужудга келган муқаддас маконлардан бири сифатида хаттоки қадимги дунё олимлари томонидан эътироф этилган. Масалан, бундан 2000 йил аввал яшаган римлик тарихчи Помпей Трог Туркийзабон халқларнинг энг қадимги аждодлари ҳақида шундай ёзган: «Бактрияликлар, сўғдлар ва хоразмликлар келиб чиқилишининг қадимийлиги бўйича мисрликлар билан бемалол беллаша олади». Бундай фикрни юнон тарихчилари Страбон, Геродот, хикатийлар ёзиб қолдирган маълумотларда ҳам учратиш мумкин¹.

Ўзбек миллий давлатчилигимиз негизларининг қадимийлиги ҳақида буюк бобоқалонимиз Алишер Навоийнинг «Тарихи мулуки Аҷам» асаридаги фикрлар алоҳида диққатга сазовордир. Навоий давлат сузини мулк деб ёзади. Аҷам дегани эса арабчада арабдан ташқари деган маънони англатади. Демак, қадимий тарихларда Эрон ва Турон ҳудудида илк бор ташкил топган ва узок асрлар давомида ҳукмронлик қилган давлатни араблар Аҷам, яъни араб давлатидан ташқари, деган ном билан атаганлар.

Маълумки, ислом дини ижтимоий дунёқараш сифатида кенг тарқала бориши билан унинг назарий, фалсафий, ҳуқуқий томонларини ишлаб чиқишга эътибор ҳам тобора ортиб борган. Шу тариқа IX-XII асрларда Мовароуннахрда илм-фан, маданият, ислом фалсафасининг назарий жиҳатдан юксак даражада ривожланган даври бўлди. Улардан Имом Ал-Бухорий, Имом Ат-Термизий, Ал-Мотрудий, Муҳаммад Имом-Газзолий, Маҳмуд аз-Замаҳшарий, Бурхонуддин ал-Марғилоний, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Абдулҳолик Гиждувоний, Баҳовуддин Накшбанд, Жалолиддин Румий каби буюк алломалар узларининг илмий тадқиқотлари билан жаҳон маданиятига улкан ҳисса қўшдилар. Диний-илмий тадқиқотларда борлик, илоҳий қудрат, инсон қомиллиги, адолат, инсоф, диёнат, виждон каби гоялар инсон руҳиятини поклаш орқали эркин жамиятга қўрланади. Бу борада Ж. Румий шундай дейди: “Инсон буюк бир муъжиза ва унинг ичида ҳамма нарса ёзилган. Бирок зулмат

¹ Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.: Адолат, 1997. 98-бет.

¹ Иброқимов А. Бизким, Ўзбеклар. –Т.: Шарқ. 1999, 13-б.

ва пардалар бор-ки, улар ёзувларни укишга имкон бермайди. Зулмат ва пардалар, турли-туман машгулотлар инсоннинг дунё ишлари борасида олган тадбирлари ва кунгилнинг сунгсиз орзуларидир.”¹ Дархакикат, Ж.Румийнинг карашларида инсоннинг фарқи унинг комиллигига асосланади. У дунёга ирки, дини, миллати, табакасидан катъий назар, барча инсонларга баробар мурожаат килади. “Менга ваҳдаи майини тутгил, узгаларни ҳам ондин бахраманд этгил, токи жамоат жам булиб, факат сувратда булмиш тафовутларни бартараф этайлик. Биз ҳаммамиз ягона огочнинг бутоклари, ягона кушиннинг навкарларимиз”. Жалолиддиннинг башарият бирлиги хақида гапириши уша давр учун мислсиз жасорат эди².

Ижтимоий-сиёсий тараккиёт ривожининг маънавий асосларини урганишда Урта Осиёда вужудга келган тасаввуфчилик оқимининг ахамияти ҳам алоҳида муҳим урин тутади. Тасаввуф гарчи ислом бағрида ниш уриб, Куръон ва ҳадислар хикматидан озикланган, куп ҳолларда шариат аҳкомига суянган булсада, лекин у расмий диний ақидапарастлик ва мутаассибликка ҳамда ҳоким табакаларнинг айшу-ишратларга гарк турмуш тарзи, талончилик ва манфаатпарастликка зид уларок, меҳнаткаш халқ норозилигини ифодалаб келди. Ушбу таълимотнинг эл орасида ёйилиб, фикрий янгиланишларга каноат бергани, ҳақ ва ҳақиқатга ташна зиёлилар юрагини банд этганига сабаб шу³. Тасаввуф таълимоти асосида адолат, ҳақиқат, тугрилиқ, меҳр-шафқат, инсоф, иймон, эътиқод, илм, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик каби умуминсоний гоёларни тарғибот қилувчи футувватга асосланган бир канча диний, сиёсий оқимлар пайдо булади. Улар жамятнинг ахлоқсиз унсурларига гоёвий куч сифатида қарши қуйилади. Бу борада, А.Яссавий шундай дейди: “Шайх улдурким, ниёз олса, мустақиҳларга, гариб, бечораларга бергайлар. Агар олиб узи еса, мурдор эт емишдек булгай. Агар тун қилиб қийса, ул тун тузгунча ҳақ таъоло намоз, рузасини қабул қилмагай ва агар олган ниёзидин нон қилиб еса, ҳақ таъоло они дузахда турлук азобга гирифтор қилгай. Ва агар ондог шайхга ҳар қиши эътиқод қилса, қофир булгай”⁴.

Яссавийнинг хикматларида жамятда етакчи шахсларнинг сифатлари тугрисидаги талқинлар, айни пайтда, аччиқ танқидий муносабатлари ижодининг асосини ташқил этади. Чунки шу даврда шайхлар сиёсатга бевосита аралашиб келганлар.

Бу борада Амир Қуллолнинг угли Амир Умарнинг карашлари (1406 й.улган) сиёсатнинг назарий ва амалий моҳиятини очишда эътиборлидир. Унда сиёсатга шундай нисбат берилади: “Билгилким сиёсат - тутиб туриш ва тартибга солишдир..., ёмон қишиларни қурқинч ва титроқда тутмоқ, яхшиларни тақдирламоқ керак. Агар сиёсат булмаса, давлатнинг муҳим ишлари амалга ошмайди; агар тартибот, жазо қонунлари булмаса, давлат ишлари ҳам англамайди, чунки ҳукмдорнинг, жамоанинг қурқи, давлат ва диннинг ривож

¹ Румий Ж. Ичингдаги ичингдадир. -Т.: Ёзувчи, 1997, 51-бет.

² Фиш Ради Жалолиддин Румий. -Т.: “Адабиёт ва санъат”, 1986, 241-бет.

³ Комилов. Н. “Тасаввуф”. -Т.: “Ёзувчи”, 1996, 4 бет.

⁴ Яссавий, Ақмад Хожа. Девони ʼикмат. -Т.: “Ў. Ёулум”. 1992, 8-бет.

сиёсатдир”¹. Яъни, дин оркали сиёсатда умуминсоний кадриятлар ифода этилиши ва бундай сиёсат эса бевосита давлат конунлари оркали амалда уз тасдигини топишига эришмоқ лозим, деб каралади.

XIII-XIV асрларда Урта Осиёни мугуллар томонидан истило килиниши иктисодий ва маънавий хаётга катта салбий таъсир курсатади. Мамлакатда жабр-зулм ва зуравонлик кучаяди, меҳнаткаш халк каттик эзилади.

Бу даврда миллий давлатчилик тугрисидаги карашларнинг ривожланишида Амир Темурнинг хизматлари катта булди. Унинг тузукларида давлат тизими, уни идора килиш услублари ва воситалари, ундаги турли лавозим-вазифалар даражаси, табакаларнинг тоифаланиши, Гарбий кушинларнинг ташкил этилиши, жанг олиб бориш махоратлари, давлат хизматчилари рағбатини ташкил этиш омиллари, адолатли солик турларининг жорий этилиши, мамлакатни ободонлаштириш тадбирлари миллий давлатчиликнинг юксак маданий ва ҳукукий даражада шакллантиришга эришганлигидан далолат беради. Бундай сиёсатнинг асос-моҳияти адолатли давлат, инсонпарвар жамият негизларини карор топтиришга каратилади.

Амир Темур давлат бошқарувининг демократик асосларини яратишда мамлакат ишларини доимо кенгаш, машварад, маслаҳат, хушёрлигу, мулоҳазакорлик, эҳтиёткорлик¹ билан амалга оширишга каратади. Салтанат ишларини Кенгаш асосида олиб бориш - бу аслида аёнларнинг ризолиги ва ихтиёри демак. Бундан чикди бундай ёндашув бевосита давлат бошқаруви таксимотининг илк кхринишлари тугрисидаги карашларнинг ривожланишига замин яратган.

Сохибқирон хар бир ишда сиёсатни адолат билан амалга оширишга ва бунда турли воситалар асосида унинг изчиллигини таъминлашга эришади. Яъни адолатга каратилган мақсадларни адолатли воситалар билан уйғунлаштириш асосида давлат бошқарувининг назарий таълимотларини амалий жихатдан бойитади-ки, салтанатда адолатни таъминловчи сиёсат мурватлар юзага келади. Масалан, у нафакат давлат хизматчиларининг кандай сифатга эга булишини, балки шундай сифатлиларни кандай килиб давлат бошқарувига келишини таъминлашнинг йуналиши томонларини ишлаб чиқади. Бу борада у шундай дейди: «Агар хар нарсани ва хар кимни уз мартабасида саклай олмасанг, салтанатингга бундан куп халал ва зиён етгай. Демак, хар кимнинг кадр-кимматини, тутган мавкеини ва хар нарсанинг улчовини белгилаб олишинг ва шунга мувофиқ иш юритишинг керак»¹ деб, у давлат хизматида салоҳиятли шахсларнинг иштирокини амалий татбикига айлантиради. Жумладан: «Кимнинг акли ва шижоатини синов тарозусида тортиб куриб, бошкаларникидан ортиқроқлигни билсам, уни тарбиятимга олиб, амирлик даражасига кутарар эдим. Сунгра курсатган хизматларига яраша мартабасини ошириб борардим»² дейди.

¹ Мақомат-и сайид Амир Кулол. қўлёзма. ЎзФА ШИ. № 8667. в. 103 а-б.

¹ Амир Темур тузуклари. -Т.: Ёофур Ёулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996, 24-бет.

¹ Амир Темур тузуклари. -Т.: Ёофур Ёулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1996, 81-бет.

² Ўша асар 83-бет.

Амир Темур уз давридаги хизматларининг энг асосийси ва энг буюги - бу унинг давлат арбоби сифатида адолат гоёларига асосланган миллий давлатчилик таълимотларининг ҳуқуқий негизларини яратганлиги ҳамда уни татбиқ этиб берганлигидадир. Шу тариқа у уз сиёсий фаолиятини шундай ифода этади: “хар мамлакатнинг яхши кишиларига мен ҳам яхшилик килдим, нафси ёмонлар, бузуклар ва ахлоқсиз одамларни мамлақатиимдан қувиб чиқардим. Пасткаш ва разил одамларга узларига лойик ишлар топширдим, ҳамда хадларидан ошишларига йул қуймадим. Улухларини ва шараф-эътиборли кишиларни хурматлаб, мартабаларини оширдим. хар мамлакатда адолат эшигини очдим, зулму ситам йулини тусдим»³.

Буюк мунажжим, давлат арбоби, илм-фан ва маданият хомийси, ўз даврида Самарқандда расадхона қурдириб, астрономик мактаб яратган олим. Илмий меъросининг гултожи - «Зижи жадиди Қўрагоний» асари бўлиб, «Бир даража синусини аниқлаш хақида рисола», «Тўрт улус тарихи» асарлари ҳам унинг қаламига мансуб.

Шу даврнинг йирик классик намоёндалардан бири Алишер Навоийдир. У назариётчи ва амалиётчи сифатида давлат сиёсатининг адолатли асослари ва унинг маънавий мезонларини ривожлантиришга катта хисса қушади. Айниқса, адолатсизлик ва зулм давлатни таназзулга, жамиятни жаҳолатга олиб келиши тугрисидаги қарашлари уз ифодасини топади: «...давлат иши билан машгул бўлган амалдорлик чоҳларимда қунгил мулкани турли одамларнинг ҳужуми бўлгалади. Гоҳ амирлик урнида утирдим ва ҳуқумат маҳкамасида халқнинг арздодини сҳрдим ва гоҳ подшоҳ ёнида вазирлик қилдим ва менга умидвор назар билан қараб турган элга мурувват қурсатдим» дейди.

Ўзбек мумтоз адабиётининг асосчиси, мутафаккири ва давлат арбоби. Ўзбек тили жозибасини ўз «Ҳамса»си билан бутун оламга қўрсатган буюк сўз санатқори «Бадойи ул-бидоя», «Наводир ул-ниғоя», «Зубдат ут-таворих», «Чор қитоб», «Маҳолис ун-нафоис», «Маҳбуб ул-қулуб» каби асарларни ҳам бизга мерос қилиб қолдирган.

А. Навоий адолат тугрисидаги қарашларида инсон руҳияти билан боҳлик ижтимоий иллатларнинг моҳиятини излайди. Жамиятда ёвузликнинг келиб чиқиш сабабларини таҳлил этади. Адолатли жамиятга эришишда нафакат подшо унинг одиллиги, балки фуқаролар уртасидаги муносабатларнинг адолатли, маънан соҳлом бўлиши лозимлигига эътиборни қаратади: «Оламда бўлмиш хар навъ одам билан қуришдим; катта - қичикнинг феълү атворини ургандим; яхши-ёмоннинг ҳислатларини тажрибадан утқаздим; яхшилик ва ёмонликларнинг шарбатини ичиб, захрини тотиб қҳрдим. Баҳл ва пасткашларнинг захмини, саҳоватли кишиларнинг малҳамини қунглим дарҳоқ сезадиган бўлиб қолди» дейди. Айни пайтда, у инсон руҳияти билан боҳлик иллатлар моҳиятига шундай нисбат беради: «Яхшиликка муқофот - қуполлик; одоб билан қилинган ҳушмуомала эвасига қекқайиш, такаббурихдан узғача муносабат қурмайсиз. Бировга бир хизмат қилсанг, ундан ун зарб ейишга тайёр

---

³ Ўша асар. 119-бет

турмок керак; кимгаки бир тавозеъ курсатсанг, минг куполлик ва дилсиёхликка хозир булиб турмогинг лозим». Шу тарика, у «Махбуб ул-кулуб» асарида хар хил одамларнинг феъл-атвори ва ахволи, яхши феъл хосияти ва ёмон хислат касофати хакидаги карашлари асосида жамият ижтимоий муносабатларининг яхлит назарий тизими, фукаро-жамият-давлат уртасидаги ахлокий мажбуриятларни умумлаштиришга эришади.

Шарк маданияти, адабиёти ва шеъриятида ўзига хос ўрин эгаллаган адиб, шоир, олим, йирик давлат арбоби ва саркарда. Унинг жахон оммасига машхур бўлган шох асари «Бобурнома» дан ташкари «Мубаййин», «Хатти Бобурий», «Гарб иши» каби асарлари ва гўзал шеърияти машхурдир. А.Навоий замондошларининг илмий меросини кунг билан урганган, узи хам шу йуналишда катта мерос колдирган ижодкорлар Захириддин Мухаммад Бобур, Хусайн Воиз Кошифий ва Жалолиддин Давонийлардир. Улар давлатшунослик, ахлоқшунослик, адабиёт, таълим-тарбия, наср ва назм сохаларида ижод килган йирик олимлардир. Давлат бошқаруви ва унинг сиёсати билан боглик булган ижтимоий-ахлокий масалаларни Бобурнинг «Бобурнома», Кошифийнинг «Ахлоки Мухсиний», Давонийнинг «Ахлоки Жалолий» асарида атрофлича баён килади.

Уларда жамиятни бошқариш асослари, ижтимоий табакаларнинг узаро муносабатлари, адолатли ва адолатсиз подшоҳ фазилатлари, фукароларга одил муносабати, ахлоқ ва таълим-тарбия масаларини тахлил этган. Шу тарика Давлат бошқарувига оид ижтимоий карашларни уз навбатида утмиш давлатчилик маданий меросимиз билан боглик булган кадриятларимизни янада бойитишга хизмат килган.

Юкорида таъкидлаганимиздек, XIV-XV асрдаги ижтимоий ва маданий юксалиш уз мазмун - мохияти билан IX-XII асрлардаги Урта Осиёдаги Уйхониш даврининг узвий давоми эди. Хулоса шундаки, бундай маданий меросларнинг монандликка интилиши, унинг даврий уйгунлашуви халқлар хаётида тараккиёт хамда юксалишига пойдевор булган назарий таълимотларнинг ривожланиш боскичларини кузатамиз. Аммо Узбекистон халқлари давлатчилик тарихи уз тараккиётида бир хилда ривожланган эмас.

XVI-XIX асрлар Урта Осиё хаётида мураккаб ва кескин бурилиш даври булди. Унинг мураккаблиги аввало, Амир Темур империясининг парчаланиши хамда ворислар уртасидаги низолар билан богликдир. Доимий ихтилофлар майдонига айланиб колган Мовароуннахр Шайбонийхон лашкарлари томонидан босиб олинади. Юртда эгасизлик, бошбошдоклик хукм суради. Мана шундай шароитда хакикий илм урнини диний акидавий карашлар эгаллайди. Натижада аник ва табиий фанлар кувгунга учрайди, айникса математика ва астрономия оркада колади. Бунинг окибатида илм-фан ривожининг даражаси кескин пасайиб кетади. Айни пайтда бу давр олдинги мутафаккирларнинг илхор гоьларининг узаро фаол таъсири заифлашуви билан характерланади. Дин бевосита давлат сиёсатининг асосига, хокимият унинг рахномалари кулида манфаатларини никобловчи мафкурага айланади. Натижада жамиятда диний тазйик кучаяди. хар кандай ижодий хур фикр

таъкибга олинади¹. Шунга карамай Урта Осиёда ижтимоий фикр, фалсафа, адабиёт, тарих, мусика фанлари, меъморчилик, тасвирий санъат ривожланди, катор мадраса ва мачитлар курилди. Жумладан, Ибн Мухаммад Юсуф Ал-корабохий, Мухаммад Шариф, Машраб ва Суфи Оллоёр, Нодира, Увайсий, Дилшод, Комил Хоразмий, Аваз Утар, Бедил, Фузулий, Ахмад Дониш, Муқимий, Огахий, Фуркат, Мулла Олим Махдум хожи ижодиётида илхор ижтимоий гоёлар яратилади.

Эътирофли жихати шундаки, шу давр ижодкорлари кайси сохада ижод килмасин, шахс ва зиёлийликка хос кудратда уларнинг асосий диққати халк ва унинг турмуш дарди билан бевосита бохлик булганлигига амин буламиз. Мулло Олим Махдум хожи «Тарихи Туркистон» асарида шундай дейди. «Туркистон хонлари вақтидаги мусулмониялар ниҳоят даражада ахволи оламидин хабарсиз булдилар. Золим ҳакамларга рост ва тугри сузни айтадурхонлар колмай, золимлар учун беш-ун тилло бадалига эртадан кечгача хушомад сузлар айтиб, алар қандай суз айтса, маъкул дейдурхонлар булхон эдилар. Илму маорифда булса Туркистонда утган Ибн Сино, Форобий, Улугбек, Алиқушчи урнига ултурхон олим, файласуфи замон деганларимиз иззату нафс ва риёкорликга табдил булуб, жаҳл балосиха мубтало булгон эдилар. ҳакам ва улугларимиз фуқаролардин уз жойиха ва масрафиха сарф килмай, уз хошишлари ва йушаълариха харж ва сарф килар эди. ҳукумат ишида мутлако мунтазам қоида ва қонун йук эди. Фуқаролар оларнинг уз молидек ҳисоб қилинур эди»¹.

Мавжуд манбалар миллий давлатчилик тарихимизни таназзулга тортган сиёсий қурашлар ва узаро ихтилофларнинг сабабларини урганиш, ундан сабоқлар чиқариш имқониятларини беради.

Аммо тарихнинг ана шундай мураккаб даврида ҳам Ватанимиз ҳудудида хуррият билан йугрилган ижтимоий - сиёсий қарашлар тухтаган эмас. Ақсинча, бундай истак ҳар бир ватандошимиз қалбида умуммиллий истиклол гоёсининг вужудга қелишига туртки булди. Ана шундай гоёларни ишлаб қикишда ХХ асрнинг бошларида шаклланган жади́дчилик қаракатини алоҳида урганиш лозим.

Туркистон миллий давлат мустақиллиги учун қурашда озодлик қаракатларининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда шарт - шароитларини сиёсий жихатдан таҳлилига эътибор қаратиш лозим. Бунда жади́дларнинг мустақиллик учун қураш гоёларининг вужудга қелиши назарда тутилади. Миллат озод булиб, узининг мустақил давлатини урнатмагунча, ижтимоий адолатни тиклаб булмаслиги Бехбудий қелган биринчи ҳулосалардан эди¹. Айни пайтда, бундай гоё миллий истиклолчилик қаракатининг асосини ташкил этган.

Жади́дчилар асосий эътиборини жамяятда маънавиятни ривожлантиришга қаратадилар. Улар янги усулдаги мактабларни ташкил этиш, газеталар

¹ Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Ўзбекистон, 1995, 182-бет.

¹ Мулла Олим Махдумхожи. Тарихи Туркистон. Насаф, 1992. 100-б.

¹ Бехбудий. Танланган асарлар. СЎз боши. Т; Маънавият, 1999, 28-б.

чиқариш, дарслик ва укув кўлланмаларини нашр этириш, Гарбнинг янги маданият ва технология услубиятларини жорий этиш заруриятини ҳамда уни Туркистонда тархиб этиш оркали миллий-дунёвий таълимни юзага келтириш, маънавий ҳаётни янгилаш ва бойитиш оркали миллий ўзликни англашни юксалтиришга замин яратишга интиланлар. Бундай сиёсий ёндашув бевосита жамиятда адолатли-демократик давлат қурилишининг асосларини ривожланишига хизмат қиладиган назарий омиллар эканлигини эътироф этмасдан бўлмайди. Албатта, улар демократиянинг том маънодаги кхринишларидан узокда бўлганлар.

Туркистонда мустамлакачилик сиёсатига қарши қураш ва унинг ижтимоий-сиёсий асосларини ёритувчи манбалар Мунавварқори Абдурашидхон угли¹, Бехбудий, Фитрат, Авлоний², Хувайдо ва бошқа асарларда уз ифодасини топган.

Айнан шу давр воқеа - ходисалари баёни, тафсилотлари ҳамда муваффиқиятсизликнинг сабабларига М.Чуқай “Истиклол жаллодлари” асарида қуйидагича таъриф беради: «Биринчидан, объектив омиллар: ...Биз қурашга узимиз танлаган фурсатда эмас, Русия инқилоби жараёнини келтириб чиқарган вазият ижоботи билан қиришдик. Иккинчидан, субъектив, яъни узимиздан бўлган омиллар: Миллий манфаатлар йулида қурашиш лозимлигини билганлари холда туркистонликлар узаро қучли бирлик қура олмадилар ва бунга улгурмадилар».⁵

Туркистон Мухториятининг ташкил топиши, унинг сиёсий фаолияти, сунгра инқирози масалалари мамлакатимизнинг бир қатор олимлари асарларида уз ифодасини топган⁶.

Миллий истиклол учун қураш йулилари ва шу йулидаги мақсад муштаракликда бўлган эмас. Мустақилликка эришиш қурашлари афсуски, турлича анланган ва унга турлича ёндашилган. Аммо, миллий озодлик ҳаракатининг мағлубияти ёхуд кўплаб зиёли намоёндаларнинг қатагон қилиниши, шаҳид бўлиши билан миллатнинг хурриятга бўлган интилиши бир сония ҳам тўхтаган эмас. Ўзбек зиёлларининг мустақиллик учун олиб борган қураши 30-40-йилларда сўнгра 50-60-йилларда ҳам турли сиёсий кўринишларда давом этиб боради.

XX асрнинг 80-йилларига келиб, коммунистик мафқура зухуми остида қатоҳонлик сиёсати янги паллага қиради. Марказ ходимлари томонидан уюштирилган “ўзбеклар иши”, “пахта иши” билан 11 мингдан ортиқ узбекистонлик раҳбарлар ва оддий фуқаролар таъқиб остига олинди, жазоланди.

---

¹ Абдурашидхонов М. Хотираларим. -Т.: Шарқ. 2001.

² Авлоний. Танланган асарлар 1, 2 жилдлар. Маънавият. 1998, Бехбудий. Танланган асарлар, Маънавият. 1999, Фитрат. Танланган асарлар 1,2,3 жилдлар, 2000-2003,

⁵ Чўқай М. Истиклол жаллодлари. -Т.: Ё. Ёулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1992, 6-бет.

⁶ Аъзамхўжаев С. Туркистон Мухторияти. -Т.: Маънавият, 2000. қосимов Б. Миллий уйғониш. -Т.: Маънавият, 2002, 8-бет.

Ижтимоий-сиёсий жараёнларнинг зиддиятлашуви ва ходисаларнинг кескинлашуви “кайта-қуриш” йилларида ҳам уз таъсир куламини кенгайтириб келди. Натижада республикада жамият яхлитлигини парчалайдиган ҳамда вужудга келган эгасизлик ҳолати фуқаролар ўртасида парокандалик муҳитини юзага келтирди, миллатлараро зиддиятлар, баъзан тукнашувлар, айникса, давлат бошқарувида конунсизлик, бошбодоклик ҳолатлари вужудга келади.

Мана шундай калтис вазиятда, 1989 йил 23 июнда Ислом Абдуганиевич Каримов Ўзбекистоннинг биринчи раҳбари сифатида уз фаолиятини бошлади. У қисқа вақт ичида Ўзбекистонда вужудга келган ижтимоий танглик шароитини барқарорлаштиришга қаратилган тубдан янги миллий сиёсатни шакллантиришга эришди. Натижада, сиёсий беқарорлик, фуқаролар ва миллатлараро низоларнинг олди олинди. Давлат бошқарувида босқичма-босқич демократик тамойиллар мустаҳкамланди - Ўзбекистонда мустақил давлат ташкил этишининг барча сиёсий ва ҳуқуқий заминлари яратилди. Бугунги кунда у «Ўзбек модели» сифатида тан олинмоқда.

1991 йил 31 август куни Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги эълон қилинди. Аммо, мустамлақачилик сиёсатидан сунг қолган сиёсий, иқтисодий, маданий-маърифий мерос билан мустақилликни мустаҳкамлаш ва унинг истикбол йулини аниқлаш, аслида ундан-да мураккаб вазифа эди. Бундай вазифа мамлакатда демократик ҳуқуқий давлат қуриш, ижтимоий йуналтирилган бозор иқтисодиётини вужудга келтириш, унинг жаҳон ҳамжамиятига қушилишини таъминлаш бўйича қатъий ва изчил сиёсат юргизишдан иборат бўлди.

Ўзбекистонда бозор иқтисодига асосланган демократик жамият қуришнинг назарий негизлари қуйидаги йуналишларда ташкил этишга қаратилди.

- Ўзбекистонда мустақилликнинг ҳуқуқий-меъёрий асосларини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси негизида ташкил этиш;
- демократик сиёсий тизимини барпо этиш;
- инсон ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш;
- ҳокимиятлар бўлиниши тамойиллари ислохоти;
- миллатлараро тотувликни таъминлаш;
- миллий ҳавфсизлик концепциясини ишлаб чиқиш;
- бозор иқтисодиётига **утиш**нинг узига хос йулини танлаш;
- иқтисодий ислохотларнинг “Ўзбек модели”нинг яратилиши;
- Ўзбекистонда маънавий-руҳий покланиш, миллий қадриятларни тиклаш, ворислик анъаналарига садокатли авлодни тарбиялаш ва амалиётга жорий этиш концепциясининг ишлаб чиқилиши;
- миллий истиклол моҳияти ва мустақиллик гоёларини белгилаш;
- миллий урф-одатлар, қадриятлар ва анъаналарнинг тикланиши;
- мустақил Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли ва фаол субъектига айланиши ҳамда ташки сиёсат тамойилларининг ишлаб чиқилиши.

МАНЗУ. Мустакиллик ва демократик жамият курилишининг «узбек модели»

режа:

- 1. Миллий мустакиллик ва демократиянинг узвий боғликлиги**
- 2. Давлатчилик гояларининг назарий асослари ва уларнинг шаклланиши.**
- 3. Демократияни чуқурлаштиришда инсон фаоллигини оширишнинг ўрни ва роли**

1. Ўзбекистон Республикаси мустакилликка эришгандан сунг келажакда кандай йулдан бориши масаласи кун тартибига куйилган энг долзарб масалалардан бири булиб колмокда. Унинг долзарб булиб колишининг бир катор объектив ва субъектив сабаблари ва омиллари хам мавжуд эди. Унинг объектив сабабларидан бири жахонда ижтимоий-иктисодий ривожланишнинг барча давлатларга мос келадиган бирон бир тайёр андозасининг йуклиги ва булиши хам мумкин эмаслиги эди. Иккинчи объектив сабаби - маъмурий буйрукбозликка асосланган тузумга хос ижтимоий муносабатлар ва коидалар эндиликда республикада барпо этилаётган янги ижтимоий йуналтирилган бозор иктисодиётига асосланган хукукий демократик давлат манфаатларига мос келмаслиги эди. Мулкчилик, мулкка эгалик ва уни бошкариш, ишлаб чикаришдаги инсон омилининг ортишини хисобга олган холда давлатни бошкаришнинг бутунлай янги шаклини вужудга келтириш зарур эди. Демак, биринчидан хар бир давлат демократик тараккиёт йулиига кириши учун маълум бир муддат талаб килинар эди. Иккинчидан, вақтни кулдан бой

бермасдан ривожланишнинг тарихий жихатдан асрлар мобайнида шаклланган анъаналари асосида Ўзбекистоннинг узига хос тараккиёт йулини ишлаб чиқишни бир дакика ҳам кечиктириб булмас, янги концепция ишлаб чиқиш зарур эди.

Ўтмиш, бугун ва келажак бир-бирига туташган бундай тарихий пайтларда мустакиллик даврини кечираётган хар бир давлат бир томондан, демократия борасида жахон халклари орттирган бой тажриба хамда ундан миллат манфаатлари йўлида фойдаланишни, иккинчи томондан эса, уни ўзига хос ноёб бир шароитда жорий этиш билан бохлик муаммога дуч келганлигини тарихий тажрибалар куплаб мамлакатлар мисолида тасдиклаган.

Ана шундай зиддиятли ва мураккаб бир пайтда Ўзбекистон узининг миллий мустакиллигини, демократиянинг узвий боғликлигини таъминлаш оркали хал этиши мумкин эди. Бу масалани хал этиш жараёнида давлатимизнинг сиёсий рахбарияти хам ички, хам ташки каршиликларга дуч келди. Мамлакат ташкарисида, айникса, собик марказдаги «сиёсатчи каромотчилар» халкимизнинг дунёкарашини захарлаш максатида «Сизлар мустакил давлат куришга кодир эмассизлар!», «Сизлар муте, карам миллатсиз!», «Сизлар учун биз фикрлаймиз, назария яратамиз, сизлар бажарасизлар, холос»¹ деган гаразгуй фикрлари оммавий ахборот воситаларидан урин олар эди. Мамлакат ичкарисидаги айрим аламзада партократлар «Энди халк марказсиз яшай оладими?», «Республикада ижтимоий-сиёсий баркарорлик таъминланадими?» деб хавотирланишса, «Ўзбекистонда кандай жамият курилади» каби саволларга эса хар ким узича жавоб килар эди. Президент И.А.Каримов ибораси билан айтганда, «вазият шундай келган эдики, мустакил Ўзбекистон кайта дунёга келган куниёк оёкка туришга, узи юришга мажбур булди...». Бундай шароитда Ўзбекистон учун узига хос истиклол ва тараккиёт йулини танлаш, миллий мустакиллик ва демократиянинг умумбашарий тамойилларига асосланган уз андозасини ишлаб чиқиш гоят долзарб ва тарихий ахамиятга эга эди.

Ана шундай улуг масъулиятни уз зиммасига олган И.А.Каримов Ўзбекистоннинг рахбари сифатида асосан икки нарсани муштарак холда олиб борди. Улардан бири мамлакатимизнинг уз ижтимоий-иктисодий тараккиёт йулини ишлаб чиқишда ривожланган мамлакатларнинг куп асрлик тажрибасини унганиш ва уларнинг бизга макбул жихатларини ижобий жихатдан узлаштириш булса, иккинчиси - Ўзбекистон халкининг турмуш тарзи, менталитети ва анъаналарига таянишдан иборат булди. Унга Ислом Каримов томонидан таклиф килинган беш асосий тамойил асос килиб олинди.

Ўта мураккаб шароит хар бир миллатдан улкан интеллектуал ва рухий кудратни талаб килади. Ушбу вазифа - тарихий бир амалиётнинг уддасидан чиқишни, у хам бўлса демократияни жамият тараккиётининг мухим воситаларидан бирига айлантира олиш салохияти билан бевосита ўлчанадиган сиёсий фаолият мезонига айланади.

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиклол, иктисод, сиёсат, мафкура. Т.1., -Т.: Ўзбекистон. 1996.

Киска бир тарзда ифодалаш жоиз бўлса, демократиянинг инсоният тараккиётига бехисоб хисса кўшганлиги ва ўзининг афзаллигини хар доим исбот килиб келганлигини бугун хеч ким инкор килмайди. Лекин бу уни шунчаки қандай бўлса, шундай Ўзбекистонга татбиқ этса бўлаверади, дегани эмас. Аксинча, муаммони муваффақиятли ечиш учун миллатнинг кўп минг йиллик сиёсий тажрибаси, ақл-заковатидан фойдаланиш зарур. Сўз миллий давлатчилигимиз умрбокийликка йўгрилиши учун аҳоли ёки турмуш учун бошқа қулайликлардан ташқари, ўзига хос ва мос урф-одат, ахлоқ, қонунлар мажмуаси, бош қомус, яъни Конституция ҳамда уларга таяниб тузилган миллий бошқарув услубини батамом янги шароитга ўткази олиш қобилияти ва амалиёти ҳақида бормоқда. Бу масаланинг бир томони бўлса, унинг бошқа жиҳати, демократиянинг юртимизда раванкини таъминлаш учун, ҳатто географик жойлашуви, унга монанд ҳолда асрлар оша аждодлар томонидан шакллантирилган хўжалик юритиш воситалари ва кўникмалари ҳамда инсонлараро алоқалар ҳам ҳисобга олинишини такозо этади. Мустақилликнинг демократик асосларини чуқурлаштириш ва муваффақиятли фаолият юритиши учун Ўзбекистон айнан шу йўлни тутди. Натижада демократия мамлакатимиз микёсида назариядан амалиётга ёки мавҳумликдан «Ўзбекистон модели»га айланди.

Бу мураккаб демократик ўтиш жараёни, яъни ҳокимиятнинг халқ кўлига ўтиши миллатдан, энг аввало батамом янги гоёни қурол қилган сиёсий раҳбариятдан матонат, сабр-бардош ва қолаверса, сиёсий удабурунликни талаб қилар эди. Шу нуқтаи назардан, 1990 йилнинг 20 июн қуни халқимиз Ўзбекистон Республикаси Олий Қенгашининг иккинчи сессияси қабул қилган «Мустақиллик Декларацияси» тарихда унутилмас бир сана бўлганлигига алоҳида эътибор бериш керак бўлади. Зеро, айнан ўша қунларда кўпчилик учун қутилмаганда, миллий давлатчиликнинг барча атрибутларини ўзида мужассамлаштирган ҳолда мустақил Ўзбекистоннинг халқаро сиёсат субъекти сифатида дунёга қелганлиги тантанали равишда жаҳон ҳамжамиятига эълон қилинган эди. Тугри, ҳудудий даҳлсизлиги тан олиниб қелинган собиқ Иттифок таркибида бошқа бир мустақил давлатнинг яъни Ўзбекистоннинг вужудга қелишига нисбатан халқаро ҳуқуқ меъёрлари нуқтаи назаридан, ўша қезларда айрим фикрлар пайдо бўлгандир. Лекин у бошқа муаммо. Аммо ушбу гўшада асрлар оша истиқомат қилиб қелиб, унинг бир бутунлиги ва мустақиллиги учун қон тўққан қон-саноксиз аждодлар ва авлодларнинг демократик хоши-иродаси нуқтаи назаридан халқимизнинг мутлоқ ҳокимиятни ўз ихтиёрига олиши барча ички ресурслар ва таркибий қисмларга нисбатан фақат ўзбекистонликлар суверенитетининг ўрнатилиши тўла қонуний, ёки бошқача қилиб айтадиган бўлсак, сиёсий-ахлоқий легитимликка эга эди. Қолбуки, у ёки бу қонуний ёки ҳуқуқий акт хеч қачон ўз-ўзидан қелиб қикмаган. Балки у, яъни «Мустақиллик Декларацияси» биринчи навбатда, халқнинг бир неча юз, ҳатто минг йиллик орзулари, мақсадлари ва интилишлари ҳамда энг муҳими, машаққатли қурашининг халқаро сиёсий нуқтаи назардан воқеликка айланганлигини ва

унинг айнан шу халкка хизмат килишини дунё хамжамиятига билдиришнинг халқаро эътироф этилган маърифий услубидир.

Собик Иттифок доирасида бўлиш-бўлмаслигидан катъий назар, айнан ўша кезларда суверен Ўзбекистоннинг ташкил этилганлиги миллий давлат қурилишидаги бой тажриба ва анъаналарга таянган ҳолда халқнинг ўз тақдири ва келажагини белгилашдан иборат олий бурчи ва ҳуқуқи ва шунингдек, олий раҳбарият томонидан ўз халқи келажаги учун тарихий масъулиятни чуқур хис этганлигининг исботи эди. Содир бўлган улкан демократик бурилишни дунёнинг айрим минтақаларида устувор даражада у ёки бу этнос ёки конфессия манфаатларига асосланиб бир гуруҳ сиёсатдонлар, амалпарастлар хоҳиши билан ноқонуний, ҳавфсизлик нуқтаи назаридан пишиб этилмаган давлат суверенитети эълон қилиниши ҳолатига қиёслаш жоиз бўлса, ушбу сиёсий қарор халқаро хамжамият ва энг аввало, Ўзбекистон халқи туб хоҳиш-иродасининг ифодаси эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Маълумки, сўнгги кунларини бошидан кечираётган собик Иттифокнинг марказий раҳбарияти албатта бунга тиш тирноҳи билан қарши турди. Чунки Ўзбекистоннинг мустақил давлат, деб эълон қилиниши аслида Совет империясининг халқаро ҳуқуқ назаридан ноқонуний ва ҳақсизликка асосланганлиги, ижтимоий сиёсий ва қолаверса, барча жабҳалар бўйича унинг кескин заифлашганлиги, империянинг жанубий минтақасида улкан сиёсий ўпирилиш содир бўлганлигидан дарак эди. Шу боисдан хам метрополиянинг уни маъқуллаши ўзининг устидан ўзи ўлим ҳукмини чиқариш билан баробар эди.

Шу кунлардан эътиборан Ўзбекистоннинг барча масалаларда ўзини кўп жабҳаларда мутлоқ суверен деб хис этиш қобилияти тобора ортиб бораётган эди. Ислоҳ Қаримов бошлиқ миллий сиёсий раҳбарият давлат суверенитети шунчаки бир қозғоғда эмас, балки бегумон амалга ошириши, авваламбор кўпмиллатли ўзбекистонликларнинг хоҳиш-иродаси эканлигини рўй-рост барчага ошқора эълон қилди. «Ўзбек модели»ни бугунги кунда демократик жамият барпо этиш муҳим узига ҳос модели эканини дунёнинг жуда қўлаб сиёсатшунос етакчи олимлари урганмоқда ва уни таҳлил қилмоқдалар. Масалан, россиялик тадқиқотчилар Гафарли М.С., Қасаев А.Г., германиялик Л.Левитин, Россия Фанлар Академиясининг академиги Ф.Бурлацкий уни юқсак баҳолашган.

2. «ҚПСС» деб аталмиш аслида эса улкан бир ҳудудни ўз қўлида ушлаб турган партия-давлат машинасининг сўнгги съездида (1990 йил июл) хам Президентнинг масалага жиддий эътибор берганлиги Ўзбекистоннинг мустақиллик эълон қилганлиги шунчаки бир хис-ҳаяжонни тўқиб солиш эмас, балки ортга қайтмайдиган стратегик мақсад ёки акт эканлигинининг ёрқин исботи ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан, 1991 йилнинг 31 август кунда Ўзбекистон Республикаси мутлоқ мустақиллигининг эълон қилинишини унга қадар амалга оширилган ўзига ҳос сиёсий тайёргарлик, умумхалқ сафарбарликнинг қонуний

натижаси ва кенг микёсли демократик ўзгаришлар учун шароит яратган буюк тарихий воқеа деб қараш тугри бўлади. Айнан шундан эътиборан, Ўзбекистоннинг мустақиллиги, ҳудудимиздаги барча таркибий қисмларда; яъни давлат ҳокимиятининг қуйидан юқоригача барча бўғинлари, ер ости ва ер усти ресурслари, давлат бошқаруви муассасаларининг барча тармоқлари, миллатнинг моддий ва интеллектуал салоҳияти ва ташқи алоқаларнинг барча йўналишларида танҳо ҳокимлиги эълон қилинганлиги амалда тўла миллий мустақилликни билдирар эди. Унинг халқаро муносабатларда субъектлар олади. Эндиликда Ўзбекистонга нисбатан дунёдаги барча давлатлари тулақонли мустақил субъекти сифатида ва туб манфаатларининг бирдан бир расмий ифодачиси эканлигини тан олган ўзаро самарали муносабатлар ўрнатишга муносиб халқаро сиёсатнинг мустақил, дахлсиз субъекти сифатида муносабат билдиришлари учун зарур ҳуқуқий-сиёсий асос яратилди. Мустақил давлатимиз гоёларининг назарий ва ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда унинг шаклланишида – собиқ иттифокда биринчи бўлиб, 1990 йил 24 мартда (12-чақирик Олий Советининг биринчи сессияси) Ўзбекистонда Президентлик институтини таъсис этиш тугрисидаги қарори бўлган эди. Маълумки, уша сессияда И.А.Қаримов Ўзбекистон ССРнинг Президенти этиб сайланган эди. Мамлакатимизда Президентлик институтининг таъсис этилиши нафақат давлатчилигимиз миллий гоёсини, балки халқимизнинг босқичма-босқич сиёсий ва иқтисодий мустақиллиги учун қурашнинг узига хос йўналишининг бошланиши ҳам эди.

Президентлик институтининг ташкил этилиши узок йиллар мобайнида Республикаимизда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий ва маданий соҳаларда тупланиб қолган муаммоларни халқ этишнинг бирдан-бир тугри ечими эди.

Маълумки, дунё давлатчилиги тарихий ривожланишида бошқарувнинг асосан икки шакли – монархия ва республика усуллари мавжуд. Республика бошқаруви уз навбатида парламентар ва президентлик республикалари қуринишларига эга. Президентлик Республикаси ҳозирги кунда энг қуп тарқалган давлат бошқаруви шаклидир. 2000 йилги маълумотларга қура, БМТга аъзо 192 давлатдан 146 тасида Президент лавозими мавжуд¹.

Уларнинг аксарият қупчилиги президентлик республикалари ҳамдир. Булар АКШ, Аргентина, Бразилия, Мексика, Франция, Россия Федерацияси ва бошқалардир.

Давлатчилик гоёларининг назарий асослари ва уларнинг шаклланиши жараёнларини президентлик институтининг таъсис этилиши хақида батафсил фикр юритишимизнинг асосий сабаби – Президентлик ҳокимиятининг манбаи халқ эканлиги тугрисидаги тарихий тажрибанинг Ўзбекистонга мос ва зарурлиги ҳамда давлат бошқарувидаги энг самарали шакли эканлигининг уз исботини тапаётганлиги билан белгиланади. Шу уринда, «Президентлик Республикасининг парламентар республикадан асосий фарқи нимадан иборат?»

---

¹ Мустақиллик изошқи илмий-оммабоп лӯлат. Тошкент – 2000. 41-б.

деган табиий савол тугилади. Биринчидан, Президент халк томонидан мукобиллик асосида сайланиб, давлат бошлиги хисобланади. ҳукумат Президент томонидан тузилади ва унга хисобот беради. Парламентар республикада эса, парламент, яъни олий вакиллик конун чикарувчи идора, президентни ва ҳукумат таркибини сайлайди ва уларни узига итоат эттиради.

Иккинчидан, Президентлик ҳокимияти сиёсати демократиянинг муҳим умумжаҳон эътироф этилган тамойили булган халқнинг хоҳиш-иродасини амалга оширишнинг кафолатидир. Президентлик бошқаруви ҳокимияти инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишни Конституциявий конунлар билан кафолатлайди.

Учинчидан, Президентлик бошқаруви барқарорлик, фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, конунчилик ҳамда Конституциявий тузум барпо этишнинг асоси булган конун чикарувчи, ижро этувчи ва суд органлари фаолиятини мамлакат олий мақсадлари йулида мувофиқлаштиради¹.

Туртинчидан, Президентлик бошқарувининг асосий тамойили узи бошқараётган давлатнинг дунё давлатлари орасида тенг ҳуқуқлилигини, миллий манфаатлар устуворлиги, республика суверенитети, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига кафолатланган Конституция нормалари ва конунларининг тугри ва катъий риоя этилишини таъминлайди ва бошқаради.

Умуман, мамлакатимизда Президентлик институтининг таъсис этилиши миллий давлатчилигимизни шакллантиришдаги қарашларимизнинг маъно ва мазмунини тубдан узгартириб юборади. Бунинг исботини Президентимизнинг мамлакатимизда утқазилаётган ислохотларнинг бош ташаббусқори ҳамда уларни мувофиқлаштирувчи асосий етакчи булиб қолаётганлигини ҳаётнинг узи тасдиқламоқда.

Давлатчилик гоёларининг назарий асослари ва уларнинг шаклланишини Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг иккинчи сессияси (1990 йил 20 июн) кунида қабул қилинган «Мустақиллик декларацияси»сиз тасаввур этиб булмайд. Негаки, айнан ушбу Декларациясининг биринчи моддасида: «Ўзбекистон ССРнинг давлат мустақиллиги Ўзбекистон ССР демократик давлатининг уз ҳудудида барча таркибий қисмларини белгилашда ва барча ташқи муносабатларда танҳо ҳокимлигидир» деб белгилаб қуйилиши давлатчилигимиз гоёларининг ҳуқуқий асосларини ташкил этган эди.

«Мустақиллик декларацияси»нинг қабул қилиниши мамлакатимизнинг мустақилликка эришиш йулидаги яна бир муҳим тарихий аҳамиятга эга булган қадами эди. Айнан ушбу Декларация эълон қилинишидан бошлаб, мамлакатимизнинг иқтисодий ва сиёсий ҳаётига доир масалаларни мустақил тарзда ҳал қилишга қиришилди.

Давлатчилик гоёларининг назарий ва ҳуқуқий асосларини шакллантиришда Ўзбекистон Президентининг 1991 йил 25 августдаги Фармониға биноан²

¹ Мустақиллик изошқи илмий-оммабоп лулат. Тошкент – 2000. 42-б

² Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисидаги шўжжатлар. Т., 1991. 5-б.

Республика Ички Ишлар Вазирлиги ва Давлат Хавфсизлиги кумитасининг конуний равишда Ўзбекистон тасарруфига **утиши** алохида уринга эга булди. Ушбу Фармонга биноан Республика худудида жойлашган СССР Ички Ишлар Вазирлигининг ички кушинлари ҳам бевосита Ўзбекистон Президентига буйсундирилди. Айниқса, Республика Ички Ишлар Вазирлиги ва Давлат хавфсизлиги кумитаси, прокуратураси, Адлия органлари, ички кушинлар, Туркистон Харбий округи қисмлари ва кушилмалари сиёсий партиядан бутунлай холи қилинганлиги миллий давлатчилигимиз шаклланишидаги янги босқичнинг бошланиши эди.

Миллий мустақилликни мустахкамлашда чуқур, ҳар томонлама демократик ўзгаришларнинг ахамиятини олдинроқ ва аниқроқ ҳис этган И.Каримов бошчилигидаги сиёсий раҳбарият ўз фаолиятини биринчи навбатда, бошқарув ва хавфсизлик тизимига қирувчи барча муассасаларни метрополия ихтиёридан чиқариш ва уларни халқ хоҳиш-иродасининг тимсоли бўлмиш миллий давлатимиз тасарруфига ўтказишдан бошлади. Юзақи қараганда бу жараён босқичма-босқич кечганлиги боис, унчалик кўзга ташланмаган бўлсада, аслида мустақил демократик давлат ва жамиятга асос солиш нуқтаи назаридан ўзбекистонликлар учун тақдирбардор бурилиш эди. Чунки, ҳокимият органларининг халқ тасарруфига олиниши, жамиятни идора этиш эндиликда том маънода, умуммиллий вазифа ва жавобгарлик даражасига кўтарилганлигини билдирар эди.

Ҳокимият органларига нисбатан халқнинг суверенитети, яъни халқ ихтиёрига босқичма-босқич ўтказилиши миллий анъаналар, кўникмалар ҳамда ўзаро индивидлар даражасида барчага мос келадиган батамом янги демократик институтларни барпо этиш билан боглик улкан жараённи қучайтирди. Шундай экан, миллий мустақилликнинг эълон қилиниши; миллатни, қолаверса унинг генофондини буткул барбод бўлишдан асраб қолиш мақсади йўлидаги олий сиёсий раҳбариятнинг улкан реформаторлик иши контекстида қараш лозим.

Айнан ўша кезларда ёш миллий демократияни асраш мақсадида «Давлат Хавфсизлиги Кўмитаси» номли, аксилмиллий тоталитар йўналишни ўзи учун фаолият мезони қилиб олган репрессив ташкилотга барҳам берилиб, янги Миллий Хавфсизлик Хизматининг таъсис этилиши, шунингдек мамлакат Президенти ҳузурида ва раҳбарлигида Хавфсизлик Қенгашига асос солиниши, Ички Ишлар Вазирлиги ва унинг таркибидаги Харбий қисмларнинг ислох қилиниши, структуравий нуқтаи назардан янги шароитда иш олиб боришга қодир бўлган ички Харбий қисмларнинг шакллантирилиши ва янгидан жиҳозланиши; Фавқулотда ишлар бўйича Вазирлиги, Мудофаа ишлари Вазирлигининг, кейинчалик, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлигига айлантирилиши ва бошқа ишлар шулар жумласига қиради.

Юз йилларга татиғулик ўша тарихий асноларда миллий ўзбек давлатини муносиб равишда ташқи дунё билан боғлаш, унинг миллий манфаатларини жаҳон сиёсат майдонида ақс эттиришга қодир бўлган ташқи сиёсий муассаса - Ташқи Ишлар Вазирлиги батамом янги, жаҳон стандартлари асосида фаолият юрита бошлади. Турли минтақаларда, нуфузли давлатларда дипломатик ва

консуллик хизматининг миллий тизими фаолияти шакллантирилди. Шу йилларда миллий Божхона Хизмати тизимига ҳам асос солинди. Бугун нотинч замонда ниҳоятда зарур бўлган ҳокимият тизими устидан тўла-тўқис умумхалк назорати ўрнатилишини шубҳасиз, янги миллий демократик жамият барпо қилиш жараёни доирасида англаш мақсадга мувофиқдир. Албатта, Президентимиз таъкидлаганларидек, бу жабҳа ички сиёсий вазиятни барқарор ушлаб туриш билан бир каторда, демократик иштирок учун кенг йўл очилиши гоят катта куч, маблағ, энг муҳими вақт сарфлашни тақозо этди.

Маълумки, давлат чегараси ҳеч қачон шунчаки бир географик ёки топографик тушунча сифатида қаралмаган. Худуд ва чегаранинг миллат ва унинг равнақи учун аҳамияти муттасил ошиб бориши натижасида, улар миллий сиёсий-маънавий кадрият даражасига кўтарилиб келган. Бу муаммо, айниқса, миллий мустақиллик эълон қилиниб, шу худудда халқнинг танҳо ҳокимияти ўрнатилган пайтларда тамомила янги қирраларини намоён этади. Чунки, худуд яхлитлиги ва сарҳадларнинг дахлсизлиги миллий ҳавфсизлик ходисаси сифатида миллат келажагида тақдир ташувчи миссияни адо этади.

Жумладан, 1995 йил 15 сентябрда Президентимиз И.Каримов ўзининг Марказий Осиёда ҳамкорлик ва ҳавфсизлик масаласига бағишланган семинардаги чиқишларида “минтақавий ҳавфсизликдан ташқари минтақага чегарадош бўлган худудлар учун ҳам зарур бўлган ҳамкорликни ривожлантириш” зарурлиги ва 27 октябрда Ўзбекистон телевиденияси мухбирининг саволларига берган жавобларида «Марказий Осиё халқлари, давлатлари янада ахил яшашга қарор қилсалар, чегарамизни биров кўриклашга ҳожат қолмаслиги» ҳақида жиддий фикр билдирди. Демократик давлатчиликка асос солиш вазифаси нуқтаи назаридан Президентимизнинг 1999 йилнинг 13 январидан «Ўзбекистон Республикаси Чегара кўшинлари давлат кўмитасини ташкил этиш»га оид фармонлари катта аҳамият касб этади.

Фармонга биноан чегара кўшинлари Мудофаа Вазирлиги тасарруфидан чиқарилиб, алоҳида, мустақил кўмондонликка бирлашди ва унинг бажарилиши учун зарур бўлган тегишли маблағ ажратилиши ва мутасадди ташкилотларга муҳим сиёсий мажбурият юқлатилди. Зотан «худуд», «чегара» ва «миллий ҳавфсизлик» сингари мустақилликкача бирон-бир маъно касб этмаган абстракт-географик тушунчалар эндиликда миллати, дини ва бошқа хусусийликларидан қатъий назар, барча ўзбекистонликлар учун муқаддас кадриятлар даражасига кўтарилди. Мустақилликни асраш эса, том маънода умуммиллий, умумхалк вазифа даражасига кўтарилган эди.

Юқорида биз мустақиллик туфайли халқнинг ҳокимиятни ўз қўлига олиши, янги сиёсий тизимга асос солиниши ҳамда унинг барқарор фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган демократик қафолатлар ҳақида сўз юритдик. Аммо ҳамма жойда сиёсий ҳокимият талаб даражасида фаолият кўрсатиши учун унга фуқароларнинг демократик иштироки сув билан ҳаводек зарур эканлиги тобора ойдинлашиб борапти. Шунини ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида инсон онги ва

калби билан боглик бўлган, уни ислох қилиш, “янгилаш, маънавий-рухий “таъмирлаш” каби сермашаккат йўлдан борилди.

Бу жуда катта сабр-бардош, сиёсий кудрат, сиёсий маданият ва сиёсий ирода талаб этадиган ижтимоий заруратдир. Президент И.А.Каримов аҳолининг сиёсий фаоллиги хали замон талаблари даражасида эмаслигини, ҳамон суэт эканлигини қайта-қайта айтишларига тугри келмоқда. Эски андозалардан тўлик қутила олмаганлик, муҳим сиёсий қарорлар ҳозирча юқоридан қабул қилиниши, айримларнинг ўйланмай қабул қилинган қарорлар қурбонига айланиш ҳолатлари, маъмурий-буйруқбозлик, мустабид тузум иллатларидан воз кечиш қийин кечаётганлиги ва бошқа қўплаб демократиядан анча йироқ қусурлар шулар жумласидандир.

3. Маълумки, миллий сиёсий маданият ва сиёсий онг даражаси жамият ҳаётида инсон иштирокининг қандайлигини белгилайди. У юқсак бўлган жойда одамлар ҳокимият ишида фаолроқ иштирок этишади. Қарорлар қандай қабул қилиниши, унинг ижроси қандай назорат қилинаётганлигини қузатиб боришади, муносабат билдиришади. Ўз ҳаёти ва туб манфаатларига бевосита дахлдор бўлган тадбирларга бефарқ қарашмасдан, аксинча, уларни тайёрлашда иштирок этишади, қарорлар ижроси учун ўз масъулиятини ҳис қилади.

Президент И.А.Каримов аҳолининг сиёсий фаоллигини қучайтириш, жамиятда манфаатлар ва қарама-қарши қучлар ўртасида мувозанатни таъминлайдиган қучли механизмларни шакллантириш зарурлигига алоҳида эътибор бериб келмоқда. Бу механизм энг аввало, жамиятни эркинлаштириш орқали фуқароларнинг ҳар бир сайловга мамлакат тақдири учун сиёсий танлаш сифатида тақозо этади. Одамлар ўз манфаатлари ва мақсадларини амалга ошириш, ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун сайловларда иштирок этиш зарурлигини англаши зарур бўлади.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш, унинг эҳтиёжларини қондиришда давлат қурилиши, бошқарув тизими ва жамиятни эркинлаштириш алоҳида аҳамиятга эга. Бу борада Президент И.А.Каримов мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ мамлакатнинг узокка йўналтирилган мақсадларини аниқ ва равшан ифодалаб берди ва давлат вақолатларини аста-секинлик билан, босқичма-босқич нодавлат ва жамоат ташкилотлари зиммасига ўтқизиш, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларининг яъни маҳаллаларнинг ролини ошириб бориш орқали демократик жараёнларни чуқурлаштириш зарурлигини айтган эди. Ана шу тамойилнинг ўзи фуқароларнинг бир жихатдан эркинлиги ва озодлигини таъмин этса, иккинчи томондан ўз ҳаётларини изга солишга, демак-ки, жамиятни бошқаришга иштиёқини қучайтиради. Шаҳс ўзини жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларига дахлдор, унинг олдида бурчли ва масъулиятли эканлигини англаб боради.

Агар Ўзбекистонда 130 дан ортик миллият ва элатга мансуб турли дунёқараш ва турмуш тарзига эга бўлган аҳоли яшайдиган, 10 дан ортик

диний конфессиялар фаолият кўрсатаётганлигини назарда тутадиган бўлсак, кўп миллатли мамлакатда миллатлараро муроса мухитини яратиш бўйича амалга оширилаётган ишлар жиддий ахамият касб этади. Дархақиқат, жамиятда турли диний ва гоявий қарашдаги аҳоли табақалари интилишларини уйғунлаштириш, уларни мамлакат таракқиётини белгилайдиган гоя атрофида бирлаштириб, йўналтириш фавқулудда катта салоҳият такозо этиши равшан. Айни чоғда умумий фикрларга келиш ҳар бир инсон эркинлиги, шахсий талаблари ва рағбатини бўғиш ҳисобидан бўлмаслиги ҳам зарур. Зеро, инсон илохий ва табиий қисматиға кўра мутлак бетакрор ходисадир. Шу боисдан, улуг алломаларимиз ҳам мазкур масалаға алоҳида ургу бериб инсонға берилган муқаддас ҳуқуқлардан бири ихтиёрий танлов, меъёрий мувозанатға интилиш ва ҳақни ўз рағбатига кўра топа билиш салоҳияти эканлигини алоҳида таъкидлаганлар. Холбуки, миллатидан, иркидан ва дунёқарашидан катъий назар, мамлакат фуқароси ўз эҳтиёжларини қондириш учун барча имқониятларға эға бўлиши, ўз ҳаётини ихтиёрий танлов асосида йўлга қўйилиши, жамиятда барқарорлик мувозанатини сақлаш, муросаға келиш ва бир-бирини тушуниш, ўзаро ҳамжихатлик ва демократик иштирок маконини қарор топтириш учун кенг кўлам яратади.

Хулоса ўрнида шуни яна бир бор таъкидлаш жоизки, юртимизда мустақилликнинг биринчи кунларидан эътиборан, унинг изчил ва шунинг билан бир қаторда ўзига ҳос ва мос демократиялашиш билан чамбарчас боҳлик эканлигини, барча соҳаларда халқнинг мутлок суверенитети тамойили қарор топиши, ва ниҳоят, уларнинг барчаси ижтимоий жараёнларда қайси миллат ёки конфессияға мансублигидан катъий назар халқнинг фаол иштироқини такозо этиши халқимиз ва сиёсий раҳбарият томонидан эндиликда чуқур ҳис этилмоқда.

Мустақил таракқиёт йўлиға чиққан Ўзбекистон учун энг асосий, бош масала миллий давлатчилик пойдеворини барпо этиш, мустақилликнинг сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий асосларини яратиш эди. Мазкур масалаға мустақилликка эришган барча мамлакатлар турли даврларда дуч келишган ва улар бу масалани турлича ҳал этишган. Шу сабабли илмий адабиётларда ижтимоий таракқиётнинг «Швед модели», «Америка модели», «Япон модели» каби тушунчалар ишлатилмоқда. Мазкур тушунчалар замирида муайян минтақа ёки мамлакатлар ижтимоий таракқиётда сиёсий-иқтисодий ислохотларни қайси йўл билан, қай йўсинда амалға оширилиши билан бир-биридан фаркланади.

Жумладан, «Америка модели»да бозор муносабатлари ниҳоятда либераллиги билан характерланса, «Япон модели» иқтисодий муносабатларда давлатнинг етакчи ўрни билан белгиланади. «Швед модели»да иқтисодиётнинг ижтимоий йўналтирилганлиги устувордир.

Шунингдек, Шарқий Европа мамлакатларининг ўз модели, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидаги моделлар ҳам ўзига ҳос жиҳатлари билан бир-биридан фаркланади.

Ўзбекистон ўз мустикалликка эришгач, миллий давлатчилик пойдеворини барпо этиш, мустикал тараккиёт йўлини белгилаб олиш максатида ривожланган мамлакатлар тажрибасини чуқур ўрганиб, мамлакатимизнинг тарихий-миллий хусусиятлари ва географик-демографик шарт-шароитларига мос бўлган ўзига хос моделни яратиш зарур эди. Собик тоталитар тузумдан жуда кўплаб иктисодий, ижтимоий, муаммолар мерос бўлиб, ўтганликка карамасдан, республика рахбарияти мустикалликнинг дастлабки йиллариданок мамлакатимиз тараккиётининг ўзига хос йўлини аниқ белгилаб олди.

Бу йўлдаги дастлабки энг асосий вазифа: «Эски маъмурий-буйрукбозлик тизимини, унга мувофиқ бўлган хокимият ва бошқарув органларини тугатиш, шунингдек, янги давлатчиликнинг сиёсий-хукукий, конституциявий асосларини яратиш»² эди.

Мазкур вазифани собиткадамлик билан хал этиш натижасида эски маъмурий-буйрукбозлик тизимининг устунлари бўлган хокимият ва бошқарув органлари бархам топтирилди. Жумладан, Собик Коммунистик партиянинг якка хокимликка чек кўйилди. Жойлардаги ижроия хокимиятининг эски тизими тугатилди.

1990 йил 24 мартда Ўзбекистонда Президентлик институтининг жорий этилиши, 1990 йил 1 ноябрда Президент хузуридаги Вазирлар Маҳкамасининг ташкил этилиши, вилоят, шаҳар ва туманларда вакиллик ҳамда ижроия идораларига рахбарлик килувчи хокимлик лавозимининг таъсис этилиши, янги миллий давлатчиликнинг сиёсий-хукукий асоси бўлиб хизмат килди.

1991 йил 31 августда Ўзбекистонда давлат мустикалликнинг эълон килиниши, мамлакатнинг демократик-хукукий давлат ва фукаролик жамияти томон йўл тутиши республиканинг янги Конституцияси яратилишини такозо этди. 1992 йил 8 декабрда қабул килинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси янги миллий давлатчиликнинг конституциявий пойдевори бўлиб колди.

Бу Конституция аввало, ўзбек давлатчилигининг тарихий тажрибаси ва анъаналарига таяниб, миллий давлатчиликнинг янги асосда ижодий ривожланишини таъминлаб берувчи сиёсий-хукукий хужжатдир.

Мустикал Ўзбекистон Конституцияси демократия ва инсон хукукларининг жаҳонда эътироф этилган коидаларига тўла мос бўлиб, мамлакатимизда кенг кўламли ижтимоий, иктисодий ва сиёсий ислохотлар ўтказиш учун хукукий замин бўлиб хизмат килади.

Мустикалликнинг дастлабки йилларидан бошланган кенг кўламли ислохотлар мамлакатимиз тараккиётининг стратегик максати – демократик хукукий давлат ва бозор иктисодиётига асосланган адолатли фукаролик жамияти куришга каратилган эди.

Мазкур ислохотлар мамлакатимиз рахбари И.А.Каримов томонидан яратилган бешта тамойилга асосланиб, амалга оширила бошланди. Бу тамойиллар куйидагилардан иборат:

---

² Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бысаласида: хавфсизликка тащид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт қафолатлари. -Т. Ўзбекистон, 1997. 152-бет.

- Иктисодиёт сиёсат устивор бўлиши, у хар кандай мафкурадан озод бўлиши;
- давлат бош ислохотчи, бошқарув тизимини қўлдан чиқармаслик керак;
- Конституция ва конуннинг устунлиги;
- Кучли ижтимоий сиёсат юритиш;
- Бозор иктисодиётига босқичма-босқич ўтиш лозим.³

Мазкур тамойиллар «Ўзбек модели» сифатида жахонда эътироф этилган Ўзбекистон мустақил тараккиёт йўлининг Гоявий-назарий негизи бўлиб хизмат қилди.

Иктисодиётнинг сиёсатдан устуворлик тамойили жахон тажрибасида синалган эркин бозор иктисодиётининг объектив конунлари ижтимоий тараккиётда хал қилувчи ахамиятга эга эканлигини асослаб беради.

Миллий давлатчилигимиздаги мазкур анъана мустақиллик шароитида ўзининг мантикий ифодасини топди ва янги мазмун билан бойитилди. Тарихан қиска муддат ичида мамлакатимизда амалга оширилган иктисодий-сиёсий ислохотлар давлатнинг бош ислохотчилик ролини яққол кўрсатиб берди.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов шундай ифодалайди: «Бутун янгилашни ва тараккиёт жараёни конунга асосланмоғи зарур. Иктисодий ўзгаришлар саналган, амалий қучга эга бўлган конунга таянгандагина, бу ўзгаришлар сезиларли натижалар берилиши муқарар бўлиши мумкин»⁴

Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида конуннинг устунлиги ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси саналади. Гарчи, ҳуқуқий давлат назарияси Гарбий Европада XVII-XVIII асрларда яратилган, деган фикр мавжуд бўлсада, ҳуқуқий давлат анъаналари миллий давлатчилигимиз тарихий тажрибасида ўрта асрлардаёқ мавжуд бўлган. Жумладан, ўзбек давлатчилигининг буюк намоёндаси Амир Темур ўзи барпо этган жуда катта давлатни «Куч адолатдадир» деган шиор билан идора этган. Темур даврида махсус тузукларга амал қилинган. Ана шу тузукларда жамият аъзоларининг ахлоқ-одоб қоидалари, мансабдор шахслар ва ҳукмдорларнинг бурчлари, давлат ва қўшинни бошқариш қоидалари аниқ ифода этилган.

Конун устуворлиги тамойили, аввало давлатнинг асосий қонуни ҳисобланган Конституциянинг устуворлигини таъминлашни назарда тутди. Бу тамойил мамлакатимиз Конституциясининг 15-моддасида қуйидагича ифодаланган: «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва конунларнинг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва конунларга мувофиқ иш қўрадилар»⁵.

Кучли ижтимоий сиёсат юритиш тамойили ҳам ўзбек давлатчилиги анъаналарига ҳамда миллий кадриятларимизга мос бўлиб, бу тамойил моҳияти шундан иборатки, бозор иктисодиётига ўтиш шароитида давлат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни ўз зиммасига олади. Заиф ва ёрдамга муҳтож

³ Каримов И.А. Ўзбекистон иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. -Т. Ўзбекистон. 1995. 11-б.

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. -Т.: «Ўзбекистон», 1995

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т. Ўзбекистон. 1992. 11-бет

кишиларга меҳр ва мурувват кўрсатиш, уларни моддий ва маънавий кўллаб-қувватлаш халқимиз турмуш тарзидаги қадимий анъана, азалий миллий қадрият сифатида давлатчилик тажрибасида ҳам ўз ифодасини топган. Масалан, буюк давлат арбоби Амир Темур ўз «Тузуқларида» давлатни бошқаришда ўн иккита қоидага амал қилган. Шу қоидаларда, жумладан: - Давлат, салтанат устунларини, аҳолининг барча қатламлари билан қувватлаш ва уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш;

Мамлакатдаги демографик шарт-шароитларни, аҳолининг турмуш даражасини ҳисобга олиб, Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида давлат аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш орқали қучли ижтимоий сиёсатни амалга оширмоқда.

-Раъият ахволидан огоҳ бўлиш, улугларини оға қаторида, кичикларини фарзанд ўрнида кўриш⁶.

Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич, ўтиш тамойили миллий хусусиятларимизга, ўзбек давлатчилиги анъаналарига мос бўлиб, бу тамойил ўтиш даврининг мураккаб характерини ҳисобга олган ҳолда, ижтимоий-иқтисодий ислохотларни пухта ўйлаб, ижтимоий ларзаларсиз, тадрижий тарзда амалга оширишни тақозо этади.

Ўзбек давлатчилигининг ўзига хос миллий хусусиятларидан бири бўлган, давлатчилик тараккиётининг инқилобий сакрашларни четлаб, тадрижий тарзда такомиллашиб борганлигини Президент И.А.Каримовнинг қуйидаги фикрлари билан асослашимиз мақсадга мувофиқдир: «Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор. Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни, шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста секин тараккий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшашга уринишлар гоёт ноҳуш, ҳатто фожиаги натижаларга олиб келади. Инқилобни Гарб олимлари ҳам «ижтимоий тараккиётнинг иптидоий ва ёввойи шакли» деб аташганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло тугри келмайди»⁷ деган фикрларнинг нақадар асосли эканлигини ижтимоий тараккиёт ҳам кўрсатиб турибди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан янги асосда тиклана бошлаган миллий давлатчилигимиз ўзининг демократик сиёсий мақомига эга бўлиб, ижтимоий тараккиётда тадрижий ривожланиб келган миллий давлатчиликнинг қонуний давоми сифатида намоён бўлди.

Кейинги босқичда ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий асоси яратилди, иқтисодиётнинг барқарорлашувига эришилди. Ислохотларнинг навбатдаги босқичида давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга интилоқда» номли дастурий асарида белгилаб берилган олти устувор вазифалар оширила бошланди. Бу вазифалар қуйидагилардан иборат:

- Мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш;

⁶ «Темур тузуқлари». -Т., /офур /улом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1991. 53-54 бет.

⁷ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари - Т.: Ўзбекистон. 1995. 10-11 бетлар.

- Жамият маънавиятини янада юксалтириш;
- Жамиятимиз келажagini белгилаб берувчи кадрлар сиёсати;
- Халк турмуш даражасининг изчил ва баркарор ўсиши, аҳолини янада кучли ижтимоий химоя килиш;
- Иктисодиётдаги таркибий ўзгаришларни таъминлаш;
- Жамиятдаги баркарорлик, тинчлик, миллатлар ва фукаролараро тотувликни, сархадларимиз дахлсизлигини, мамлакатимиз худудий яхлитлигини таъминлаш;

Жамиятнинг сиёсий ҳаётини эркинлаштириш аввало, аҳолининг сиёсий фаоллигини кучайтиришни, хокимият ваколатларини нодавлат ва жамоат ташкилотларига, фукароларни ўзини-ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўткази боришни такозо этади.

Иктисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш вазифаси хўжалик юритувчи субъектларнинг иктисодий эркинликларини кенгайтириш, мулкдорларнинг маъкеи ва ҳукукларини мустахкамлашни ўз ичига камраб олади.

Жамият маънавиятини янада юксалтириш масаласида ўз ҳақ-ҳукукларини танийдиган, мустакил фикрлай оладиган, иймон-иродаси, эътиқоди мустахкам, шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйхунлаштирадиган, эркин, ҳар жихатдан баркамол инсонларни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмокда.

3-МАВЗУ. Қонун устуворлиги демократик, фуқаролик жамияти қуришнинг асоси

- 1. Қонун устуворлиги тушунчаси ва унинг моҳияти.**
- 2. Ҳуқуқий демократик давлат барпо этишда Омбудсман институти.**
- 3. Жинсий жазоларни либераллаштириш - қонун устуворлигининг муҳим шарти.**
- 4. Қонун устуворлигини таъминлаш - ҳуқуқий давлат барпо этишнинг асосий мезони.**

Маълумки, Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин ўзига хос булган тараккиёт йўлини - яъни бозор иқтисоди тамойилларига асосланган эркин, очик демократик давлат қуриш вазифасини асосий мақсад қилиб белгилаб олди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов таъкидлаб утганидек: «Биз шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият курмокчимиз... Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча сохаларини камраб олмохи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг замини, бош йуналиши булмохи шарт¹.

Дарҳақиқат, адолат тушунчаси билан қонун устуворлиги тушунчаси чамбарчас богликдир. Юртбошимиз белгилаб берганларидек, қабул қилинаётган қонунларимизнинг замирида адолат ётиши лозим. Адолатга

---

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маъруза. 1995 йил 23 феврал. «Ватан саждағоқ каби муқаддасдир» китобида, 3-ж., -Т., Ўзбекистон, 1996, 10-б.

асосланган қонунларнинг ҳаётга татбиқ этилиши адолатнинг тантана қилишига олиб келади.

Демократик жамият қуриш учун мамлакатда қабул қилинаётган қонунлар адолатли булиши, ўзида халқ манфаатларини ифода этиши шарт. Бундай қонунларга охишмай итоат этилсагина, жамиятда демократия қарор топади ва мустаҳкам булади. Чунки барча демократик институтлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари қонун воситасида жорий этилади.

Демократик жамиятнинг энг муҳим белгиларидан бири - жамият аъзоларининг қонун олдидаги тенглигини, Конституция ва қонунларнинг устунлигини таъминланганлигидир. Шу билан бирга Конституция ва қонунларнинг пировард мақсади инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашдан иборат булмохи лозим.

«Қонун устуворлигини таъминлаш, шахс, оила, жамият ва давлатнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муҳофазасини кучайтириш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқий онгини ошириш, фуқароларни қонунга бҳйсуниш ва ҳурмат руҳида тарбиялаш – бу ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган чинакам демократик, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти қуришнинг нафақат мақсади, балки унинг воситаси, энг муҳим шарти ҳисобланади»¹.

Қонун устуворлигининг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг катор моддаларида белгилаб берилган. Конституциянинг III боби иккита 15 ва 16-моддаларидан иборат булиб, Конституция ва қонун устунлигига баҳишланган.

Конституциянинг 15-моддасига мувофиқ «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сузсиз тан олинади.

Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар».

Уз фаолиятини Конституция ва қонунларга мувофиқ амалга ошириш санаб утилган субъектларнинг конституциявий бурчи булиб ҳисобланади. Агарда давлат органлари, нодавлат ташкилотлар, мансабдор шахслар ёки фуқаролар узларининг бу бурчларини бажармасалар, уларга нисбатан тегишли жавобгарлик чоралари кхлланиши мумкин.

Конституция ва қонунларга риоя этмаган шахсларнинг жавобгарлиги Конституциянинг ўзида ёки тегишли қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган булади. Масалан, Конституция 93-моддасининг 12-бандига мувофиқ Конституцияни, қонунларни бузган туман ва шаҳар ҳокимларини Республика Президенти уз қарори билан лавозимидан озод этишга ҳақли.

---

¹ Каримов И.А. Адолат қонун устуворлигида. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг олтинчи сессиясидаги маъруза. 2001 йил 29 август. «Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак» китобида, 10-ж., -Т., Ўзбекистон, 2002, 28-бет

Бу борада шуни ҳам айтиб утиш лозимки, Конституциянинг нормаси бошқа қонунларнинг нормаларига нисбатан устунлик характериға эға. Чунки Конституция барча бошқа қонунлар учун пойдевордир.

Шунинг учун ҳам Конституция 16-моддасида мустахкамланган коидаға биноан «Бирорта ҳам қонун ёки бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжат Конституция нормалари ва коидаларига зид келиши мумкин эмас». Агарда бирорта норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституцияға зид келадиган булса, у бекор қилиниши лозим.

Ўзбекистон Республикасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияға мослигини таъминлаш механизми ишлаб чиқилган ва амалда кхлланилади.

Хуш, Конституциянинг бу моддасига биноан қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг Конституцияға мослигини кайси орган назорат қилади, деган саволнинг тухилиши табиийдир.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияға мослигини назорат қилишни унинг кайси боскичда амалға оширилишиға караб, куйидаги икки турға булиш мумкин:

Биринчидан, дастлабки назорат. Бу назорат норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиха вақтида уларни ҳуқуқий экспертизадан утказиш орқали амалға оширилади. Ўзбекистон Республикасининг «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги 2000 йил 14 декабрда қабул қилинган қонунининг 18-моддасига мувофик «ҳуқуқий экспертиза норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойихасини тайёрлаган органнинг ёки норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қиладиган органнинг юридик хизмати, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан амалға оширилиши мумкин».

Иккинчидан, кейинги назорат. Бу назорат норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинганидан кейин амалға оширилади. Кейинги назоратнинг ўзини ҳам икки турға булиш мумкин.

а) норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинганидан кейин, аммо у хали кучға киришидан аввал амалға ошириладиган назорат. Бу назорат ҳам Адлия вазирлиги томонидан вазирликлар, давлат кхмиталари ва идоралар қабул қилган умуммажбурий характерға эға булган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни давлат рхйхатидан утказишдан аввал амалға оширилади. Бу норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар давлат рхйхатидан утказилгандан кейингина кучға киради.

Ўзбекистон Республикасида вазирликлар, давлат кхмиталари ва идораларнинг умуммажбурий характердаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг Конституция ва қонунларға мослигини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1993 йил 17 июнда «Вазирликлар, давлат кхмиталари ва идораларнинг умумий-мажбурий тусдаги норматив ҳужжатларининг ҳуқуқий экспертизаси ва уларни давлат рхйхатиға олиш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш хақида» ва 1997 йил 9 октябрда

«Вазирликлар, давлат кхмиталари ва идоралар меъёрий ҳужжатларининг қонунийлигини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» қарорлар қабул қилди.

Бу қарорларнинг моҳияти шундаки, улар умуммажбурий характердаги идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида давлат рхйхатидан утказилишининг мажбурийлигини таъминлаб берди. 1997 йил 9 октябрдаги қарорда белгиланишича, агар шундай ҳужжатлар давлат рхйхатидан утказилмаса, улар юридик кучга эга булмайди. Конституция ёки қонунга зид булганлари эса давлат рхйхатига олинishi мумкин эмас. Ана шундай йули билан идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга ва қонунларга мослиги таъминланмокда.

б) кучга кирган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мослиги юзасидан назорат. Бундай назоратни барча давлат органлари амалга оширадилар.

Умуман олганда қонунларнинг ижро этилиши ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга ва қонунларга мос булишини назорат қилиш қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд хокимиятини амалга оширувчи давлат органлари томонидан олиб борилади.

2. Қабул қилинган қонунларнинг ижро этилишини назорат қилиб бориш Олий Мажлис фаолиятида ўзига хос урин тутати. Олий Мажлис томонидан қонунларга риоя қилинишини назорат қилиш, уларнинг таъсирчанлигини урганиш, қонун ҳужжатларидаги камчиликларни, ижтимоий муносабатларни тартибга солишдаги нуксонларни уз вақтида бартараф этиш мақсадини кузлайди. Олий Мажлис кхмиталари ва комиссиялари хар йили қарийиб 50 та қонуннинг ижросини урганадилар. қонун ҳужжатлари талаблари кандай бажарилаётганлиги деярли барча вазирликлар ва идораларда, вилоятларда текширилади.

Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш юзасидан парламент назоратини амалга оширишда Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари буйича вақили (Омбудсман) институти муҳим рол хйнайди¹. Маълумки Ер юзида инсон борки, у доимо уз ҳуқуқи ва эркинлигини химоя қилиш учун имконият излаган ва Омбудсманнинг ташқил топиши эса, давлат билан фуқаро уртасидаги муносабатларга янада аниклик киритди. Омбудсман фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини химоя қилувчи муносабатларни назорат қилувчи вақилдир. Омбудсман (Nombutsmen) шведча суз булиб, ҳукумат идоралари фаолиятини тафтиш, назорат қилувчи мансабдор шахс ёки вақил маъносини англатади².

Ушбу фикр хозирги замон ҳуқуқий адабиётларида кенг таркалгандир. Бирок жамиятда қонун устуворлигини таъминлашда Омбудсман институтининг ўзига хос талкин ва тарихий илдизлари мавжуд. Шу нуктаи назардан

¹ Халилов Э.Ў. Ўзбекистон Республикасининг Парламенти: Биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг фаолияти. -Т.: Ўзбекистон, 1999, 11-17 бетлар

² Мустақиллик: изоқли илмий-оммабоп луғати. -Т.: Шарқ. 1998, 179-б.

америкалик мутахассис Дин Готтерернинг билдирган фикрлари диққатга сазовордир. У шундай деб ёзади: Омбудсман институти илдишлари узок утмишга бориб такалади. Омбудсманнинг тарихий илдишларидан бири Куръони Карим ва ислом мафкўрасининг бир қисми сифатида одиллик тамойилларидан келиб чиқади³. Уша пайт инсон ҳуқуқи ва эркинликларини химоя қилиш, мулкӣ, оила ва никоҳга оид ҳуқуқларни тартибга солувчи ҳамда шикоятларни қабул қилиш ва низоларни хал қилиш учун мухтасиб мансаби дастлаб халифа Умар томонидан ташкил этилган эди. Кейинчалик ана шундай мухтасиб мансаби Мовароуннахрдаги мавжуд хонликларда ҳам ташкил этилган булиб, улар асосан фуқароларнинг шикоятларини адолат нуктаи назардан хал этишга интилганлар.

Шундай қилиб, Омбудсман институтининг илдишлари Дин Готтерер таъкидлаганидек, Шарк мамлакатлари давлатчилигига бориб такалади. Бирок, Ер юзида расмий равишда эса, биринчи маротаба Омбудсман институти 1709 йил Швеция киролиги ҳузурида ташкил топган. 1709 йили Швеция кироли Карл XII Полтава жанглирида мағлубиятга учраб, Туркия давлатига кочиб кетади. киролисиз колган Швецияда тартибсизлик бошланади. Бундан хабар топган Карл XII Туркияда туриб, 1713 йил Швеция киролиги ҳузурида Омбудсман ташкил қилиш хақидаги қонунга низо чекади. Бугунги кунда деярли барча демократик мамлакатларда Омбудсман институти ташкил этилган. Омбудсманнинг муҳим хусусиятларидан бири унинг мустақиллигидир.

Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари буйича вақил (Омбудсман) демократик йулидан бораётган жамиятимиздаги инсон ҳуқуқлари билан боглик муаммоларни хал қилишда фаол иштирок этмокда. Олий Мажлиснинг инсон ҳуқуқлари буйича вақили Омбудсман 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган қонунда берилган ваколатларига мувофик фаолият курсатмокда. Мамлакатимизда ҳуқуқӣ демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишда алоҳида ахамиятга эга булмокда.

Ўзбекистон Республикасининг «Махаллий давлат хокимияти тўғрисида»ги қонунининг 26-моддасининг биринчи қисмига мувофик «Халк депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига зид келадиган қарори Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан бекор қилинади».

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 93-моддасининг 1-бандига мувофик Ўзбекистон Республикасининг Президенти «фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, Конституция ва қонунларга риоя этилишининг кафилидир».

Бу нормага кўра Президент биринчидан, қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқӣ хужжатларда фуқароларнинг ҳуқуқ ва

---

³ Готтерер Д. Омбудсман қақида Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари журнали. 1999, 1-сон, 27-б.

эркинликларига риоя этилаётганлигини, иккинчидан эса, уларнинг Конституцияга мослигини назорат қилиб боради.

Конституцияга кўра қонунлар Республика Президенти томонидан имзоланади, бошқача қилиб айтганда, ўзининг расмий тасдиhini топади. Агар Президент қабул қилинган қонунда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилмаган ёки у Конституцияга зид деб ҳисобласа, Конституция 93-моддасининг 14-бандига мувофиқ қонунга уз эътирозларини илова этиб, уни такроран муҳокама қилиш ва овозга куйиш учун Олий Мажлисга кайтаришга ҳақли. Агарда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат, масалан, Вазирлар Маҳкамасининг қарори, вазирнинг буйруҳи, ҳокимнинг қарори Конституцияга ёки қонунларга зид булса Республика Президенти шу модданинг 13-бандига мувофиқ уни тухтатишга ёки бекор қилишга ҳақли.

«Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги қонуннинг 26-моддасининг иккинчи қисмига мувофиқ «ҳокимларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига, ҳукумат ҳужжатларига, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг давлат манфаатларига зид келадиган ҳужжатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тухтатилади ва бекор қилинади».

Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, қонун устуворлигини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қонунчилик ташаббуси асосида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар лойиҳаларининг киритилиши ҳам қатъиятга эга.

3. Кейинги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан инсонпарварлик, адолатпарварлик ғояларига асосланган жиноят, жиноят-процессуал қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга, жиноий жазоларни либераллаштиришга қаратилган бир қатор қонун лойиҳалари Олий Мажлисга киритилди. Уларнинг қабул қилиниши мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида ўзининг самарасини бермокда.

Масалан, Республикамиз Президенти томонидан лойиҳаси киритилиб, 2001 йил 29 августда Олий Мажлис томонидан қабул қилинган «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига узгартишлар ва кхшимчалар киритиш ҳақиқида»ги қонун билан жиноятларни таснифлаш енгиллаштириш маъносида такомиллаштирилди, ярашув институти жорий этилди, Жиноят кодексига хлим жазосини назарда тутувчи моддалар сони кескин камайтирилди, мол-мулкни мусодара қилиш жиноий жазо сифатида бекор қилинди ва шу каби инсон ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган қатор чора-тадбирлар кхлланилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Прокўратура тўғрисида»ги 2001 йил 29 августда янги тахрирда қабул қилинган қонунининг 20-моддасига мувофиқ «Вазирликлар, давлат кхмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат кхмиталари ва идораларнинг Гарбий қисмлари, Гарбий тўзилмалари, хокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек, улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги назорат предмети ҳисобланади».

Ҳуқуқий давлат тушунчаси демократик давлат тушунчаси билан чамбарчас боғлиқдир. Жаҳон тажрибаси шуни курсатмоқдаки, демократик, ҳуқуқий давлат куч, инқилоб билан эмас, балки табиий-тарихий эволюцион йули билан барпо этилади. Албатта, ҳар қандай жамиятда ҳуқуқий давлат тушунчаси у ёки бу қонунларнинг мавжудлиги билан белгиланмайди. Негаки, қонунлар ҳуқуқ сифатида ҳар бир давлатда мавжуд ва ҳар қандай хокимият улардан фойдаланади. ҳамма гап хша қонунларнинг қандайлигида ва уларнинг қандай бажарилишидадир.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов Иккинчи чакирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маърузаларида «ҳуқуқий давлатнинг мазмун-моҳиятини белгилайдиган амалдаги кодекслар, қонунлар, меъёрий ҳужжатларни танкидий баҳолаган ҳолда ҳуқуқий давлатни шакллантириш борасида биринчи галда қабул қилишимиз зарур булган янги қонун ва меъёрий ҳужжатларни аниқлаб олишимиз керак» деб таъкидлаб утдилар¹.

Мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлашда юртбошимизнинг 1996 йил 31 октябрдаги «Инсон ҳуқуқлари буйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази»ни тўзиш тўғрисидаги фармони алоҳида аҳамиятга эга булмоқда. Бугунги кунда Миллий марказ мамлакатимиз ва бутун жаҳондаги инсон ҳуқуқлари, эркинликларини жаҳон халқаро ҳуқуқ нормалари асосида химоя этишнинг таъсирли воситаси сифатида фаолияти ҳам ибратли булмоқда. Бирок бу борада демократик тамойилларнинг ҳаётга тхлик жорий этилишида жиддий айрим муаммолар ҳам мавжуд. Улардан бири том маънодаги суд мустақиллигига эришишдан иборатдир. Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Судлар том маънодаги мустақил булган ҳолдагина қонунларнинг қатъий ижроси, уларнинг ҳақиқий устуворлиги сузсиз таъминланади. каерда суд мустақил булмас экан, шу ерда қонун талаблари ва адолат бўзилиши муқаррар»². Дарҳақиқат қонун устуворлигини, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари химоясини таъминламасдан туриб, демократик ва фуқаролик жамиятини қуриш ҳақида суз юритишга ҳеч қандай асос қолмайди.

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон қаёт пировард мақсадимиз. -Т.: Ўзбекистон, 29-б.

² Каримов И.А. Биз танлаган йўл - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан қамкорлик йўли. Т. II. -Т.: Ўзбекистон, 2003, 31-б.

Судлар томонидан давлат органлари ҳуқуқий ҳужжатларининг Конституцияга ва қонунларга мослигини назорат қилиниши - суд органларининг ваколатларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 12-моддаси «Давлат органиниги ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш», деб номланган бўлиб, унинг биринчи қисмига мувофиқ «Давлат органларининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонун ҳужжатларига мувофиқ булмаган ҳамда фуқароларнинг ёки юридик шахсларнинг фуқаролик ҳуқуқларини ва қонун билан тақиқланадиган манфаатларини бузадиган ҳужжати суд томонидан ҳақиқий эмас, деб топилиши мумкин».

Суд ҳуқуқий ҳужжатни ҳақиқий эмас, деб қарор чиқарган тақдирда, бу қарор ҳамма давлат органлари ва бошқалар учун ҳам мажбурийдир. Чунки Конституциянинг 114-моддасида «Суд ҳокимияти чиқарган ҳужжатлар барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар учун мажбурийдир», деб мустаҳкамлаб қўйилган.

Суд қарорига кўра ҳақиқий эмас деб эълон қилинган ҳуқуқий ҳужжат - юридик кучга эга эмас.

Агарда бирон-бир ҳужжатнинг қонунийлиги тўғрисида суд қарори мавжуд бўлса, хша ҳужжат юзасидан фуқаролар ёки ташкилотлар судга яна шикоят қилишлари мумкин эмас.

қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар томонидан чиқарилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг конституциявийлигини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий судига юклатилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 109-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди қонунларнинг ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қабул қилган бошқа ҳужжатларнинг, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонларининг, ҳукумат қарорларининг, давлат ҳокимияти маҳаллий органлари қарорларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мослигини аниқлайди.

Конституциянинг ушбу моддасида курсатилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга ёки қонунларга мослигини умумий юрисдикция ёки ххжалик судлари назорат қилишга ҳақли эмаслар. Уларнинг Конституцияга мослигини аниқлаш Конституциявий суднинг мутлақ ваколатига киради.

Шу ерда яна бир савол туғилади. Конституциявий суд факатгина норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мослигини назорат қиладими ёки норматив булмаган индивидуал ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳам Конституцияга мослигини назорат қиладими? Бу тўғрида Конституцияда ҳам, бошқа қонун ҳужжатларида ҳам аниқ курсатилмаган. Аммо, Ўзбекистон Республикасининг «Прокўратура тўғрисида»ги қонунининг 13-моддасининг охириги қисмига мувофиқ «Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг буйруқлари ва бошқа ҳужжатлари (индивидуал хусусиятга эга булган ҳужжатлар бундан мустасно) Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига зид булса,

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг қарори асосида бекор қилинади» деган норма мустахкамланган.

Агар шу норма асос қилиб олинадиган булса, фикримизга кўра, Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди республика Президентининг индивидуал характерга эга булган фармонларининг ёки Вазирлар Маҳкамасининг индивидуал характерга эга булган қарорларининг Конституцияга мослигини ҳам назорат қилмаслиги лозим.

Прокурор қабул қилган қарорлар устидан, шунингдек, республика Бош прокурори қабул қилган индивидуал характерга эга булган буйруқлар ва бошқа ҳужжатлар устидан амалдаги қонун ҳужжатларга кхра, судга шикоят қилиш мумкин эмас. Чунончи, «Прокўратура тўғрисида»ги қонуннинг 7-моддасида прокурор қабул қилган «қарор устидан юкори турувчи прокурорга шикоят қилиниши мумкин» деган коида мустахкамлаб қўйилган.

Фикримизча, бу норманинг ўзи Конституцияга мос эмас. Конституциянинг 44-моддасида «хар бир шахсга уз ҳуқуқ ва эркинликларини суд оркали химоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг хайри-қонуний хатти-харакатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади», деб курсатилган.

Агарда умумий юрисдикция судларида ёки ххжалик судларида Конституциянинг 109-моддасида санаб утилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга мослигига шубҳа булса ёки бу масалада фуқароларнинг шикоятлари булса, Олий суднинг раиси, Олий ххжалик судининг раиси ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг Конституцияга мослигини аниқлаб беришни схраб. Конституциявий судга мурожаат қилиши мумкин.

Бундай холда улар Конституциявий судга мурожаат қилишлари шартми ёки бу уларнинг ҳуқуқларими, деган уринли савол туғилади. «Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди тўғрисида»ги қонуниинг 19-моддасига мувофик бу уларнинг ҳуқуқларидир. Демак, улар хохласалар Конституциявий судга куриб чиқиш учун масала киритадилар, хохламасалар масала киритмайдилар.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни Конституцияга мослигини назорат қилишда курсатиб утилган органларнинг, жумладан, Конституциявий суднинг ваколатлари муҳим ахамият касб этади ва мамлакатимиздаги ислохотларнинг кейинги боскичларида яна ҳам такомиллашиб боради.

Хулоса қилиб айтадиган булсак, қонун устуворлиги куйидаги учала холат булгандагина, ўзининг тхлик ифодасини топади.

Биринчидан, қабул қилинаётган қонунлар ва бошқа норматив-ҳужжатлар адолатга, инсон ҳуқуқи ва манфаатларига асосланган булиши шарт.

Иккинчидан, Конституция, қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар барча давлат органлари, мансабдор шахслар, нодавлат ташкилотлар ва фуқаролар томонидан аниқ бажарилиши зарур.

Учинчидан, барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция ва қонунларга мос булиши – қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий механизмларини ташкил этади. Демократик жамиятнинг муҳим тамойили бўлган қонун устуворлиги мамлакатимизда барпо этилаётган фуқаролик жамияти қуришнинг асосидир. Албатта, демократик жамият қуриш факат қонун устуворлиги билан чекланиб қолмайди, балки халқимизнинг миллий-маънавий негизларига таянишни такозо этади ва зарурий шарт қилиб қўяди.

4-МАВЗУ. МИЛЛИЙ-МАЪНАВИЙ НЕГИЗЛАРГА ТАЯНИШ - ААЎЎДАОӘӘ ӘАЎЎВО ҚОДӨӨІӘІА ЧАДӨӨӘӘ ОАДӨӨ. ДАӘА

1. Ўчараәәһһоһаа ааһһөдаөәә әәләүдө қодөөіәіә іәәәәә-іәуіәәәә іәәәәәдә
2. Ўчараәәһһоһаа еә÷ә, оәәі ааһһөдаөәә ўчараәәөәәдөіәіә әәләүдөіәіә іәуіәәәәә үйәәәәіәөәә әһғәәкәәәә
3. Әәләүдөіәіә іәуіәәәәә үйәәәәіәөәә - ааһһөдаөәә ооқадөіәәә әәләүдө аадһ үдөө һәәә
4. Оаәө – оәкә іәуіәәәәүдөіәіә аһһә

Мустақилликни мустаҳкамлаш даврида жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий, барча жабҳаларда туб тарихий бурчәәә әәәәі әһғәәк әәд қаоһд іоәһһөәдөіә аа аақәдәәәдөіә ҳәә үдөөіә оақһі үдәәә. Аіә ооіәәә өәәәі аақәдәә аа іәһһуоәәүдө оәкәкәіәәәә әәд оһһһәәә іәуіәәәәә үйәәәәіәөәә әәдә, іәіә дүәәк әәдөіә үдөөіә, өәәәі÷ә оһһһәәә үһә ааһһөдаөәә әәләүдө қодөөәә оіәә оәүіәөіә оақһі үдөікәә. Іәәәәәә іәәәәә-іәуіәәәәә үйәәәәіәөәә, һәһәәәө, оадақкә, о һәәәәә әәәәіһкәә. Оо әһәһ, іоһһоақәәәәә өәәәәдәәә әәхһі өәәәәәәоәүһәәә һәәіһкәә ҳәһһә қүәәәі ороә әәәһәәәдөіәәә іәдһһәіә ҳәі үйәәәәі әәһәәә ўчәәәдөдөә ҳә, оәә үхдө, әәә әәәәіәә. Аәіәкәһә, Әһһ Аооһдәә, Әһһ ао-Оаөіәәә, Хіәә Аахһоәәәі Іәқоәәіә, Хіәә Ахһәә һһһәәәә, Аә-Оһдақәәә, Ахһәә Оаөһһәә, Ааөоіәә, Әәі Нәһі, Аәд Оәіод, Іәдқһ Оөоғаәә, Аәәәәд Іәәәәә, Чәхдәәәәі Іоҳәһәә Аіәәд, Аәәәәәә қһәдәәә, ×үәһһ, Оөддәд, Аахәәәәә, Оһһһ Іһәд аа әһқә еүтәәә ороә һәәһәәәдөіәә өәіәә-әәәәәә іәдһһәіә үдәәәәә іәләәәдөіәәә аадһ үдөәә, оәәі ааһһөдаөәә әәләүдөіәіә іәәәәә-іәуіәәәәә іәәәәәдөіәә оәәәә үдөікәә. Іоһһоақәәәәәәәәәәәәәәәәә өоіәәдәәәәәә, әәәһәәәдөіәә оһһһәәәә еүі аһдәәд һәәәәәәә үдәдәә еәәәәәәә һүдө өәәәі, аәәәхһ іәуіәәәәә аа іәәәәәәә іәдһһәіә өәәәәә аәәәәәдө һә, һәдө аадәәәәәәә еүдәдәәәәә іәхһүдәә іоҳәі аақәдәә аүәәә қһәәә.

Аәс іәуіәәәәә қәәдөүдөәдөіә өәәәәәәә іәәәәәә ўчәәәәәәә аіәәәәәәәә үһәәәәәәә, оәкәкәіә іәуіәәәәә һәд÷әәәәәәәәәәәә, оіәіә өәәәәәәәәәә қәәдөөәәәә еәһдәд оқәәә, оәәәәә әәдә, і аәә ҳәһһәәәәәәәәәә.⁸ Масаланинг худди шу жиҳатига урғу бериб, мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда» асарида баён этилган олтига устувор йўналишнинг бажарилиши

⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таъдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997, 137-138-бетлар.

керак бўлган улкан вазифаёаџ іаеаі аўеае. Ӧаекеіеç ñе,ñее іоñòакеееее аа іçіаееееіе қўеаа ееџеòаа÷, ўç оақаеџеіеіа ÷еіаеаі уааñе, ўçеаа òñ іееее іаііааеуò аа іаааіеуòіеіа ñіхеаеаа аееаіае.⁹

Ўзбекистон бугунги кунда том маънодаги асрга тенг буюк воқеаларни бошидан кечирмоқда. Тарихдан маълумки, бирор халқ ҳаётида туб бурилиш содир бўлаётган даврларда жамият янги истиқболлар сари бормоғи учун ижтимоий муносабатларни шунга мувофиқ ўзгартирмоғи лозим бўлади. Шу боис ижтимоий муҳитдаги ўзгаришлар шахсинг ва бутунисича жамиятнинг оаòаеёòòеаа, аóі,қаòаеаа, іаііааее іеаіеаа ўçааџеёаџіе оақіçі уòаае.

XX асрнинг улуғ гуманисти А.Швейцер: “Воқеликни шакллантирувчи кучлар ичида маънавият биринчидир”¹⁰, - деган эди. Биз бугун улкан имкониятлар даврида яшамокдамиз. Бироқ уларни реал воқеєєєєа аеєаіоєџеё еўеєєааае гіа аа òаòа-òаòаџеаџ ҳаі іааеóаеєае÷а қіеііқаа.

Сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ислоҳотларни изчиллик билан амалга ошириш учун аввало, инсонлар онгида туб ўзгаришлар юз бериши зарур. Зеро, кишилар тафаккурини банд этган эски андозаеаòааі, òіџ қіеєіеаòааі, ўç оіџеіе уòаа аўеааі акеааеаòааі òаеіñ уòіае оòòеа, уіае аааџ, òаџеџеє òаòакке,ò аеєаі оааеєє òааеòаа қўе оеəаеəа еаеааеааі уіаеааі-уіае іоаіііеаџіе ҳае уòеа аўеіаеае.

İðaçеааіò È.Èаџеіа “Ўçааеєñòіі ӦӦİ аñ аўñагаñеаа: òааòñеçеєеєа òахаеа, ааџқаџіџеєе òаџеаџе аа òаòакке,ò еаòіеаòеаџе” аñаџеаа іоñòакеє òаòакке,òеіеçаа òааò ñіеа,òааі òаөкє аа е÷еє òахаеєаџ аа оеаџіеіа іеаеіе іеєò еўеєаџе ҳакеаа ааòаòñеє òеєџ ðџеòеа, іаііааеє қааџеуòеаџ аа іеєееє ўçеєіе аіаеаòіеіа ахаіеуòеаа аеіхеаа оòó ааòаае: аа “Аеџіі-аеџ аеіеуò іаііааеє еіеіеуòеаџеіе, іааіеаџ ііаеаа іаііааеє аа аџеікее қааџеуòеаџіе òеаіаеаіòеџіае оòòеа, ўç еñòеқаіеєіе òаñаааòџ уòа іеіаеае”², - дея алоҳида таъкидлаган эди.

Ааџхакеқаò, аеіеуòіе іаііааеє уіаеєаіае, ееòеəаџ òаòаеёòòеіе ўçааџеòеџіае оòòеа, ааііеòаòеє аеіеуòіе кòòеò, аіçіџ екòеñіае,òеаа **ўòеò**, умуман ҳеч қандай тараққиётга эришиш мумкин эмас. Зеро, демократик фуқаролик жамияти юксак маънавият ва кенг маърифат тантана қилган жамиятдир.

Ðòòаіеіеçіеіа 1992 еееаа уіеіі қеєеіааі аа ааñòòòеє ахаіеуò еаñа уòааі “Ўçааеєñòііеіа ўç еñòекеіе аа òаòакке,ò еўеє” ееòіаеаа “Іоñòакеє Ўçааеєñòііе òеаіаеаіòеџеіеіа іаііааеє-аџеікее іааеçеаџе” ааа ііеаіааі аеіхеаа аіаеаа еўòñаòеєааі оўòò аññеє іааеç аóіеіа аññеє іаçіóіеіе і÷еа ааòааі:

- умуминсоний кадриятларга содиклик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик.

⁹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. -Т.:Ўзбекистон, 1998. 125-бет.
¹⁰ Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан шамкорлик йўли. Т.ІІ. -Т.: Ўзбекистон, 2003. 34-б.
² Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 125-бет.

xaëe ááðe áóóóíeàe êÿðaðeëãáí ÿíàñ àà áóíe àeç àíeíí eííáàððà íeèøeíeç, xaìeøà ñàðãàe àà xóø,ð áÿëeá ÿøàøeíeç çàðóð”².

Øóðeàðeëí, ðàëkëíeç ííàe, kaëeàeãà ÷òkóð ñeíãeãáí íeíãeãá eëëëëe ìàííãàeë kaãðeÿðeàðeíeç, ìeëëëe àííãàíeãàðeíeç óíe çÿðeëe áeëàí eëðeðeøãà xaðàeàð keëeíãáí eííóíeñðeë ìàðeóðàíeíã àííeãà ðÿëeç ðóøeá kíëeøãáí àñðàãe. Àíí Ááãóëeà kaççíð ðàííãeðe áeëàí àeòãáíãà: “áðíeíã øÿðeíe ðàeø íñíí ÿeáí-ó, íãàííeíã ííãeãããe øÿðeíe ðàeø keëeí” ÿeáí-eë, “ìáíkóððeëe eãñãeë”íeíã àñíðàðeàðe ááúçe eëøeãàðeíeç ííàe àà ðóçeÿðeãà xaíóçãà÷à ñàkëáíeá kíëíkaà.ÿðeëí ðókàðíeëe xaìeÿðeíe kóðeøãà ðàðeðíe, àæãíãeãàðeíeç kíëeðãáí ìàííãàeë ìàðíííe ÿðãáíeø àà àìãeãà ðíeããeáíeø íóçeí àçàìeÿð eãñãà этади. Тарихимиз қанча кўп ўнганилса, ундан бугунги маънавият, ғоявий ислохотлар учун шунча кўп амалий тавсиялар чиқаверади. хазрат Навоийнинг: “Озод бўлмоқ истасанг, ўзингни озод тут”, деган сўзлари бугунги воқелик билан боғлиқ эмасми? Ёки яна бир мисол: Ўрта асрлар тиббиёт илмининг бир тармоғи – маънавият тиббиёти деб аталган экан. “Маънавий тиббиёт” деган битта номда Ал-Канди (800-860 й.й.), Абу Бакр Ар-Розий (865-925 й.й.), Абу ал-Фарах Абу ар-Рахмон ибн Жавзий (вафоти-1201 й.), Абу Исҳоқ Ироҳим ибн Юñóð Àø-Øãðíçeë (áàðíðe – 1093 é.) eããe êÿíeãá Øàðk àeëíãeãàðe ÿç eëðíãeãàðeíe ,çeá kíëeðãáíeãàð. Òàí ðàáíãàðe eíñíí æeñíe áeëàí áíçeç eãñãeëëeãàðíeíã íeãeíe íeèø àà àããíeãø áeëàí øóçóëeãáíãáí áÿëñà, ìàííãàeë ðeããe, ð eíñíí kaëeãe, ííãeíe eëeàðeãàðãáí ðíðeç ÿðeøãà, eíñííeë ðàçeëãàðeãàðíe ðàeííeëãàðeðeøãà ðeçíàð keëeãáí.

Òàðeðíeíã à÷÷eç ñàáíkeãàðeãáí ÿíà áeðe øóeë, ìàííãàeÿð, àðeíç-íãíã eíñíí ðàððe-xaðàeàðeãàðe, ðàíeëÿðe àà ÿçðe,æeãàðeíeíã ìàçííeãà áeëàíãe ðóðeá, æàìeÿð àeðííðà íóáííeãàðíe ñàìàðãeë çàe ÿðeøe àà eæðeííeë ðàðakke,ðãà ÿðeøeøe íóíeëí ÿíàñ.

Øóðeëñðíí ÿeëãñeíeíã XIX àñð 70 eëëeãàðeãà Ðíññeÿ eííãeÿñeíeíã íóñòàíeãeããeãà áeëàíeøe ðàðeðe áóíeíã ,ðkeí ìeñíeë áÿeã íeããe. Õàeçeíeç ðàðeðeãããe áó kaëçóeë xíãeñãíeíã êÿíeãá ñàãããeíe eãeðeðeø íóíeëí. Àíí ÿíã àñíñeëñe, жамиятнинг рухий эврилишга учрагани, элга бош бўлиши лозим бўлган ҳукмдорлардан тортиб, бой ва уламоларгача ўз шахсий манфаати доирасида ўралашиб қолганлиги, истиқлол учун курашган зиёлиларнинг саъй-ҳаракатларига қарамай, жамият кишилари бирлаша олмагани ÿeáíeëãe, àãñãe ðàðí keëíãeíeç. Çãðí, ÕÕ àñð áíøeãàðeãà ðàðakkeëíããããð çe, eëeãããáí áeðe àeòãáíeããe:

² Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари.. «Халқ сўзи», 2002 йил 30 август.

бор. Собик СССРда кечгаи æада, iеаd аoiаа , ðkei ааее аyeа iеаае. Ааiедаоёу øeидеаде iñoeаа iеаа аiдееааi ñe, ñаd iðoeаа аеiхеаа øaðñie ёyi-ееееieia ediaañeаа аyeñoiaедeø аiaеe, òe yøeðeiaаi yаe. Аеiхеаа øaðñieia iaiòaaòe аа хóкóкeаде кioi аеeаi хeiуу yøeeiaааi xiеаа yña, хаð каiaаe xiеeieyò, хаòoi ааiедаоёу øаеeааааeñe хаi iñieeе аеeаi ааòiðeòaðeçi аа oioaeèòaðeçiaа аеeаiaаe. Аia oó yðeiaа iаuiааeуoieia eæoeifee-ñe, ñeè ðaðaeòaðe, хóкóк аeеаi oòaaø ióкòañe iaii, i аyeааe.

Iаueoiеe, æaieyò ха, òeie ðaðoeааа ñieeø yxòe, æe iаueoi xoáoааа yøaeеааi eèøeаdааi æaieyoiе аiøкaðeø, iаaieað yðoañeаа ioiñiaаòeаdiе ðaðoeааа ñieeø аeеаi аiғeек хóкóкeаdiе аiøкaðóа-еeаdаа ааeieаò ðaðçeаа oñøeðeøie ðaeаа yoaе аа oó аñiaа аааeаò-еeеe ðçaаа eаeаe. Eаeei аiøкaðeø хóкóкe аадеeааi eèøe yç ааeieаòeаde аieðañeie yçaiøei-аeеe аeеаi eaiаaeòeðña, ааiедаоeе æaieyò кодеø eieifeyøeаde yña oiaida oidayaе. Ааøaðeуò ðaðeøe ёyi аida ðañaekeaiааi аó хакекаoie аoiааi кадеeа 2000 eеe ааааe ðeieeе iаøкóð iñoek аа аааeаò аdaiаe Oeoaðii yuòeðio yoaаi yаe. Oieia ðeèðe-a, аааeаò (Dei)ieia ðayi-e eyxia oáoiеað (iauiааeе iadñ) аа хакекeе yðeаdæd. Аaiаe, аааeаoieia ñoeeаа yøiaøe o-oi, аааaei, iаuiааeе-aðeikee eñeixioeadiе aiaeаа iøeðeø eаdæ. Аó аaçeoaie yña, Oeoaðii aeoaaiеааe, oóкaðieeе аа aðeikee ðaçeèaðeаdаа yаа аyeаai ðaxaadæeia ааi yøeøe ioiеei.

Aaiаe, æaieyòаааe ааiедаоeе yçaadøeаdiе aiaeаа iøeðeø o-oi iаuiааeуò ñe ñaodieia аiø ðayi-e аyeiñe eаdæ. Ooieia o-oi хаi iaiеaeaðeieç Iðaçeaiioe E.A.Eaðeiia ааiедаоeе oóкaðieeе æaieyòe аñiñeаdeie аadñi yøeø o-oi “eifioeе, аe, iаoee iаaieadiеiaаeia ðaxaadæeе oyiеie eeeøаа iаuiааeе хаке aíd”eæeie ðaueeаа eaeiқаа.

Iðaçeaiioieia Eeèei-e -akeðek Yçaaeñoií Ðañioáeèeañe Ieèe Iæeèñeieia oýкkeçei-e ñaññeyñeаааe “Yçaaeñoiiaа ааiедаоeе yçaadøeаdiе yiaаа -óкóðeаøeðeø аа oóкaðieeе æaieyòe аñiñeаdeie øaeèeaiòeðeøieia аñiñeе eyiaeøeаde” iаudóçañeаа eñeixioeadiеia аiø eyiaeøeie аа ñaiaðaiðeèeаie аaеeеаа ааdæeааi коeеаааe oñooaid аaçeoaie аaеeеаа аadæ: “Oóкaðieeе æaieyòe аñiñeаdeie аadñi yøeøieia yia iøxei ðaðeaeе keñie iаuiааeуò аа iаudèòað ñixañeаа, øaðñie ioiòaçai eaiñe oñoðeðeø aidañeаа oçeóeñeç eø iеeа aídøeаai eaiðað.

Аó ха, òeе хакекаò аeç хаieøа aiaе keeааeааi ðaifeeаа, æaieyò ðeaiæeieia аñiñe аа øaðoeаа аeеaiñe хаiaа yçeаа yøeèò аeð ðeçeie iøæaññai yoiñe eieçei. Аó ðeçei iaðeaçeаа iаuiааeуò, aðeik-iaia, iаudèòað eаae yeiañ каадeуøeаð турмоғи керак”¹.

Iаuiааeуò eifñi ðoxeyøeаа аiқа аyeааe. Ooieia o-oi o аааaei, аeixeаа iеeiaаi eifñi аeеаi аiғeек oøoi-a. Аii eifñi æaieyòааi аæðaeiañ аyeеа, æaieyòааi ðaøкaðeаа yç eifñiee iñeyøeie eykiðað yeai, iаuiааeуò eifñie yçаа iаaieaðаа, æaieyòаа, аóoói aídøekка аaðeaið keeааe. Oó æexaðaаi iаuiааeуò eæoeifee iaçioi eañа yoaаe. “Eifñi yçeie ðaekieia аeð çaððañe ааа ñaçaiiaаeia, o хакаа yeеаа, iaxiað keeеа yøaaiiaаeia, маънавият билан туташади”². Демак, хар бир киши ўзининг яшаш тарзига, ўзгалар билан бўлган муносабатига жиддий эътиборни қаратмасдан туриб, жамият биронта муаммони хал этиши мушкул.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. 1-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2002, 81-бет

² Ўша манба.

Άόάίίæ êóíãà çàð κáíãáè ìèèèé òèèèáíèø âà ìèèèé ðèáíæèáíèøíèíã àñîñè áÿèãáí ìáúíããèé ìãðîñ, óðô-íãàòèãð, áíúáíãèãð, ðèñãêêèðèòèãð, òãðèðèé ðíòèðà ðãèκèìèçããà κãéòãðèèãè. Ìèèèé ÿçèèãèé, χókókèãðèé òíáíðà òãðáíðík áíãèãá áíðà,ðãáí ðãèκèìèç ó÷-óí áóðêêèãèãèãèé áãðîñ ÿòèø éÿèèèããá áó áíé èíèííèÿòèãðãáí òíéããèãèéø, áãð÷-à ìããèé âà ìáúíããèé áíéèèèèãðèé ìèèèé ðèáíæèáíèøãã, ÿçããèèòííãã áãííèðãðèè-χókókèé æáìèÿò κóðèø èøèãã éÿíãèòèðèèãã ðãðãðããð ÿòèøããè óèèáí èíèííèÿòèãð ÿðãðèèãè.

5-МАВЗУ. ЖАМИЯТ ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ВА ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ

РЕЖА

1. Иқтисодиёт ва демократик жамиятнинг ўзаро боғлиқлиги.
2. Ўзбекистонда жамият иқтисодий ҳаётини эркинлаштиришнинг мақсади ва босқичлари.
3. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш шароитида иқтисодиётни эркинлаштиришнинг устувор йўналишлари.

Иқтисодий ҳаёт кишилиқ жамияти ҳаётининг муҳим соҳаларидан бири бўлиб, инсон ривожланиши манбаини ташкил қилади. Унда инсонлар ўзларининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш мақсадида тирикчилик неъматларини ва воситаларини ишлаб чиқарадилар. Шунингдек, улар тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилишга қаратилган фаолиятларида ўзаро иқтисодий муносабатларга киришадилар.

Иқтисодий ҳаёт кишиларнинг ижтимоий, маданий, сиёсий ҳаёт соҳаларининг моддий асосини ташкил этади ва уларнинг ривожланишига таъсир кўрсатади. Айни пайтда, жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ва давлат тизими иқтисодиётга жиддий таъсир этади.

Собиқ тоталитар, маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида иқтисодий ҳаёт сохта сиёсат, мафкуравий мақсадларга бўйсундирилган эди. Мафкура иқтисодиётдан устун бўлиб, унинг ривожланиш йўналишларини белгилаб берарди. Бу тузумнинг иқтисодий негизини давлат ва колхоз-кооператив мулк шаклларида иборат умумхалқ мулки деб аталмиш, эгасиз мулк ташкил этарди. Давлат асосий ишлаб чиқариш фондларининг 90 фоиздан ортиғига эга бўлиб, иқтисодиётда яқка ҳокимликни ўрнатган эди. Бунинг оқибатида давлат иқтисодиётни, иқтисодий ҳаётни бир марказдан маъмурий-буйруқбозлик асосида бошқариб, нимани, яъни қандай маҳсулот ва хизматларни қанча миқдорда, қандай технологиядан фойдаланиб, кимлар учун ишлаб чиқаришни режалаштириб, белгилаб берар эди.

Жамият аъзолари ижтимоий мулкка эгалиқ қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш мулкдорлик ҳуқуқидан маҳрум эдилар. Тадбиркорлик, бизнес билан шуғулланиш қонун билан ман этилган эди. Бундай фаолият билан шуғулланганлар чайқовчи, ёт унсур сифатида жиноий жавобгарликка тортилар эдилар.

Кишиларнинг мулкдан, унинг натижаларини тасарруф этишдан бегоналашганликлари туфайли, меҳнат мотивацияси ва ижтимоий адолат тамойиллари бузилган эди. Пировард натижада собиқ иттифоқ чуқур таназзулга учраб, тарқаб кетди.

Маълумки, шахснинг мулкдор бўлиш, эркин касб танлаши, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш, ўзи истаган иқтисодий фаолият тури билан эркин шуғулланиш ҳамда шунга мувофиқ чекланмаган даромад олиш ва

яхши яшаш имкониятларига эга бўлиш каби демократик ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларини амалга оширишни фақат ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётигина таъминлашга қодирдир.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон, халқ турмуш фаровонлигини, иқтисодий фаолият тадбиркорлик эркинликларини, энг муҳими, мулкдор бўлиш имкониятларини таъминлайдиган ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсадида туб ислоҳотларни амалга оширомоқда.

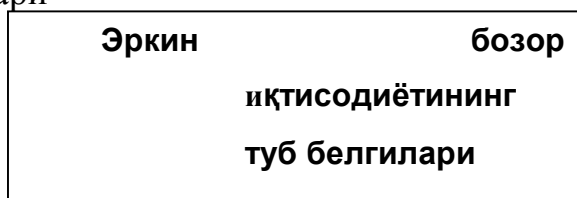
Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида «бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тинг ҳуқуқлигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди»¹ деб белгилаб қўйилган.

Ушбу ислоҳотларнинг асосий мақсади ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов: «Биз туб иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишга киришар эканмиз, бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни барпо этиш қуруқ мақсад эмас, деган аниқ-равшан хулосага келганмиз. Барча ислоҳотларнинг-иқтисодий, демократик, сиёсий ислоҳотларнинг асл мақсади инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборат»¹, - деб таъкидлаган.

Демократик жамиятга монанд демократик иқтисодий тамойиллар эркин бозор иқтисодиётининг қуйидаги туб белгиларида ўз ифодасини топади. 1) хусусий мулк; 2) тадбиркорлик ва танлов эркинлиги; 3) шахсий манфаатнинг инсон хатти-ҳаракатининг бош мотиви эканлиги; 4) рақобат; 5) эркин нарх тизими; 6) ҳукумат, давлатнинг иқтисодиётга аралашувининг чекланганлиги (қаранг: 1-чизма).

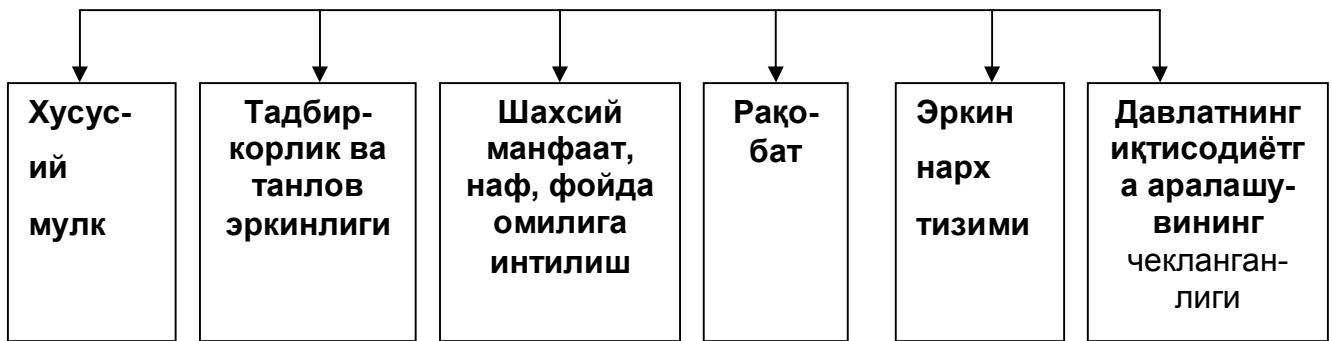
1-чизма.

Демократик жамиятнинг асоси бўлган эркин бозор иқтисодиётининг туб белгилари

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2003. 11-бет.

¹ Каримов И.А.. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 281-282-бетлар.

2. Ўзбекистонда шаклланаётган хусусий мулк турдан иборат бўлади: биринчиси, якка тартибда фаолият юритувчи тадбиркорларнинг, деҳқон ва фермерларнинг хусусий мулки, иккинчиси, уларнинг ширкат хўжаликларидаги пайлари, акциядорлик жамиятларидаги акциялари, уюшмалардаги улушларидан иборат корпоратив хусусий мулк. Якка ва корпоратив (улушли) хусусий мулк эгалари мулкдор ҳисобланиб, уларнинг мулкка бўлган ҳуқуқлари, дахлсизлиги давлат томонидан ҳимояланди. Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролик кодексида» «мулк ҳуқуқи шахснинг ўзига қаршли мол-мулкка ўз хоҳиши билан ва ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилиши, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш, шунингдек ўзининг мулк ҳуқуқини, ким томонидан бўлмасин, ҳар қандай бузишни бартараф этишни талаб қилиши ҳуқуқидан иборатдир. Мулк ҳуқуқи муддатсиздир»¹. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида эса мулкдор ҳуқуқининг дахлсизлиги билан бирга, унинг масъулияти ҳам белгилаб берилган. Хусусан, унда «мулкдор мулкига ўз хоҳишига эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт»², деб таъкидланган. Хусусий мулк миқёсларининг кенгайиб боришига олиб келади.

Тадбиркорлик эркинлиги айрим шахслар ва уларнинг уюшмалари, гуруҳларининг фойда, даромад олиш мақсадида маълум соҳада хўжалик, иқтисодий фаолият юритиш эркинлигини билдиради. Бу шунингдек, у ёки бу тармоққа тадбиркорларнинг ўз хоҳишларига кўра киришини ва ундан чиқишини ҳам англатади.

Танлаш эркинлиги истеъмолчилар ҳуқуқлари ва манфаатларининг устунлигини, уларнинг ўз хоҳиши, истаклари, диди, даромадига мос товар ва хизматларни танлаш эркинлигига эга эканликларини ифодалайди. Бунинг учун биринчидан, товар хизматлар ҳамда ресурс бозорлари ҳам қиммат, ҳам арзон, бир-бирларининг ўрнини босувчи ва тўлдирувчи товарлар билан тўлган бўлиши, иккинчидан, давлат истеъмолчиларни уларнинг ҳаёти ва саломатлигига зиён ва зарар етказувчи товарлардан ҳимоя қилади. Шу мақсадларда Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги қонуни амалга оширилмоқда. Унга биноан

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Т.:19, 164-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 11-бет

истеъмолчилар товар (иш, хизмат) ва уларни ишлаб чиқарувчи (базарувчи)лар ҳақида тўғри ва тҳлиқ маълумот олиш, товарларни эркин танлаш ҳуқуқига эгадирлар. Товар, иш, хизмат истеъмолчининг ҳаёти, соҳлиҳи ва мол-мулки учун хавфли нуқсонга эга бўлгани ҳамда ишлаб чиқарувчи ёки сотувчининг ҳайриқонуний ҳаракати туфайли етказилган моддий зиён, маънавий зарарнинг тўлиқ ҳажмда қопланиши таъминланади.

Товарнинг нуқсонлари бўйича истеъмолчининг талаблари у касса ёки товар чекини кафолат муддати белгиланган товарлар бўйича эса тегишлича расмийлаштирилган техник паспорт ёки унинг ўрнини босувчи бошқа ҳужжатни тақдим этган тақдирда кўрилади. Бундай товарлар бошқа нуқсонсиз товарларга алмаштирилиб берилади ёки зарарнинг ўрни пул билан қопланади. Истеъмолчи ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши, унинг танлаш эркинлигини таъминланиши демократик иқтисодий тамойилининг рўёбга чиқарилишини англатади. Шунинг учун Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йилда қабул қилинган муҳим қарорларига мувофиқ республикага истеъмол товарларини ноқонуний олиб келиниши ва сотилишининг олдини олиш чора-тадбирларининг кўрилиши муҳим аҳамият касб этади.

Кишилар наф, фойда ва даромад олиш учун интилиб, ўзларида бор бўлган қобилиятлари ва имкониятларини ишга соладилар. Рақобат иқтисодиёт субъектлари шахсий манфаатларини рёбга чиқаришнинг чегарасини белгилайди. ҳеч кимнинг иқтисодий яккаҳоқимлик қилишига йўли қўймайди. Шунингдек, рақобат ишлаб чиқарувчи ва сотувчиларнинг истеъмолчи, харидорлар манфаати, диди, хоҳишини инобатга олишга бир-биридан арзонроқ ва сифатлироқ товарлар ишлаб чиқариш мақсадида янги техника ва технологиядан фойдаланишга ундайди.

Эркин тадбиркорлик, рақобат ва нарх тизимига асосланган бозор иқтисодиётида ҳукумат ва давлатнинг роли чекланган бўлади. Давлат бозор механизмининг амал қилишига кҳмаклашади. Бунинг учун давлат иқтисодиёт субъектлари фаолиятининг қонуний базасини яратиб, уларнинг фаолият, “ҳйин” қоидаларини белгилайди. Аҳолининг турмуш даражасининг барқарор ҳсиб боришини, кам таъминланган аҳоли қатламларини ижтимоий ҳимоялаш, бой-камбаҳаллар ўртасидаги фарқларнинг кескинлашиб кетишига йўли қўймаслик мақсадида аҳоли даромадларини солиқлар, трансферт тўловлари воситасида қайта тақсимлайди, макроиқтисодий барқарорликни ва иқтисодий ҳсишни таъминлаш мақсадида солиқ, бюджет ва пул-кредит воситалари орқали иқтисодиётни тартиблайди. Давлат бозор механизми тўла-тҳкис базара олмаган вазифаларни ўз зиммасига олиб, рақобат муҳитини сақлайди, иқтисодиёт субъектларининг эркин фаолиятини таъминлайди. Ҳамда жамият учун керак бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ўз зиммасига олади.

Демак, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар инсонга муносиб турмуш шароитларини яратишга, кишининг эркин тадбиркорлик ва меҳнат қилиш, танлаш эркинлигини ҳамда мулкдор бўлишдек муҳим демократик ҳуқуқларини таъминлашга, иқтисодий ҳаётни демократлаштиришга қаратилгандир.

Ислом Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон келажаги буюк давлат», «Ўзбекистон бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли», «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», «Ўзбекистон XXI аср бўсаҳасида, хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари», «Ўзбекистон XXI асрга интиломқда», «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз» ва бошқа асарларида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, бозор иқтисодиётига ўтишининг назарий асослари, концепцияси ишлаб чиқилган.

Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш концепцияси уч таркибий қисмдан иборат:

- ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти миллий андозаси моҳиятининг таърифи;
- бозор муносабатларини шакллантиришнинг муҳим тамойиллари;
- иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг, тангликдан чиқиб олишнинг, барқарорликни ва муҳим ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашнинг аниқ йўналишлари.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ижтимоий-иқтисодий ислохотлардан кўзланган «пировард мақсадимиз ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборатдир¹», - деб белгилаб берган.

Республикамызда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш, унда демократия тамойиллари бўлган иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва танлаш эркинлигини, эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этиш орқали иқтисодий ҳаётни эркинлаштиришга йўналтирилгандир.

Иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш ва уни демократлаштириш, эркин ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти асосларини яратиш жараёнлари босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида (1991-1994 йй.) маъмурий-буйруқбозлик тизимининг оҳир оқибатларини янгиси, тангликка барҳам бериш ва иқтисодиётни барқарорлаштириш ҳамда республиканинг ўзига хос шароитлари ва хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг негизларини шакллантириш вазифаларини ҳал қилишга киришилди. Бунинг учун қуйидагилар амалга оширилди:

- 1) ислохотларнинг қонуний-ҳуқуқий базасини шакллантириш ва ривожлантириш. Бу даврда мулкчилик, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, тадбиркорлик тўғрисидаги ва бошқа кўплаб бозор муносабатларини шакллантиришга йўналтирилган қонунлар қабул қилинган;

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: Ўзбекистон, 1998. 179-бет.

- 2) кичик хусусийлаштиришни амалга ошириш ҳисобига кўп укладли иқтисодиёт негизларини яратиш;
- 3) ишлаб чиқаришнинг пасайиб боришига барҳам бериш, молиявий аҳволнинг барқарорлашувини таъминлаш.

Бу даврда (1992-1994 йилларда) асосан савдо, аҳолига маиший хизмат кўрсатиш, маҳаллий саноат корхоналарини, уй-жойларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнлари амалга оширилди. Бунинг натижасида 69 мингдан ортиқ объектлар давлат тасарруфидан чиқарилди, улардан 18,4 мингтаси хусусий мулкка ўтди. 3569 та акциядорлик жамиятлари тузилди. Кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектларининг сони 80 мингга етди (қаранг: 1-жадвал).

1-жадвал.

Ўзбекистонда давлат корхоналарининг хусусийлаштирилиши ва нодавлат хўжалик субъектининг шаклланиши¹³

Кўрсаткичлар	1992- 1994 йй.	1995- 1999 йй.	2000- 2002 йй.
Давлат тасарруфидан чиқарилган ва хусусийлаштирилган объектлар сони	69032	14132	3117
Акциядорлик жамиятлар сони*	3569	5285	6000 дан ортиқ
Кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектлари сони, минг тбирлик*	80	160	240

* давр охиридаги сони

Ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларига мос келадиган янги хўжалик тизимини шакллантириш ишлари амалга оширила бошланди. Бунинг оқибатида бу соҳада давлатга қаршли бўлмаган сектор кенг ривожланди. Шунингдек, халқ хўжалигини, унинг тармоқлари ва худудларини бошқаришнинг мавжуд шароитларга мос бўлган тизимлари ишлаб чиқилди. Нархлар тўлиқ эркинлаштирилди, бозор инфратузилмасининг асосий бўҳинлари, шу жумладан, икки поҳонали банк тизими, молияни ва пул-кредитни тартибга солувчи мутлақо янги тизим, товар, меҳнат биржалари тизимлари яратилди.

¹³ Абулқосимов ².П., Щасанов Р.Р., Фармонов И., Ўзбекистонда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш. –Т., ТДТУ нашриёти, 2003 йил. 21-бет.

Аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизими амалга оширила бошланди. Иқтисодий ва молиявий барқарорликка эришиш чора-тадбирларининг амалга оширилиши оқибатида иқтисодий пасайиш бошқа МДҲ мамлакатларидек оҳир кечмади. Ялпи ички маҳсулот 1995 йилда 1990 йилга нисбатан фақат 18,2% камайди. 1995 йилда эса бу кўрсаткич 1,2% га пасайган холос. Ваҳоланки, ЯИМ ҳожми МДҲ мамлакатларида 40-60% га, Россияда эса 48% га камайиб кетган².

Иқтисодий ислоҳотларнинг иккинчи босқичи (1995-1999 йиллар)да давлат мулкни дастлабки, кичик хусусийлаштиришни тугаллаш, мулкни ҳақиқий эгалари қўлига топшириш, тадбиркорлик фаолияти учун кенг имкониятлар бериш вазифалари белгиланди. Бу босқичда саноат, қурилиш ва транспорт соҳасидаги, агросаноат комплексининг гўшт-сут озиқ-овқат ва пахта саноати тармоқларидаги ўрта ва йирик корхоналар, шунингдек, Тошкент, Бухоро, Самарқанд ва Хива шаҳарларидаги сайёҳлик комплексларининг хусусийлаштирилиши бошланди. Бу босқичда очиқ турдаги акциядорлик жамиятлари яратилди, уларнинг акцияларини эркин сотишга чиқарилди ҳамда кенг қўламдаги кўчмас мулк ва қимматли қоғозлар бозори вужудга келди. Давлатнинг акциялардаги улуши 26 фоиздан ошмайдиган қилиб қўйилди. Акцияларнинг 50 фоиздан кўпроқи аҳолига, миллий ва хорижий инвесторларга эркин сотиладиган бўлди.

Ушбу босқичда ишлаб чиқаришнинг пасайишига барҳам берилди. Макроиқтисодий барқарорлик таъминланиб, 1996 йилдан бошлаб иқтисодий ўсиш йўлига ўтилди. Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини ўзгартириш ишларини амалга оширилиши натижасида республика ёнилғи-энергетика ва ҳалла мустақиллигига эришилди. Шунингдек, республика учун тамомила янги бўлган автомобилсозлик саноати вужудга келтирилди. Енгил ва озиқ-овқат саноати учун асбоб-ускуналар, қишлоқ хўжалиги учун кичик механизация воситалари ишлаб чиқаришни таъминловчи бошқа истиқболли тармоқлар халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари амалга оширила бошланди.

Аммо шу даврларда кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектлари фаолиятига давлат ва турли назорат органларини ноўрин, ноқонуний аралашуви ҳолатлари кўпайди.

Иқтисодиётнинг нодавлат секторида монополистик бирлашмалар, корхоналар вужудга келдики, улар ички истеъмом ва ишлаб чиқариш воситалари бозорларида ўз хоқимликларини ўрнатиб, нарх-навонинг кўтарилишига сабаб бўлдилар. Ушбу сектордаги акциядорлик жамиятларининг устав фондида, акцияларида давлат улуши катта миқдорда сақланганлиги оқибатида, давлат ишончли вакилларининг уларнинг фаолиятига ноўрин аралашушига имкон яратар эди.

Валюта тизими ва бозорининг давлат томонидан қаттиқ назорат қилиниши эса корхоналар ва тадбиркорларнинг ташқи бозорларга эркин чиқиш имкониятини камайтирарди. Бозор ва ишлаб чиқариш инфратузилмаларининг

---

² Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

ривожланмаганлиги туфайли тадбиркорлар моддий техника ресурслари, молиявий маблаҳлар, кредитлар олишда қийинчиликка учрар эдилар.

Ушбу нохуш ҳолатлар иқтисодий ҳаётни янада эркинлаштириш, тадбиркорлик ва иқтисодий фаолият эркинликларини кенгайтириш, хусусий мулкдорлар мавқеини янада кўтаришни тақозо этиб қолди.

“Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда” асарида иқтисодий ҳаётни янада эркинлаштириш вазифаси қўшди. Иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш мамлакат сиёсий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш жараёнлари билан узвий боғлиқдир. Бу борада Президент И.А.Каримов “Ўзбекистондаги ислохотлар ва янгиланиш жараёнларига баҳо берар эканмиз, шунини таъкидлашни истардимки, ҳаётимизнинг барча соҳаларини эркинлаштириш йўлини ўз моҳият эътиборига кўра мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ўзгаришларнинг асосий боҳловчи бҳҳинига айланди”,¹ - деб таъкидлаганлар.

Иқтисодий ҳаётни янада эркинлаштириш эса демократик жамият қурилишининг асоси сифатида унинг иқтисодий негизларини мустаҳкамлашни таъминлайди. Унинг натижасида жамиятдаги ижтимоий-сиёсий барқарорликни кафолатловчи, иқтисодий ривожланишни таъминловчи амалда ўрта мулкдорлар синфи шаклланади.

Президент И.А.Каримов иқтисодий ҳаётни янада эркинлаштириш юзасидан қуйидаги вазифаларни белгилаб берган:

Биринчидан, мулкдорлар синфини шакллантириш масаласини тубдан ҳал этиш. Бунинг учун хусусий мулкчилик етакчи ўринда турадиган кўп укладли иқтисодиётни барпо этиш;

Иккинчидан, ҳақиқий рақобат муҳитини шакллантириш;

Учинчидан, бозор инфратузилмасини ривожлантириш;

Тўртинчидан, ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш тизимини тубдан қайта кўриб чиқиш;

Бешинчидан, валюта тизими ва бозорни эркинлаштириш;

Олтинчидан, давлат ва турли текширувчи, назорат қилувчи органлар томонидан корхоналарнинг ҳхжалик фаолиятига ноўрин аралашишни чеклаб қўйиш.

Ушбу вазифаларни ҳал қилиш учун Ўзбекистонда давлат мулкчини хусусийлаштиришни янада чуқурлаштириш тадбирлари олиб борилди. 2000-2002 йилларда 3117 та тармоқ таркибини белгилаб берувчи йирик корхоналар, ижтимоий-маданий объектлар давлат тасарруфидан чиқарилди. Шу давр охирига келиб, акциядорлик жамиятлари сони 6000 дан ошиб кетди (қаранг: 1-жадвал).

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. /Биринчи чақариқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ўн тўртинчи сессиядаги маърузаси, 1999 йил 14 апрель. –Т.; Ўзбекистон, 1999. 15-16 бет.

Мулк шаклини ўзгартирган давлат корхоналари орасида “Электрокимёсаноат”, “Навоийазот”, “Аммофос”, “Ўзбекрезино-техника” ишлаб чиқариши бирлашмалари, Тошкент ва Фарҳона иссиқлик марказлари, Сирдарё ГРЭСи, юк вагонларини таъмирлаш заводи, йўлиовчи ташийдиган вагонларни таъмирлаш корхонаси, Ўзбекистон қийин эрийдиган ва ўтга чидамли материаллар комбинати сингари стратегик аҳамиятга эга бўлган йирик корхонлар бор.

Бу жараён сифат жиҳатдан ҳам ўзгарди, чунки хусусийлаштириш жараёнларига хорижий инвесторларни, кенг аҳоли қатламларини жалб этиш ишлари олиб борилди. Акциядорлик жамиятларидаги давлат улушлари бутунлай ёки қисман, айрим йирик ишлаб чиқарувчи корхоналар бутунлай хорижий инвесторларга сотилиши бошланди. Корпоратив, гуруҳий, улушли мулк эгаларининг манфаатларини, ҳуқуқларини муҳофаза қилиш учун акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув тизими жорий этилмоқда.

Иқтисодий эркинлаштиришдаги бош вазифа бўлган давлатнинг назоратчилик ва бошқарувчилик вазифаларини-функцияларини қисқартириш, унинг корхоналар фаолиятига ноўрин аралашишини кескин камайтириш чоратадбирлари амалга оширилмоқда.

Иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш шароитида кичик, хусусий бизнес ва тадбиркорликни раҳбатлантириш учун солиқ имтиёзлари кенгайтирилмоқда, даромад солиҳи ставкалари қисқартирилиб, солиқ юки енгиллаштирилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуннинг 2000 йилда қабул қилиниб, жорий этилиши оқибатида тадбиркорларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини муҳофаза қилиш ва кафолатлаш кучаймоқда. Бундай ижобий ишлар таъсирида кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларининг сони 2003 йил 1 январь ҳолатига кўра 240 мингтага етди (қаранг: 1-жадвал). Уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 35 фоиздан ошди. Хусусий секторда иқтисодий банд бўлган аҳолининг қарийб 52 фоиздан ортиҳи фаолият юритмоқда.

Ушбу вазифаларни амалга ошира бориши оқибатида 2002 йилда 1990 йилга нисбатан иқтисодий нодавлат секторининг улуши ЯИИМда 38,1 фоиздан - 73,3 фоизга, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда 10,4 фоиздан - 71,4 фоизга, ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмида 65 фоиздан - 99,1 фоизга чакана савдо айланмасида - 51 фоиздан 97,6 фоизга, аҳолининг иш билан бандлигида 37,2 фоиздан - 76,6 фоизга етади.

Демократик жамиятга хос бўлган тадбиркорликнинг ривожлантирилиши, иқтисодий таркибий ўзгаришларнинг биргаликда амалга оширилиши туфайли Ўзбекистон 1996 йилдан бошлаб иқтисодий ўсиш йўлига ўтди. БМТ Болалар жамҳармаси (ЮНИСЕФ) буюртмасига кўра марказий ва Шарқий Европа ҳамда МДХ мамлакатларида аҳолининг ижтимоий фаровонлигини тадқиқ қилиш маълумотларига кўра, Ўзбекистонда ялпи ички маҳсулотнинг амалдаги ўсиши 2002 йилда 1989 йилга нисбатан 106,8 фоизни ташкил этди. Айни пайтда

Молдовада бу кўрсаткич 38,4%, Россияда 64,3%, қозоҳистонда 85,6% ни ташкил этган¹.

Мамлакатда иқтисодий ўсишга эришганлик оқибатида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга ва ижтимоий-маданий тадбирларга ажратилган харажатларнинг давлат бюджети харажатларидаги улуши 1997 йилдаги 44,7 % дан 2003 йилда 46,1 % га ўсган.

Ижтимоий ҳимояга муўтож оилаларга маҳаллалар берилаётган бир ойлик моддий ёрдам миқдори 1996-2002 йилларда 13,6 баробарга, болали оилаларнинг болаларига берилаётган нафақанинг ўртача ойлик миқдори эса 20 баробардан зиёдга кўпайди². «Обод маҳалла» йилида қабул қилинган дастур асосида 1 миллиард 200 миллион сўмлик хайрия ёрдами кўрсатилган. Икки ёшгача бўлган болалар тарбияси билан шуҳулланаётган 400 мингдан зиёд аёлга давлат томонидан нафақа тайинланди. Шунингдек, 180 мингта кам таъминланган оилага қарийб 14 миллиард сўм миқдорида ёрдам кўрсатилган³.

Ислоҳотларни янада чуқурлаштириш шароитида ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш тизими қайта кўриб чиқилди. Валюта тизими ва бозорини эркинлаштириш чора-тадбирлари амалга оширилди ва миллий валютамиз – сўм 2003 йил 15 октябрдан жорий тўловлар бўйича эркин алмашуви амалга оширила бошланди.

Иқтисодий ҳаётни эркинлаштириш жараёнлари мамлакат сиёсий ҳаётини, давлат ва жамият қуришлишини янада эркинлаштириш жараёнлари билан ўзаро боғлиқликда амалга оширилиши оқибатида унинг демократик жамият қуришдаги ролини ва аҳамиятини янада кучайтиради.

3. Президент И.А. Каримов Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Тўққизинчи сессиясида қилган маърузасида республикада демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг “бозор ислоҳотларини янада чуқурлаштириш, кучли бозор инфратузилмасини яратиш, барқарор ва ўзаро мутаносиб, мустаҳкам иқтисодиётнинг муҳим шarti бўлган эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этишдан иборат”,¹ муҳим устувор йўналишини белгилаб берди (қаранг: 2-чизма).

2-чизма.

Кичик тадбиркорлик субъектлари фаолиятига давлат ва назорат органларининг ноўрин аралашувига барҳам бериш, моддий-техника ресурслари ва молиявий, шу жумладан, кредит маблаҳлари билан таъминланишини яхшилаш, ишлаб чиқарилган товарларни сотиш учун ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмаларини ривожлантириш долзарб аҳамиятга эга. Шунингдек, ширкат хўжаликларини фермер хўжаликларига айлантириш ҳамда уларга сервис хизмати кўрсатувчи ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта

¹ Социальнўй мониторинг 2003 г. Экономический рост и бедность. Внешний государственный долг. Аналитический материал. ЮНИСЕФ, 2003. С.99.

² Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт вазирлиги маълумотлари.

³ Халқ сўзи, 2003 йил 6 декабрь.

ишловчи саноат корхоналарини ва қишлоқларда уларнинг филиалларини ташкил этиш муҳим устуворликка эга бўлади.

Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш иқтисодий устувор йўналишини амалга ошириш учун қуйидаги чора-тадбирлар курилади:

- ташқи иқтисодий фаолиятни, валюта бозорини эркинлаштириш, миллий валютанинг жорий операциялар бўйича эркин алмашинувини мунтазам таъминлаш;

- иқтисодиёт таркибий ўзгаришларини амалга ошириш ва уни модернизация қилиш ҳамда импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришни таъминлаш;

- иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш. Бунинг учун тегишли инвестицион муҳит ва инвесторлар учун кафолат яратиш;

- ички ва ташқи инвестицияларни бутун иқтисодиётга, шу жумладан, олтин-валюта захираларимизнинг барқарор ривожланишига хизмат қиладиган етакчи тармоқларга устувор равишда йўналтириш;

- жаҳондаги нуфузли халқаро молиявий ташкилотлар билан ҳамкорликни янада кучайтириш, дунё иқтисодий тизимига интеграллашуви ҳамда жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш учун шарт-шароитлар яратиш.

Ушбу вазифаларнинг амалга оширилиши бозор муносабатларини ривожлантириш ва эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этиш, уни янада демократлашувига олиб келади. Эндиликда мулкчилик шаклларида қатъий назар, тадбиркорлик субъектлари учун босқичма-босқич тенг иқтисодий фаолият шароитларини яратиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бунинг учун айрим, стратегик аҳамиятга эга бўлмаган корхоналарга ассосиз равишда берилган имтиёзларни ва улар учун яратилган қулай шароитларни бекор қилиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, хўжалик субъектлари ҳам қатъий молиявий чеклашлар доирасида, яъни ялпи харажатларининг ялпи даромад ҳажмидан ошиб кетишига йўли қўймаслик асосида фаолият кўрсатишлари лозим.

Иқтисодиёт субъектлари учун солиқ юкини камайтириб бориш билан бир вақтда солиқ тизимининг қатъийлигини ошириш, имтиёзлар беришни камайтириш, кредитларни қатъий шартлар асосида бериш амалиётини жорий этиш уларнинг масъулиятини янада оширади.

Иқтисодий ҳаётни янада эркинлаштириш, демократик жараёнларни кучайтириш мақсадида якка ва корпоратив хусусий мулкдорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг масъулиятини кучайтириш, тадбиркорлик фаолияти эркинликларини таъминловчи ҳамда хўжалик фаолиятини тартибга солувчи қонуний-ҳуқуқий базани такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш ва эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий қилиш учун давлат бошқаруви тизимини ислох қилиш давом эттирилади. Аммо иқтисодиётни давлат томонидан тартиблаш механизмининг ривожлантириш ва унинг бозор механизми билан уйхунлигини таъминлаш йўлида ҳали, шубҳасиз, кўп ишлар қилиш лозим.

Демократик жамият куриш учун давлатнинг иқтисодий фаолиятини чеклаш, унинг вазифаларини босқичма-босқич маҳаллий ҳокимият ва ўзини ўзи бошқариш органларига узатиш, эркин иқтисодиёт тамойилларини жорий этиш кулай шароитлар яратади. Пировардида, бозор иқтисодиётининг шаклланишига, барқарор иқтисодий ҳисшни таъминлаш, иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишга ва аҳолининг турмуш фаровонлигини оширишга эришилади. Мамлакатимиз экспорт салоҳиятининг ривожланиши ва мустақамланиши – унинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашига замин яратади.

6-МАВЗУ. ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ШАКЛЛАНИШИДА МАҲАЛЛА ВА ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ

РЕЖА:

- 1. Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг демократик тамойиллари.**
- 2. Демократик жамият шаклланишида Маҳалла институти.**
- 3. Мустақиллик йилларида «Маҳалла»нинг демократия мактабига айланиши.**
- 4. Адолатли сайловлар - демократик жамият тараққиётининг мезони.**

1. Ривожланган демократик мамлакатларда XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Давлат бошқарувининг номарказлашуви натижасида ўзини ўзи бошқариш органлари жамиятнинг асосий институтларидан бирига айланди. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш (ғарбда “Муниципал” дейилади) деганда, у ёки бу маъмурий - ҳудудий бирликлардаги аҳоли ваколатларини ифодаловчи, шунингдек, сайланган органлар ва уларнинг маъмуриятлари томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқариш тушунилади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш демократик тамойиллар асосидаги бошқарувдир. Унинг асосий белгилари куйидагилардан иборатдир:

Мазкур органларнинг фуқаролар томонидан тўғридан-тўғри сайланишлиги;

Маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ўзини ўзи бошқарувнинг нисбатан мустақиллиги. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари давлат

бошқарувининг унсурларини ташкил этади. Шу билан бирга, улар жойлардаги маҳаллий давлат органлари тизимига тааллуқли бўлмайди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фуқаролар томонидан сайланишлиги, шунингдек, маҳаллий аҳолининг вакиллари сифатидаги расмий вазифаларига биноан ҳам вакиллик тизимининг таркибий қисмларидан биридир. Бу органларнинг иктисодий ва ижтимоий соҳадаги фаолиятлари аҳоли учун бекиёс аҳамиятга эгадир. Ўзини ўзи бошқариш органларида давлат бошқаруви бугинларига нисбатан бюрократизмга берилиш камроқ бўлади. Ана шу барча ижобий фазилатлар сайланувчи маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни демократия кадриятларидан бирига айланишига имкониятлар яратди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш назарияси дастлаб XVIII асрнинг иккинчи ярмида Ғарбий Европада пайдо бўлади. Унинг табиати ва жамиятдаги ўрни маҳаллий хокимиятлар ва жамоа узини ўзи бошқариш органларининг фуқаролар томонидан сайланиш принципи гоёлари билан боғлиқдир. Янги тарихнинг илк даврида фуқаролар томонидан сайланадиган ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллиги концепцияси, уларнинг кишлоқ жамоалари ва шаҳарлардаги ишларга раҳбарлик қилишида марказий хокимиятга нисбатан алоҳидалик ҳамда бошқарувнинг мустақиллигига имконият яратади. Бу органларга давлат бошқаруви соҳасидан ташқаридаги алоҳида бир бугин сифатида қараш русўмга кирди.

1985 йил 15 октябрда Европа Иттифоқи томонидан қабул қилинган. «Маҳаллий узини ўзи бошқариш тўғрисидаги Европа Хартияси»нинг 3-моддасида бу тушунча қуйидагича ифодаланди: «Маҳаллий узини ўзи бошқариш деганда, маҳаллий узини ўзи бошқариш органларининг уз масъуллигида, маҳаллий аҳоли манфаатлари асосида, қонунлар доирасида унинг давлат ишларини ақсарият қисмини бошқариши ва уни реал урдалай олиш қобилиятига айтилади. Бу ҳуқуқлар эркин, яширин, тенг, тугридан-тугри умумий сайловларда сайланган аъзолардан иборат кенгашлар ёки мажлислар томонидан амалга оширилади. Кенгашлар ёки мажлислар узларига ҳисоботлар бериб боровчи ижроия органларига эга бўлиши мумкин. Бу қоидалар фуқаролар мажлисларига, референдумларга ёки фуқаролар тугридан- тугри иштирок этишининг қонун йул қуйган бошқа шаклларига муурожаат этишни истисно этмайди».

Ғарб жамиятшунос олимлари маҳаллий узини ўзи бошқаришга доир тушунчаларнинг назарий жиҳатларини ҳам ишлаб чиққанлар. Унга биноан, «маҳаллий бошқарув» деганда «давлат бошқарувидан қуйидаги барча даражаларни, «маҳаллий хокимият» деганда эса «сайланган кенгаш ва унинг ижроия органлари воситасида уз сайловчилари манфаатларини ифода этувчи ва ҳаракат қилувчи ташкилотлар» тушунилади. Шунингдек, «маҳаллий узини ўзи бошқариш» эса - «миллий бошқарувдан қуйи даражадаги демократик автоном бирликларнинг маҳаллий аҳоли манфаатлари асосида жамоатчилик муаммоларини ақсарият қисмини мувофиқлаштириши ва бошқариши»дир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 105-моддасида ўзини ўзи бошқариш органларига қуйидаги ҳуқуқий таъриф берилди: «Шаҳарча, кишлоқ

ва овулларда, шунингдек улар таркибидаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари булиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслахатчиларини сайлайди. Ўзини ўзи бошқариш органларини сайлаш тартиби, фаолиятини ташкил этиш ҳамда ваколат доираси қонун билан белгиланади”. Конституциявий асосдан келиб чиқиб, 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги (янги таҳрири) қонуннинг 1-моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тушунчаси қуйидагича таърифланди: «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши-фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан қафолатланадиган, уларнинг уз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий кадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги муваққат фаолиятидир». Қурилиб турибдики, мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари тизими тушунчаси ва унинг ҳуқуқий мақомлари ривожлантирилди ва улар илғор демократик мамлакатлардаги ҳуқуқий мезонлар даражасида ифодалана бошланди.

Маҳаллий узини ўзи бошқариш, машҳур олим Алексис де Токвилнинг талқинида, “шундай бир сиёсий институтки, у нафақат сиёсатчилар учун, балки, умуман барча фуқаролар учун бир мактабдир. Бу институтга ҳос бўлган имкониятлар шу қадар юксак-ки, у фуқароларнинг кенг сиёсий иштироки учун шарт-шароитлар яратиб беради. узини ўзи бошқариш органлари сиёсий маданият элементларини шакллантиришнинг ҳам бекиёс омилдир. Охири оқибатда бу органлар фаолияти сиёсий тизимнинг бир бутун барқарорлиги ва мослашувчанлигини таъминлаб беради. Миллат жамоавий институтларсиз ҳам эркин ҳукумат шакллантириши мумкин. Лекин у эркинликнинг хақиқий руҳиятига эга бўла олмайди».

XX асрнинг иккинчи ярмида «умумий фаровонлик давлати» назарияси билан боғлиқ ҳолда муниципал (ўзини ўзи бошқаришга доир) концепция ҳам пайдо бўлади. Муниципалитетлар жамиятнинг барча табақалари манфаатларини таъминловчи ва куриловчи ижтимоий хизмат курсатиш воситаси сифатида қаралди. Европа, Шимолий Америка ва Япония каби мамлакатларда муниципал кенгашлар мақоми ҳуқуқий жиҳатдан муниципал ижроия бошқарувидан юқори қўйилган булиб, уларнинг ваколатига қуйидагилар қиради: маҳаллий бюджетни қабул қилиш, юқори ташкилотлар томонидан ҳал қилинмаган айрим масалалар бўйича меъёрий қарорлар қабул қилиш, маҳаллий солиқларни жорий этиш, қарзлар олиш ва уларни ишлатиш масалаларини ҳал этиш, муниципалитетга қарашли мулкни тасарруф этиш, шунингдек, қўриқчилик давлатларда муниципалитетнинг ижроия раҳбарлик органларини ташкил этиш ва уларни назорат қилиш, маҳаллий референдумларни белгилаш. АҚШ ижтимоий-сиёсий ҳаётида ҳам муниципалитетлар муҳим урин эгаллайди. Чунки, бу мамлакатда муниципал бошқарув функцияларини номарказлаштириш принципи кенг қўлланилади. Муниципал мактаблар, шифохоналар, кутубхоналар, санитария ишлари, сув

билан таъминлаш, парклар, ёнгинага карши хизматларни бошқариш асосан муниципал кенгашлар тасарруфидадир. Айрим мамлакатларда (масалан, ГФРда) кенгашлар уз ваколатларини ижроия органларга бериш ҳуқуқига ҳам эгадирлар.

Мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари фукаролик жамиятининг асосий институти сифатида йилдан-йилга такомиллашиб бормокда. Шунингдек, мазкур органларнинг бошқарув тизимидаги куламининг кенгайиб бориши билан ҳуқуқий давлатнинг уз ваколатларини демократик тамойиллар асосида амалга ошириши учун кулай ва кенг имкониятлар пайдо булмокда.

2. «Маҳалла» арабча сўздан келиб чикиб, «шахар ичидаги шахар» маъносини англатади. Тарихчи олим Наршахий «Бухоро тарихи» асарида бундан 1100 йил илгари маҳалла халкнинг бошқаруви экалигини ёзган эди. Қадимда маҳалла нафакат ижтимоий, балки, маъмурий-худудий тўзилма тарзида ҳам эътироф этилган. Алишер Навоийнинг «Хайратул-аброр» («Яхши кишиларнинг хайратланиши») асарида куйидаги банд учрайди: Шахарлар отини маҳалот этиб, Бўлади чу юз шахар Хири от этиб. Маҳалланинг «шахар ичидаги шахарча» деган мазмуни юкоридаги ташбехдан куришиб турибдики, урта асрларда Хири деб аталган Хирот шаҳри юзта кичик «шахарча»лар - маҳаллалардан ташкил топган экан.

Демак, қадим замонлардаёк узини-узи бошқариш органларининг илк куртаклари намоён була бошлаган. Шарқда бу жараён бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган маҳаллалар куринишида ривожланган булса, гарб мамлакатларида кишиларнинг ўз манфаат ва қизиқишларини жамиятдаги муносабатларда ифодалаш ва химоя килиш мақсадида хар хил уюшмалар, партиялар, жамиятлар, ҳаракатлар ва бошқа тузилмалар сифатида пайдо булишига асос солинди.

Узок йиллар маҳалла тарихи ва социологиясини тадқиқ этган америкалик олим Д.Карлайл куйидагиларни ёзади: "Оила ва дуст-ёронлар маҳалла турмушининг бош асоси булиб келган ва шундайлигича қолади. У шахсий муносабатлар тамал тоши саналади. Улар "сулола" деб аталувчи, кишиларни бирлаштирувчи ва ажратувчи ута муҳим тармок тўзилмасини яратди. Яқинлик муносабатларига асосланган ва насл-насаб принциплари билан метинлашган маҳалла узбеклар дунёга келадиган, тарбияланадиган ва одатда ўзининг бутун хаётини утказадиган жой хисобланади. Дустлик барқарор тушунча бўлган маҳаллада мойиллик сингдирилган бўлади. Ҳамма маҳалла теваарагида парвона булар, шахсий садокат бутун шаҳар буйлаб тарқалар, баъзан эса бутун бошли минтакани камраб олар эди. Бундай анъанаярастлик шароитида кимнингдир тажрибаси шахсий мулоқотлар доираси тасарруфидан ташқарига ҳам зудлик билан тарқалиб кетади. Шахс хар қандай масофадан туриб сулола аъзоларининг никоҳ тантаналари, маросимларида катнашиши мумкин. Ранг-баранг оилавий-қариндошчилик алоқаларининг маҳалладан ташқарида ҳам қундалиқ турмушда тоши бор, лекин улар маҳалланики сингари тош боса олмайди.

Собик СССР даврида маҳалланинг мазмуни ва вазифалари бутунлай издан чиккан эди. Бу даврда маҳаллалар ўзининг ҳуқуқий мақомини йукотдилар. Уларнинг асосий фаолияти собик коммунистик партиянинг маҳаллий ташкилотларини қўллаб-қувватлашдан, шунингдек, маҳаллий анъана ва урф-одатлар, одоб-ахлоқ меъёрларини ташвиқот-тарғибот қилиш, оилалардаги маросимлар ва бошқа тадбирларни утказишда коммунистик партиянинг “куз ва қулоғи” булиб туриш қабилардан иборат булиб келди. Бу даврда қадимдан маънавий, таълим ва тарбия масалаларини хал этиб келган маҳаллаларнинг ўрни деярли йукка чиқарилди.

Мустақиллик даврига келиб фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг қонуний мақомини мустаҳкамлашга, уларни фуқаролик жамиятининг асосий институтига айлантиришга доир жиддий ислохотлар амалга оширилди. Ўзбекистонда маҳаллалар миллий мустақиллик даврига келибгина, ўзини ўзи бошқариш органига айланди. Ўзбекистон Конституцияси маҳалла мақомини фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органи сифатида мустаҳкамлади. Мамлакатда шаҳарча, посёлка, қишлоқ, овул ва маҳалла фуқаролар йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқий мақомини олдилар. Жумладан, мустақиллик даврида мамлакатда 10 мингга яқин ўзини ўзи бошқариш органлари шаклланган бўлса, улардан 8142 тасини маҳалла фуқаролар йиғинлари ташкил этади. Маҳалла мустақил ташкилот сифатида қайтадан мустаҳкамланди ва уларнинг аксарияти ўзининг қадимги номларини ва халқ уртасидаги обрў-эътиборларини қайтадан тиклаб олдилар.

3. Мустақиллик йилларида маҳалла тарихий ва ривожланган мамлакатлардаги тушунчада аниқ белгиланган ижтимоий-демографик, маданий-маънавий ва ҳудудий-маъмурий бирлик сифатидаги мақомга эришди. У уз ҳудудидаги фуқаролар уртасида анъаналар ва урф-одатлар, инсоний, ҳужалиқ, ҳуқуқий муносабатлар бирлигини ташкил этгани ҳолда фуқароларнинг узаро ижтимоий муносабатларини боғлаб туриш воситасига айланди.

Мустақилликнинг илк даврдан бошлаб Президент И.А.Каримов маҳаллаларни фуқаролик жамиятининг асоси деб, билди ва уларни ҳар томонлама ривожлантириш чора-тадбирларини амалга ошириб келмоқда. Президент И.А.Каримов 1995 йилдаёқ шундай фикрни билдирган эди: “Маълумки, асрлар мобайнида маҳаллаларда қупдан-қуп ҳаётий муаммолар уз ечимини топиб келади. Тўй-маъракалар ҳам, ҳайиту ҳашарлар ҳам маҳалла аҳлисиз утмайди. Маҳаллаларда сиёсий, иқтисодий ва бошқа масалаларга доир жамоатчилик фикри шаклланади. Бу эса халқимизнинг турмуш тарзи, ота-боболаримиздан бизга мерос булиб келаётган тафаккур тарзидир. Бинобарин, ҳаётнинг ўзи маҳаллаларни ривожлантириш ва уларни қўллаб-қувватлашни такозо этмоқда. Мамлакатимизда қуп қиррали ислохотлар амалга ошаётган бир пайтда маҳалла жамият учун ишончли таянч ва таъсирчан қуч булиб хизмат қилиши лозим”.

Мустақиллик даврида маҳалланинг ташкилий, ижтимоий ва ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлаш борасида қуқур ислохотлар амалга оширилди. Энг

аввало, маҳалла атамаси тарихда биринчи марта Конституцияга киритилди. Унга аҳолининг узини-узи бошқарувининг ноёб шакли сифатидаги конституциявий ҳуқуқий маком берилди. 1992 йилда Ўзбекистон Президентнинг «Республика «Маҳалла» Ҳайрия жамғармасининг фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 1998 йилдаги «Фуқароларнинг узини-узи бошқариш органларини қўллаб-қувватлаш хақида»ги, 1999 йилдаги «Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг узини-узи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисидаги»ги Фармонлари, шунингдек, кам таъминланган ва куп болали оилаларни ижтимоий химоя қилишга қаратилган катор фармон, қарорлар, қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни эълон қилинганлиги унинг исботидир.

Хозирги даврда маҳалла йўналишида олиб борилаётган ишлар иккита йўналишни назарда тутди. Биринчиси маънавий вазифа бўлиб, у халқимизнинг минг йиллик тарихидаги ноёб, энг азиз анъаналарни, кадриятларни қайтадан тиклаш ва ривожлантиришдан иборат. Иккинчиси сиёсий вазифа бўлиб, у Президент И.А.Каримовнинг маҳалла институтини бугунги замон талабларига мувофиқ тарзда тиклаш, шунингдек, вилоят, шаҳар, туман ҳокимликлари зиммасига юкланган купчилик вазифа ва ҳуқуқларни фуқаролар узини-узи бошқариш органларига, яъни маҳаллаларга бериб, улар макomini жой-жойига қуйиб, шу тарика жамиятимиз ҳаётини демократиялашда янги ва жуда муҳим имкониятларга эришишдан иборатдир.

Айниқса, маҳалла фуқаролар йиғинларига Ўзбекистон Республикаси Президентига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайловлар утказувчи участка сайлов комиссиялари аъзолигига номзодларни округ сайлов комиссиялари тасдиқлашлари тавсия этиш ҳуқуқи берилган. Шунингдек, маҳалла фуқаролар йиғинларига халқ депутатлари туман, шаҳар Кенгаши депутатлигига тўғридан-тўғри номзод курсатиш, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси депутатлигига ташаббус гуруҳлари томонидан курсатиладиган номзодларни таклиф этишда иштирок этиш каби ваколатлар ва ҳуқуқларнинг берилиши маҳаллаларни узини узи бошқариш органлари сифатида жамиятимиз сиёсий ҳаётидаги ўрнини янада ошиб бораётганлигини курсатади.

Мамлакат Президенти И.А.Каримов иккинчи чакирик Олий Мажлиснинг IX сессиясидаги маърузасида ўзини ўзи бошқариш органларининг жамият ва давлат бошқарувидаги ўрнини кутаришнинг муҳим босқичини бошлашнинг асосий йўналиши бўлган қуйидаги фикрни билдирди: «Ҳаётимизни эркинлаштириш йўналишларининг яна бир муҳим йули - марказий ва юқори давлат бошқарув идоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қуйи тўзилмаларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич утказа боришни таъминлашдир»¹. Албатта, давлат томонидан маҳаллаларга катта бошқарув ваколатларини беришда аввало, уларнинг аҳоли

---

¹ Каримов И.А. Биз танлаган йил демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан шамкорлик йили. Т.II. –Т.: Ўзбекистон, 2003. 29-б.

фаоллигини оширишдаги ўрнини юксалтириш кузда тутилди. Чунки, маҳалла фуқаролар йиғинларида етарлича ҳуқуқ булмаса, улар ўзини ўзи бошқариш функцияларини бажариш қобилиятига эга була олмас эдилар. Шунингдек, маҳаллаларнинг аҳоли ва давлат олдида масъулият сезишлари учун ҳам аввало кенг ҳуқуқларга эга булишлари лозим эди.

Хозирги даврда жамиятнинг сиёсий соҳасини эркинлаштириш мақсадларидан келиб чиқиб, маҳалла фуқаролар йиғинларига бошқарувнинг турли йўналишларига етакчилик қилиш ваколатлари берилди. Маҳаллалар уз худудида яшаётган фуқароларнинг турли ижтимоий муаммоларини хал қилиб беришда бевосита иштирок этадилар: қариялар, фахрийлар, етимлар, байналмилал-харбийлар, кам таъминланган ва қуп болали оилалар манфаатлари химоя қилинади; маҳалла фаолларининг мазкур фаолиятда иштирок этишига бошчилик қилади; инсонни маънавий юксалиши ва амалий ташаббусларини намоён қилиши учун шарт-шароит яратади; фуқаролар моддий ва маънавий жихатлардан қўллаб-қувватланади.

Маҳалла фуқаролар йиғини ижтимоий таъминот органлари ва бошқа хомий ташкилотлар билан биргаликда ижтимоий ёрдам, кам таъминланган оилалар ва ёлғиз кишиларга бегараз моддий ёрдам ажратиш ишининг барча ташкилий жихатларини ўзи мустақил равишда бажаради. Шу билан бирга, маҳаллалар уз худудларида экологик муаммоларни ечиш ва аҳоли моддий ахволини яхшилаш, хашар йўли билан кўкаламзорлаштириш, тозалаш ишларига жалб қилиш, маҳаллий аҳоли ўртасида атроф-мухитни асраш юзасидан тушунтириш ва тарбиявий

ишлар олиб боришга ҳам масъулдир. Албатта, бу каби фаолиятлар фуқаролар фаоллигини ошириш воситасида амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, куплаб қонунлар лойиҳалари, Конституцияга киритиладиган қушимча ва узғаришларни ўзида ифодалаган умумхалқ референдумларига тайёргарлик кўриш ва утказиш аввало маҳалла аҳли ва фаоллари томонидан муҳокама қилинмоқда ва қўллаб-қувватланмоқда. Бошқача айтганда, маҳаллалар сиёсий қарорлар қабул қилишда жамоатчилик иштирокини фаоллаштиришнинг муҳим воситаси эканлигини ҳаётнинг ўзи исботлаб берди. Мамлакат сиёсий ҳаётида фуқароларнинг сиёсий қарорлар қабул қилишдаги иштирокини таъминлаб берувчи асосий бугин - бу маҳалла фуқаролар йиғинларидир. Шунингдек, фуқароларнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллигини ошириш қобилиятига эга бўлган бирдан-бир бошқарув тизими ҳам маҳалла фуқаролар йиғинларидир.

Республика «Маҳалла» хайрия жамғармаси, унинг вилоят, шаҳар, туман булимлари билан ҳокимликлар ҳамкорлигида ҳар йили «Энг яхши маҳалла», «Энг ибратли оқсоқол», «Маҳалла жонқуяри», «Энг тадбиркор маҳалла оқсоқоли» шиори остида муттасил кўрик-танловлар ўтказиб келинди. Кўрик-танловлар голиблари ҳар йили обрўли комиссиялар томонидан махсус нишонлар, қимматли эсдалик совғалари билан тақдирландилар. Мазкур тадбирлар маҳаллаларни ободонлаштириш, озода сақлаш, айниқса ёшларни қомил инсон қилиб тарбиялашда муҳим аҳамият касб этди.

Мустақиллик даврида маҳаллалар фуқаролар йиғинлари оқсоқоллари, «Маҳалла» жамғармаси ва унинг маҳаллий ташкилотлари раҳбарларининг сифат таркиби яхшиланиб борди.

4. Ҳуқуқий демократик давлатда сайлов қонунлари ва уни утказиш муҳим уринни эгаллайди. Бунинг ёрқин исботини «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш» органларига сайлов утказиш ҳам истисно эмас. 2001 йил май-июнь ойларида мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳалла, овул, кишлоқ, шаҳарча фуқаролар йиғинларига утказилган сайлов бу соҳа раҳбарларини етук кадрлар ҳисобига сифат жиҳатдан узғаришига олиб келди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Кенгашининг 2001 йил 12 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига сайлов утказишни ташкил этиш тўғрисида»ги қарорида ташкилотчилик қобилиятига ҳамда аҳоли уртасида юқори обрў-эътибор ва ҳурматга сазовар бўлган, давлат ҳокимияти органлари ваколатларининг бир қисми босқичма-босқич фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига берилиши муносабати билан, ушбу органлар олдида турган вазифаларни ҳал этишга қодир бўлган шахслар орасидан фуқаролар йиғинлари раис ва оқсоқоллари ва уларнинг маслаҳатчилари лавозимларига номзодлар танлаш мақсади қўйилди.

Сайлов кампаниялари давридаги ташкилий ишлар ва амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида мамлакатимиз буйича фуқароларнинг ўзини ўзи

бошқариш органларига сайловлар ижтимоий-сиёсий ва ташкилий жихатдан юксак савияда ва фуқароларнинг ижтимоий фаоллиги усган холда амалга ошди. Сайловларда 12 миллионга яқин фуқаролар иштирок этдилар. Бу кўрсаткич мамлакат катта ёшли аҳолисининг қарийб 90 фоизини ташкил этди.

Фуқароларнинг 9627 йигинида, шу жумладан 1556 шаҳарча, кишлоқ ва овул йиғинларида, кишлоқлардаги 4151 маҳаллалар ва шаҳарлардаги 2138 маҳаллалар йиғинларида, шунингдек жамоатчилик асосида фаолият курсатаётган 1782 маҳалла фуқаролар йиғинларида сайловлар бўлиб ўтди. Фуқаролар йиғинларида сайловлар билан бир вақтда фуқаролар йиғинлари раислари ва оқсоқолларининг олдинги сайловдан бошлаб ўтган давр мобайнида қилган ишлари тўғрисидаги ҳисоботлари эшитилди. Фуқаролар йиғинлари фаолиятининг барча йўналишлари бўйича фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг олиб бoган ишлари атрофида ва чуқур таҳлил этилди. қонунлар, Президент Фармонлари, ҳукумат қарорларини амалий жихатдан руёбга чиқаришда маҳаллаларнинг маҳаллий давлат ҳокимияти органларига берган ёрдамларига муҳим эътибор берилди. Ўтган ҳисобот давридаги (2,5 йиллик) ишдаги камчиликлар сабаблари ҳам очиқ ташланди ва уларни келгусида бартараф этиш юзасидан аниқ чора-тадбирлар ва режалар қабул қилинди. Ўзини ўзи бошқариш органларига бўлган ҳисобот-сайлов йиғилишларида жами 120 мингдан ортиқ фаоллар сўзга чиқиб, қўйилган масалалар юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар. Сўзга чиққанларнинг аксарияти мамлакатда тинчлик, барқарорлик ва хавфсизликни сақлаб туриш, аҳолининг турли катламларини ижтимоий жихатдан қўллаб-қувватлаш юзасидан амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларни маъқулладилар.

Маҳалла фуқаролар йиғинларидаги оқсоқоллар сайлови миллионлаб фуқароларни бефарқ қолдирмади. Барча сайловчиларда фаол иштирок, ўз нуқтаи назарини ифода этишга интилишлар очиқ сезилиб турди. Мамлакатдаги ўзини ўзи бошқариш органларининг 9627 та (кишлоқ, овул, шаҳарча, маҳалла) йиғинлари оқсоқоли ва раислигига жамоатчи ишчи гуруҳлари томонидан тавсия этилган 22 минг нафардан ортиқ номзод орасидан танлаб олиниши сайловларни муқобиллик асосида утишига ва фуқаролар йиғинлари оқсоқоллиги ва раислигига муносиб номзодларни сайланишига имкон яратди.

Ўзини ўзи бошқариш органларига бўлган сайловлар натижаси шунингдек, бу сайловлар аҳолининг кенг катламлари учун ижтимоий-сиёсий фаоллик бағишлади ва ўзига ҳос демократия мактаби вазифасини ҳам ўтади. Шунингдек, 2003 йилнинг ноябрь- декабрь ойларида ўзини ўзи бошқариш органларига янги сайлов компанияси бўлиб ўтди. Мазкур сайловларда 12 млн.дан ортиқроқ, яъни мамлакатдаги катта ёшли аҳолининг қарийб 97 фоизи (2001 йилда бу кўрсаткич 85% эди) иштирок этди. Сайловларда мамлакатдаги фуқаролар йиғинларининг 8360 та раислари (оқсоқоллари) раислари, шунингдек, уларнинг 80 мингта маслаҳатчилари сайланди.

2003 йил 12-27 ноябрь кунлари республика «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини урганиш маркази мамлакатнинг турли минтакаларидаги 2044 та

респондент иштирокида ўтказган сўров тадқиқоти аҳолининг аксарият қисмининг (69,4%) сайловлардан хабардорлиги маълум бўлади. Мазкур сайловлар фуқароларнинг сиёсий маданияти ва ҳуқуқий онги юксалганлигини курсатди. Чунончи, 35 та йигин раислиги ва оқсоқоллигига курсатилган номзодлар сайланмай қолдилар. 74 та йигинда раис ва оқсоқолларнинг 2,5 йиллик фаолияти қониқарсиз, деб топилди. Барча сайловлар давомида курсатилган 21306 та номзодлардан 8360 таси сайланганлиги, уларнинг муқобиллик асосида ўтганлигини, фуқароларга танлаш имконияти берилганлигини ифодалади.

Янги сайланган фуқаролар йиғинлари раислари (оқсоқоллари) нинг 75,7 фойизи олий маълумотли (2001 йилда 73,2 % эди) номзодлар ичидан сайланди. Уларнинг 49,1 фойизи 50 ёшгача бўлган кишилардан иборат бўлади. Сайланган оқсоқол ёки раисларнинг 8,7 фойизини аёллар ташкил этди. Оқсоқолларнинг тўртдан бири мазкур лавозимга илк бор сайландилар. Мазкур сайловлардаги мажлислар, ундаги муҳокамалар, баҳс ва мунозаралар маҳаллий давлат ҳокимияти органлари вазифаларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиш борасидаги сиёсатни фуқаролар қўллаб-қувватлаётганлигини курсатди. Шу билан бирга, сайловлар давлат қурилиши ва жамиятнинг барча соҳаларини эркинлаштиришда, фуқаролар яшаш жойларидаги муҳим ижтимоий-сиёсий масалаларни ҳал этишда, аҳоли фаоллигини оширишда маҳаллаларнинг ўрни ва аҳамияти йилдан-йилга ортиб бораётганлигини, «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастурни ҳаётга татбиқ этиш ўзининг ижобий ва самарали натижасини бераётганлигини намоён этди.

Маҳаллаларнинг демократик жамиятнинг асоси сифатидаги ўрни йилдан-йилга юксалиб, маҳалла ахлининг ижтимоий фикри тобора демократлашиб бормоқда. Янги аср бошига келиб, ҳар бир оила, маҳаллада яшаётган фуқаро ўз ҳаёти ва тақдирини маҳалласиз тасаввур қила олмайди. Республика «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини урганиш марказининг 2003 йил январда ўтказган социологик суровномаларида «Маҳалла оиладаги ички муаммоларни ҳал қила оладими?» деган савол берилган эди. Унда суралган фуқароларнинг 63,1 фойизи ижобий жавоб бердилар. Шу билан бирга, суралганларнинг 82,5 фойизи маҳалла йиғинининг қуни-қушнилар уртасидаги қелишмовчиликни бартараф этишига, 84,4 фойизи эса тўй, маърака, дафн ва бошқа маросимларини ташкил эта олишига ишонади. Қуриниб турибдики, маҳалла фуқароларнинг бирламчи ҳаётини эҳтиёжларининг ифодачисига айланиб бормоқда.

2003 йилда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан тасдиқланган «Обод маҳалла йили» дастурини (2003 йил 7 февраль) ҳаётда амалга ошириш натижасида мамлакат маҳаллаларида улкан ишлар амалга оширилди. Маҳаллалардаги кичик ва урта бизнесни ривожлантириш учун 41760,5 млн. сўм ҳажмдаги кредитлар ажратилди. Маҳаллаларда 12527 та иш уринлари яратиш учун иш уринлари билан таъминлашга қумаклашувчи давлат жамғармасидан 11571, млн. сўм, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадларида 2765 та оилага 2005,5 млн. сўм ҳажмдаги

маблаглар ажратилди. 5528 та маҳалла ҳудудида кичик ва урта бизнесни ривожлантириш натижасида ҳаммаси булиб, 176.418 та янги иш уринлари ташкил этилди. Шунингдек, маҳаллаларда маиший хизмат марказининг 995 та янги шохобчаси барпо этилди. Мамлакат буйича 383 та янги маҳалла гузарлари курилиб, унга 20407,6 млн. сўм маблаг сарфланди.

2003 йил 16 августда утказилган умумхалк ҳашарида 27,158 млн. квадрат метр майдонлар ободонлаштирилди. Бу ҳашарда 12,5 млн.га яқин аҳоли иштирок этиб, ундан «Маҳалла» жамғармаси ва унинг маҳаллий булимларига 1034,0 млн. сўм пул келиб тушди. Мазкур маблаглар аҳолини ижтимоий химоя қилишга кумаклашиш, маҳаллаларда спорт турларини ривожлантириш, спорт мажмуалари кўриш ва таъмирлаш, турли курик-танловлар утказишга сарфланди. «Обод маҳалла йили»да 1720 км узунликдаги газ қувурлари утказилиб, 174 та кишлоқ табиий газ билан таъминланди. 1277 км сув қувурлари утказилиб, 350 та кишлоққа сув етиб борди. Шунингдек, 1384 та маҳалла, 74.748 та аҳоли хонадонига телефонлар утказилди.

Мустақиллик даврида ўзини ўзи бошқариш органларини фуқаролик жамияти институти сифатида ислох этиш ўзининг самараларини берди. Маҳаллалар мамлакатдаги аҳолини ўзини ўзи бошқариш жараёнларида иштирок этишлари, қарорлар қабул қилишда фуқаролар хоҳиш ва истакларини эътиборга олишга имкониятлар яратиши билан фуқаролик жамияти институтига айланиб бормокда. Шунингдек, ҳозирги даврга келиб давлатнинг аҳолини ижтимоий химоя қилиш, ижтимоий химояга муҳтож оилаларни белгилаш каби ваколатлари ҳам деярли маҳаллаларга берилган.

Шу билан бирга, маҳаллалардаги тинч ва осойишта ҳаётни таъминлаш, оилаларни мустаҳкамлаш чора-тадбирларини кўриш, етимлар ва ёлғиз қолган фуқароларга меҳр-мурувват курсатиш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришга доир интилишларини қондириш каби серқирра жамоавий бошқарув ҳам маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятининг асосий йўналишини ташкил этмокда. Лекин, шу билан бирга ўзини ўзи бошқариш органларини демократлаштириш жараёнлари ҳали давом этади. Айниқса, аҳоли ҳуқуқий ва сиёсий маданиятини ошириш, сиёсий қарорлар қабул қилишда маҳаллаларнинг ўрнини юксалтириш, маҳаллаларни маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан тула мустақил булишини таъминлайдиган ҳуқуқий механизмлар яратиш, фуқароларни маҳаллалар воситасида қонунлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнларидаги умумхалк муҳокамаларида фаол иштирок этишларини таъминлаш яқин истикболдаги ислохотларнинг асосий вазифасидир.

7-мавзу. ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИЛИШИДА КУЧЛИ ИЖТИМОЙ
ҲИМОЯ ВА АДОЛАТ ТАМОЙИЛЛАРИ.

РЕЖА:

- 1. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя сиёсати.**
- 2. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизимининг хусусиятлари.**
- 3. Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизимида инсон омили.**
- 4. Ижтимоий ҳимоя тизимининг жаҳон тажрибаси.**

1. Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим натижаларидан бири ижтимоий ҳимоя сиёсатининг демократик жамиятни барпо этишдаги ўрнини ва аҳамиятининг ортиб бориши билан белгиланмоқда. “Бугунги кунда ижтимоий ҳаёт соҳасидаги салбий ҳолатларни бартараф этиб, одамлар турмуш даражасининг кескин пасайиб кетишига йўл қўймасдан, аҳолининг ҳимояга муҳтож қатлам ва гуруҳларини ижтимоий муҳофазасини таъминлаган ҳолда, Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий барқарорликни ва фуқаролар тотувлигини сақлаб қолишга муваффақ бўлдик.”¹⁴ Дарҳақиқат, бозор муносабатларига ўтиш даврида мамлакатимизда кучли ижтимоий ҳимоя тизими шакллантирилди ва ҳозирда уни такомиллаштириш муҳим масала бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда ижтимоий сиёсатни амалга оширишда сифат жиҳатдан янги босқичга ўтиш эҳтиёжи пайдо бўлди. Шу муносабат билан аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг замонавий тизимига ўтиш жараёни кечмоқда.

Адолат тушунчасининг келиб чиқиши (социогенези) тўғрисидаги таълимотни буюк аждодимиз Абу Наср Форобий яратишга уринган. Буюк мутафаккир адолат ғоясини жамиятнинг асосий даврларига тадбиқан қараб чиққан. Бунда у инсоният жамиятининг келиб чиқишида табиий эҳтиёжлар ётишини, бу эҳтиёжларни уйғунлаштириш эса адолат туйғусини шакллантиришини таъкидлаган эди. Шарқ мутафаккири Конфуцийнинг ғояларини давом этирган ҳолда Форобий адолатнинг юксак тушунчаси инсониятнинг маърифий даврига тўғри келганлигини таъкидлайди. Бу даврда хусусий мулк ўрнатилади ва у кишиларнинг ўзаро тенгсизлигини келтириб чиқаради. Шуниси муҳимки, тенг тақсимлашни ифодалаган адолат тушунчаси энди мулк таъсирида тенгсизликни ифода эта бошлайди. Бу тушунчанинг ўзи хусусий мулкни ўрнатишда иштирок этади.

Демак, адолат тўғрисидаги тасаввурлар инсониятнинг оддий эгалитаризм, яъни барча баравар бўлган ҳолдаги даражасидан юқори кўтарила бориши натижасида янада тўлароқ шакллана борган. Тенглаштирувчи қоида бўлган, зўрликни акс зўрлик билан мувофиқлаштирувчи восита сифатида даъволар тенглигини ўрнатиб келган адолат тушунчаси хусусий мулкка асосланган жамиятда янги мазмун касб эта бошлаган. Энди жамият ижтимоий муносабатларни мувозанатга келтиришнинг янги тизимига муҳтожлик сеза бошлади. Юз берган улкан ижтимоий ўзгаришлар кишилар онгида,

---

¹⁴. Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясидаги (2002 йил 29-30август) маърузасида баён этилган асосий вазифалар ва қоидаларни кенг ёритиш бўйича ташкилий-маърифий тадбирлар Дастури. –Т.: Ўзбекистон, 2002. Б.10.

дунёқарашида, сиёсий-ҳуқуқий фикрда, ахлоқий нормаларда ижтимоий адолат ғоясининг узил-кесил шаклланишига олиб келган. Бу ҳақда Шарқнинг бошқа бир мутафаккири – Абу Али ибн Сино қизиқарли фикрларни баён қилган. Унинг фикрича, ўзаро боғлиқлик ва алмашув жараёнида инсонлар бир-бирларини қандайдир мухтожликдан ҳоли этадилар. Бунинг учун инсонлар ўртасида ўзаро келишув зарур бўлиб, бу келишув туфайли адолат қоидалари ва қонунлари ўрнатилади.

Ижтимоий ҳаётда адолатпарварликни қатъий туриб ҳимоя қилган таълимотлардан бири тасаввуф фалсафасидир. Тасаввуф намоёндалари бошқа шарқ мутафаккирлари сингари ўз умидларини маърифатли ва одил шоҳга боғлайдилар, у орқали барча ижтимоий иллатларни бартараф этиш мумкин, деб ҳисоблайдилар.

Тасаввуф намоёндалари ҳоким ва халқ, шоҳ ва салтанат муносабатларида донолик билан адолатли иш тутиш, давлатни адолатли қонунлар орқали бошқариш, қабул қилинаётган тadbирларнинг халқ томонидан қўлланиши каби ижтимоий муаммоларни кўтардиларки, бу халқпарвар тузум идеалларини улуғлаштирди.

Тасаввуфнинг кўпгина намоёндалари шоҳлар, ҳокимлар, амалдорлардан адолатни кутиб ўтирмай, ўз амалий фаолиятларида унга амал қилиш билан ўртак бўлганлар. Ҳасан Барий, Абдулла Ансорий, Абдулҳасан Ҳарақоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Хўжа Аҳрор Валий, Маҳдуми Аъзам Косоний кўпинча шоҳ ва ҳокимлар адолатсизликларига қарши чиқиб, мазлумларни дадил ҳимоя қилганлар, ҳақиқат учун курашганлар.

Шарқ мутафаккирлари адолатни асослашда лирик-руҳий, маънавий-ахлоқий жиҳатдан ёндашганлар. Зеро, шарқона жамиятларда азалдан адолат тушунчасига ҳамоҳанг тарзда «ҳақ», «меъёр», «ҳақиқат», «бурч» тушунчалари қадрланиб келинган. Шунингдек, жамоа манфаати, оиладаги тартиб-интизом, эътиқод ва маънавийлик юқори баҳоланган.

Ғарб мутафаккирлари эса кўпроқ ҳуқуқий, амалий, кундалик ҳаёт муаммолари нуқтаи назаридан фикр юритганлар. Шунинг учун ҳам шарқдагидан анча фарқли тарзда «эркинлик», «тенг ҳуқуқлилик», «эрк» тушунчаларига кўпроқ даражада аҳамият берилган. Шу билан бирга индивидуализм, индивиднинг тартиб-интизоми, ҳуқуқ адолатга олиб борувчи воситалар сифатида қадрланади, маънавийликдан ҳам кўра рационализм мустаҳкам ўринга эга бўлган.

Президент И.А. Каримов таъкидлаганидек, биз шунчаки демократик давлат эмас, балки адолатли демократик давлат қуришга интиляпмиз. Адолатга интилиш - халқимиз маънавий - руҳий дунёсига хос энг муҳим хусусият. Адолатпарварлик ғояси бутун иқтисодий ва ижтимоий муносабатлар тизимига сингиб кетиши, ижтимоий кўмаклашув механизмида ўз аксини топиши керак.¹⁵ Дарҳақиқат, Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат

¹⁵. Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Ватан саждагоҳ каби мукаддасдир. Т.3. -Т.: Ўзбекистон, 1996. Б. 355.

ва бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишда адолат омили муҳим ўрин тутди. Шу маънода адолат тушунчаси, унинг эркинлик, демократия ва барқарор таракқиёт ғоялари билан муштарак жиҳатлари бугунги кунда ҳам замонавий мазмун касб этмоқда.

Лекин тарихан оладиган бўлсак, ижтимоий адолат ғояси инсониятнинг бутун тарихи орқали ўтиб келган. Шу билан бирга жамиятни адолатли ташкил этиш орзуси ва унинг ҳаётдаги ҳаққоний мавжудлиги ўртасида доимо зиддият бўлиб келган. Шунга қарамай уни «нақд қилиб қўйишга» уриниш тўхтамаган. Шу нуқтаи назардан инсоният цивилизациясининг бутун тарихи ижтимоий адолатни кенгайтириш тарихи ҳамдир. Албатта, шарқ ва ғарб жамиятларидаги бу каби кадриятлар бир-бирига зид эмас, улар ўзаро уйғунликда умуминсоний кадрият даражасида жамият ҳаётида ижтимоий адолат қоидаларининг барқарор бўлишига хизмат қилади. Шарқ ва ғарб анъаналарида асрлар давомида шаклланиб келган бу каби тушунчалар ҳамда кадриятлар мустақиллик даврида жамиятимизда умуминсоний ғоялар сифатида қайта шаклланиши шу жиҳатдан катта аҳамиятга эга. Зеро, бу жамиятимизда инсонпарварлик, бирдамлик, инсон эрки ва масъулиятини, манфаатлар уйғунлиги, қонун руҳи ва демократия кадриятлари асосида амалга оширишга ва шу тариқа ижтимоий адолатни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Умуман, мустақиллик даврида одамларимиз онгида ижтимоий адолатнинг янгича тушунчасининг шаклланиши мамлакатимиз келажаги ва ислохотлар муваффақияти гаровига айланмоқда. Адолатли жамият қуриш ҳақидаги умуминсоний орзулар ва қарашларни янги жамият барпо этиш манфаатларига бўйсундириш муҳим амалий масала бўлиб турибди. Биз барпо этаётган жамият инсонпарвар бўлмоғи зарур. Бунда демократик моделларни кўр-кўрона кўчириб олмасдан, балки илғор демократик жамиятлар тажрибасини танқидий ўрганиш асосида фуқаролик жамиятини қуриш эҳтиёжларига хизмат қилдириш талаб этилади.

Аҳолининг ёрдамга энг муҳтож қатлами - болалар, ёлғиз қариялар, ногиронларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-қувватлаш ишларини аниқ мўлжалли тарзда амалга ошириш зарур. Шу боис, ислохотларнинг ҳозирги босқичида ижтимоий кўмаклашув тизимини такомиллаштириш, аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг таъсирчан механизмининг шакллантириш давом эттирилмоқда. Муайян моддий ёрдам аниқ оилаларга етиб бориши, жамиятнинг ижтимоий заиф қатламларига мўлжалланган табақалаштирилган ёрдам бўлиши ва ҳақиқатан ҳам бундай ёрдамсиз кун кечиролмайдиганларга бориб тегиши лозимлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда.

Лекин ҳозирги Пайтда фақатгина аҳолининг ижтимоий заиф қатламларига давлат томонидан шунчаки моддий ёрдам кўрсатиш-гина эмас, балки жамият аъзоларининг аксарият қисмини фундаментал эҳтиёж ва манфаатларини қондириш ва рўёбга чиқаришда аввало, уларнинг ўз ташаббуси, интилиши ва масъулиятини кучайтириш асосидаги ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш вақти етди. Айнан шу маънода ижтимоий соҳада амал қилиб келаётган устувор тамойиллар, хусусан, қонун устуворлиги,

ислохотларни босқичма-босқич жорий этиш, кучли ижтимоий сиёсат каби тамойиллар ижтимоий ҳимоя тизимини ривожлантиришда муҳим амалий аҳамият касб этади.

Ҳар қандай демократик жамият муайян маънода ижтимоий асосларни бирламчи манба сифатида қабул қилади. Ижтимоий асослари бўлмаган жамият ўз тараққиётида собит бўла олмайди. Шу маънода демократик жамият тараққиёти учун кучли ижтимоий ҳимоя ва адолат тамойиллари муҳим рол ўйнайди.

Умумий маънода ижтимоий ҳимоя демократик ҳуқуқий давлат томонидан фуқаролар, турли жамоаларнинг ҳуқуқларини таъминлаш билан чекланиб қолмай, улардан амалда фойдаланишни кафолатлаш, амалга ошириш учун барча шарт-шароитларни яратиб беришни англатади. Шу маънода инсонлар давлат учун эмас, давлат халқ учун хизмат қилади, бу инсон ва унинг кадр-қимматиға ҳурмат деб баҳоланади.

«Ижтимоий ҳимоя», «ижтимоий адолат» **тушунчаларининг шаклланиб бориши** инсониятнинг демократик тафаккури билан боғлиқдир. Хусусан, Абу Наср Форобийнинг «Фозил одамлар шаҳри» асарида ифодаланган фозил жамият ғояси бугунги кундаги демократик жамият концепциясига ҳамоҳангдир.

Форобийнинг фозил жамият концепциясига кўра, бахт-саодатга интилувчи жамиятда қонун устувор бўлиб, бутун ижтимоий ҳаёт ана шу устувор тамойил асосида тузилади. Шу маънода фозил жамиятда аввало эркинлик мавжуд бўлади. Унда адолат, эркинлик ва тенглик тушунчалари кун тартибида бўлиб, бу меъёрлар фозил жамиятнинг асоси бўлади. Шу билан бирга, Форобий фикрича, жамият давлат билан кучлидир. У етуклашган сайин ўз аъзоларини ҳимояга ола боради. Шуни ҳам алоҳида айтиш керакки, агар ўтмиш мутафаккирлари ижтимоий кафолатланиш учун инсон фаоллиги масаласини илгари сурган бўлсалар, Форобий қарашларида инсонни ижтимоий кафолатлашда жамиятнинг роли алоҳида уқтирила бошланди. Демак, жамият ҳам ҳимоя воситаси бўлишга масъул, деган ғоя илгари сурилган.

Ўзбекистонда кучли ижтимоий ҳимоя муаммолари сиёсат даражасига кўтарилди. Бунинг учун эса даставвал қонунлар тизими яратилди, кескин табақаланишдан холи бўлган мулкдорлар синфи шакллантирила бошланди ва ниҳоят, иқтисодий тараққиёт инсон манфаатларига йўналтирилаяпти. Бир сўз билан айтганда, «давлатнинг ижтимоий тизими билан халқ эҳтиёжлари ўртасидаги жарлик» бартараф этилди. Шу билан бирга бугунги кунда мамлакатимизда инсоннинг жамиятдаги ўрнини англаши, ўзини-ўзи тарбиялай олиши ва ўзини-ўзи тараққий эттира олишига масъулиятининг кучайиб бориши ижтимоий ҳимоя тизимини амалий жиҳатдан мустаҳкамлашга кўмаклашиши зарур.

Демократик жамиятнинг моҳияти шундаки, адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини қамраб олади. Жамиятда мулкий жараёнларнинг объектив ўзгариши юз бераётган бир пайтда жамиятнинг кескин табақаланишига, яъни ошиб-тошиб кетган бойлару камбағал-қашшоқларга

бўлиниб кетишига йўл қўйилмайди. Шу маънода ижтимоий ҳимоя муҳофазага муҳтожларни давлат ҳимоясига олишдир. Шу билан бирга, ижтимоий ҳимоя инсоннинг жамиятдаги муносиб ўрнини белгиловчи ва фаоллигининг юксалишини таъминловчи асосий кўрсаткичдан бирига айланади.

XXI аср бошларида демократик тамойилларнинг устувор келиши кўзга ташланади. Ижтимоий ҳимоя тизими ҳам ҳозирги замон давлатчилигининг ўзига хос демократлашувидаги асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилмоқда. Лекин, “жамиятнинг кам таъминланган табақаларини ижтимоий ҳимоя қилиш” тамойили ҳозирги замон тараққиёт концепциясида янгича йўналишдир. Маълумки, ҳатто барқарор тараққиёт ва демократияга эришган бугунги Европа мамлакатлари ҳам ўз вақтида бундай амалиётни четлаб ўтган эдилар. Ўзбекистонда эса ушбу тамойилни амалга ошириш учун ҳукумат дастурлари ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Бу ислохотларнинг ҳар томонлама чуқурлашиши учун қулай шароит вужудга келтириш учун зарур эди. Ҳозирда, айтиш мумкинки, Ўзбекистон ижтимоий сиёсатида ана шу аниқ натижага эришилди. Бу реал йўналишга эга бўлган амалий босқичдир. Ижтимоий ислохотлар концепцияси, Ўзбекистонда уларни амалга оширишнинг асосий босқичлари жамиятда айнан барқарорлик ва хавфсизлик тизимининг мустақамланишига қаратилди. Натижада Ўзбекистон ижтимоий сиёсатида барқарор ўзгаришларга эришилди. Жаҳон экспертларининг хулосаларига кўра, айнан ушбу концепция Ўзбекистоннинг ижтимоий тараққиёт босқичига киришига асос бўлди. Хусусан, яқинда БМТнинг ЮНИСЕФ ташкилоти томонидан турли давлатлар ижтимоий ривожланиш бўйича эълон қилган қиёсий тадқиқот натижалари ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Ўзбекистонда юритилаётган ижтимоий сиёсатдаги ўзгариш жамият табақаларининг манфаатларини ҳимоя қилишда амалий аҳамият касб этиши зарур. Айнан ушбу ижтимоий талаб бажарилсагина, Ўзбекистонда амалга оширилаётган кучли ижтимоий сиёсатнинг асосларидан бири – ижтимоий тотувлик сақланади.

Ижтимоий тотувлик устувор бўлган жамиятдагина кучли ижтимоий сиёсат юритиш учун имконият яратилади. Аммо ижтимоий тотувлик ўз-ўзидан келиб чиқмайди. Зеро, ҳар қандай жамиятда турли ижтимоий тафовутларнинг бўлиши табиий ҳолдир. Мутахассислар фикрича, бу ижтимоий тафовутлар куйидаги гуруҳлар ўртасида маълум маънода ижтимоий фарқларнинг мавжудлигида ўз ифодасини топади:

- турли ижтимоий қатламлар;
- кўпмиллатли давлатларда аҳолининг этник гуруҳлари орасида;
- аҳолининг диний гуруҳлари орасида;
- марказ ва минтақалар орасида;
- эркаклар ва аёллар орасида;
- турли авлодларга мансуб одамлар орасида.

Бу тафовутлар Ўзбекистон жамиятида ҳам кўзга ташланади. Шу сабабли имкон қадар айтиб ўтилган тафовутлар кўринишини камайтириш борасида

чора-тадбирлар амалга оширилиб борилиши ижтимоий сиёсатнинг мақсадларидан биридир.

2. Ўзбекистонда ислохотлар бошланган дастлабки йиллардаёқ, кучли ижтимоий ҳимоя тизимини яратишдан мақсад, инсонга муносиб турмуш ва фаолият шароитларини вужудга келтиришдан иборат, деб белгиланган эди. Мамлакат Президенти И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг ўз янгиланиш ва тараққиёт йўлига асос бўлган энг муҳим қоидалардан бири бозор иқтисодиётига ўтишнинг барча босқичларида олдиндан кучли ижтимоий сиёсатни ўтказишдир»¹

Албатта, ижтимоий ҳимоя тизимининг ривожини мамлакат иқтисодининг аҳволига тўғридан-тўғри боғлиқдир. Аввало, нодавлат секторининг муайян даражада тараққий этиши, маҳаллий товар ишлаб чиқарувчилар мажмуининг мустақамланиши иқтисодий ривожланиш учун таянч ва асосий манба бўлиб хизмат қилади. Бу эса ўз навбатида ижтимоий сиёсатнинг реал амалга ошиши учун замин яратади, ижтимоий ҳимоя тизимининг янада такомиллашиб, замон талабига мос бўлиб боришига олиб келади. Бу ҳол Ўзбекистон ижтимоий сиёсатининг тадрижий шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Гап шундаки, ижтимоий ҳимоянинг давлат сиёсатидаги ўрни ғоят муҳимдир. Бунинг бир қанча сабаблари бор.

Биринчидан, Ўзбекистон аграр мамлакат бўлиб, унинг кўпгина ҳудудларида ишлаб чиқаришнинг технологиялашуви эндигина оёққа турмоқда;

Иккинчидан, мамлакат аҳолисининг 65% қишлоқда яшайди. Аграр соҳанинг яхши ривожланмаганлиги аҳолининг бу қисми орасида ҳимояга муҳтож оилаларнинг кўплигига сабабчи бўлади. Бу эса ўз навбатида уларни ижтимоий ҳимоялаш вазифасини кўяди.

Учинчидан, мамлакат аҳолиси орасида ёшлар катта салмоққа эга, бу эса ёшларни ижтимоий ҳимоя тизими орқали муҳофаза қилишни талаб этади.

Ижтимоий адолатнинг моҳияти ҳар бир шахс ўз қобилият ва имкониятларини намоён қила олиши учун тўлиқ имкониятлар яратиш, бунда уларнинг фаровон турмуш кечиришларига эришиш жараёнида тўлиқ намоён бўлади. Кишиларнинг жамиятдан олаётган улушлари (иш ҳақи, даромадлари, мукофотлари, унвону мансаблари) уларнинг жамият ривожига қўшаётган ҳиссаларига (меҳнати, қобилияти, заковати, алоҳида хизматлари, сармояси ва ҳ.к.) мос келиши шу маънода инсон ривожини имкониятларига боғлиқ.

Албатта, инсон фақат нон билан тирик эмас. Инсон тараққиётини ҳаёт даражасигина эмас, ҳаёт сифати ҳам белгилайди. Ҳаёт сифати эса инсон яшайдиган, меҳнат қиладиган ва бўш вақтини ўтказадиган соҳаларда шаклланади. Ижтимоий инфраструктура инсон ҳаётида кучли таъсирга эга. Соғлиқни сақлаш шундай соҳалардан биридир. Мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб Президентимиз ташаббуси билан «Соғлом авлод учун» умумхалқ ҳаракати бошланган эди. Соғлом ва баркамол авлод учун кураш

---

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон. 322-б.

мамлакатимизда давлат сиёсати даражасига кўтарилди ва ўзининг натижаларини бера бошлади.

2003 йилда Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг бажарилиши, академик лицей ва касб-хунар коллежлар моддий техника базасини маблағ билан таъминлаш ва ривожлантириш Дастури доирасида академик лицей ва касб-хунар коллежлар қуриш ва қайта таъмирлашга 133,9 млрд. сўм маблағ сарфланиб, 5,2 минг ўқувчига мўлжалланган ўнлаб академик лицейлар, ўқувчиларга мўлжалланган ётоқхоналар, 86,6 минг ўқувчига мўлжалланган 114 касб-хунар коллежлари қурилди ва бугунги кунда уларда ёшлар таълим ва тарбия олишмоқда.

Инсоннинг жамиятга фойда келтириши кўп жиҳатдан унинг ҳаёти қандай таъминланганлигига боғлиқ. Даставвал, ҳар бир оила ўз турар жойига эга бўлиши керак. Аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, қишлоқ жойларни газлаштириш каби мураккаб муаммоларнинг ҳал қилиб борилиши ҳам инсонга муносиб ҳаётни таъминлашга қаратилгандир.

Баҳоларни эркинлаштириш, савдо тизими ва маиший хизмат соҳасининг бир маромда хусусийлаштириб борилиши ҳам инсон манфаатларига зид келмайдиган тарзда амалга оширилиши лозим. Истеъмол молларининг кўпини ўзимизда етиштиришни таъминлаш учун маҳаллий ишбилармонларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш, янги иш ўринларини ташкил этиш, қишлоқ жойларда савдо шаҳобчалари ва маиший хизмат муассаларини кўплаб барпо этиш ана шу мақсадларга олиб борадиган йўлдир. Ўзбекистонда хусусийлаштириш жараёнларининг бориши ва хўжалик юритувчи субъектларининг мулкчилик шакллари бўйича таркиби, истеъмол молларини ишлаб чиқариш соҳасидаги ўзгаришларлар ана шундай йўналишга эга.

Дунёда ҳозирги даврда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда бир қатор моделлар мавжуд. Улардан бири Скандинавия мамлакатларида (Финландия, Швеция) қўлланилаётган **социал-демократик модел** бўлиб, бундай моделга кўра давлат ижтимоий ҳимоянинг барча масъулиятини ўз зиммасига олади.

Неолиберал моделга кўра эса (АҚШ) ижтимоий ҳимоянинг аксарият қисмини тадбиркорлар ва касаба уёшмалари бажарадилар.

Неоконсерватив моделга кўра (Германия) ижтимоий ҳимоя давлат кафолатлари жавобгарлигида хусусий тадбиркорлар ва давлат федерал бёджети асосида олиб борилади.

Ўзбекистонда ижтимоий таъминот асосан давлат бёджети ҳисобидан ташкил этилган бўлиб, бу тизим қатор ривожланган чет эл давлатларининг ижтимоий тизимидан қолишмайди.

Давлат томонидан амалга оширилаётган ижтимоий ёрдамдан ташқари республикамизда норасмий ижтимоий ёрдам кўрсатиш-нинг анъанавий қадрият турлари ҳам мавжудки, уларнинг негизини қариндошчилик, қўшничилик, маҳаллачилик, ёру биродарчилик ёрдамлари, яъни халқимизнинг миллий урф-одатлари ташкил этади. Маҳаллий идоралар, корхоналар, жамоа ва хўжаликлар ҳамда бошқа тадбиркорлик ташкилотларидан фуқаролар пенсиясига қўшиб берилаётган қўшимчалар, мухтожларга кўрсатилаётган оталиқ ёрдамлари,

байрам ва ҳайит кунлари беморларни зиёрат қилиш, турли хайр-эҳсонлар ҳам миллий урф-одатларимизнинг замонавий кўринишларидир. Булардан ташқари, ижтимоий ёрдам кўрсатишда нодавлат жамоат бирлашмалари ва хайрия ташкилотлари ҳам иштирок этмоқда.

Албатта, муаммолар ҳам мавжуд. Жаҳон тажрибаси билан қиёслаганда, аввало, меҳнаткашлар манфаатларини ҳимоя қиладиган нодавлат ташкилотлар фаолиятини қайта кўриб чиқиш лозим. Хусусан, касаба уюшмалари ривожланган мамлакатларда ходимларни ижтимоий муҳофаза қилиш учун корхона эгаларига, иш берувчиларга доимо таъсир ўтказиб келадилар. Бизда эса ҳали бундай тажриба мавжуд эмас. Биринчи навбатда жамоат ташкилотлари, хусусан касаба уюшмалари фаолиятини тубдан яхшилаш, уларни меҳнаткашлар манфаатларини ҳимоя қилувчи кучга айлантириш бугунги кундаги энг долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мамлакатимизнинг ижтимоий ҳимоя тизими ривожини умумий тарзда қараб ўтиш ўринлидир. Маълумки, 1991 йилда собиқ тоталитар тузум инқирозга учрагач, унинг ўрнида вужудга келган янги мустақил мамлакатлар демократияга асосланган жамият барпо этишда турли йўллари танладилар.

Биринчиси, Европа ва Америка давлатлари тажрибасида кўрилган “фалаж қилиб даволаш” йўли эди. Кўпгина мамлакатлар ушбу «тезкор» йўлни танладилар. Бу мамлакатларда мустақкам қонунлар мажмуи ишлаб чиқилмасданок, жамиятни кескин тарзда демократлаштиришга ўтилди. Оқибатда бу ўз навбатида кўплаб мураккаб муаммоларни келтириб чиқарди.

Иккинчи йўл - жамиятни босқичма-босқич ислоҳ қилиб бориш йўли бўлиб, бунда Ўзбекистон ташаббускор бўлди. Ўзбекистонда аввал қонунлар мажмуи яратилди, сўнг бозор инфраструктураси тизимини шакллантиришга эътибор қаратилди ва иқтисодий ислоҳ қилишга киришилди. Натижада жамият кескин ижтимоий ларзаларни четлаб ўтди. Бу биринчи навбатда ижтимоий ҳимоя тизимига ҳам тегишли эди. Айтайлик, 1992 йилда мамлакатда ижтимоий-иқтисодий аҳвол танг ҳолатда эди. Шундай шароитда кам таъминланган фуқаролар давлат томонидан ижтимоий муҳофаза қилиниши зарурлиги қатъий белгилаб қўйилди. Бу сиёсат давлатнинг ислоҳотчилик ролига таянган ҳолда амалга оширилди. Шу тариқа бозор иқтисодиётига ўтишда давлат назоратининг бўлиши ижобий натижалар берди.

Биринчи босқич. Нархлар ислоҳоти ва нархларнинг эркинлаштириш. 1992 йил 10 январдан бошлаб.

Иккинчи босқич. Республиканинг ички истилоҳ бозорини ҳимоя қилиш. 1992 – 1994 йиллар.

Ўз ўрнида демократиянинг шарқона шакли хусусида фикр билдириб ўтиш лозим. Яхши биламизки, Шарқ кадриятлари “инқилобий сакраш” дан кўра тадрижийликни устун билади. Шу сабабли азалдан Шарқ жамиятларида иқтисодий-ижтимоий, сиёсий ўпирилишлар нисбатан кам. Ўзбекистонда жамиятни демократлаштириш жараёни Шарқ ва ғарб демократия тамойиллари ўзаро уйғунлаштирилган ҳолда амалга оширилиши сабабли ҳам, тараққиётда

босқичма-босқичлик, ҳаракатда эса қонун устуворлиги асосий хусусият касб этди ва ҳозир ҳам шундай бўлиб қолмоқда.

Тан олиш керак-ки, Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизимини амалга ошириш учун шунчаки қулай шароит йўқ эди. Шунга кўра, 1994 йил 24 августда «Кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишни кучайтиришга оид тадбирлар тўғрисида» Президент Фармони қабул қилинди. Фармонга кўра, 1994 йил октябрдан аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизими такомиллаштирилди. Негаки, илгари фақат республика бюджети йўли билангина 30 та турли соҳа ва йўналишлар бўйлаб ижтимоий ҳимоя амалга оширилди. Бундай ҳолат маблағларнинг сочилиб кетишига олиб келди. Натижада юқоридаги Президент Фармонига биноан 1994 йилда ижтимоий ҳимоянинг асосиз тенглаштириш тизимидан аниқ мақсадли ва аҳолининг аниқ табақаларнинг қамраб оладиган тизимга ўтилди. Бу тизим бугунги кунга қадар ўзини оқламоқда. Ана шу Фармонга мувофиқ ёшларни ижтимоий ҳимоялаш мақсадида ўқув юртлари талабаларининг стипендиялари мунтазам равишда ошириб борилмоқда. Зеро, Ўзбекистон Марказий Осиёдаги аҳоли сони жиҳатидан энг йирик мамлакат бўлиб, саноат ва макроиқтисодиёт тизими бир ёқлама хусусиятга эга эди. Бу мураккаблик жамият тараққиётига ўз таъсирини ўтказмасдан қолмасда, маълум маънода ундан четлаб ўтишга муваффақ бўлинди. Ўзбекистондаги ер усти ва ер ости бойликлари, интеллектуал салоҳият бунга имкон берди. Ундан унумли фойдаланилди. Шуниси ҳам эътиборлики, жамиятни демократлаштириш ва ижтимоий ҳимоя тизимини яратиш ўзаро боғлиқ жараён сифатида ривожланди.

Бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида шахсга қўйиладиган талаб ортиб борганлиги сабабли, кишилар илм ўрганадилар, касб эгаллайдилар, замонавий техника, технологияни ўзлаштирадилар, компьютер ёки тилни ўрганиш чораларини кўрадилар. Булар шунчаки оддий бир истак бўлмасдан, бугунги замон талаби даражасидаги имкониятлар очади, эркин фаолиятни таъминлайди. Шу талабларга жавоб бера оладиган инсонлар ҳаётда ўз ўринларини топиб оладилар.

Лекин, Ўзбекистонда ижтимоий ўзини-ўзи ҳимоялаш тизими батамом йўлга тушиб кетган эмас. Боқимандалик кайфиятидан ижтимоий ҳимоя истеъмолчилари ҳам қутулишлари лозим. Фуқаролар эндиликда ўзларини-ўзи таъминлаш усулига ўтишлари керак. Ўзбекистонда хусусий мулкчиликнинг қарор топиши бу соҳада қатъий ўзгаришлар бўлишига олиб келиши зарур. Шуниси ҳам муҳимки, ижтимоий ҳимояни доимий жараён сифатида тушунмаслик лозим. Акс ҳолда боқимандалик кайфияти баттар кучайиши мумкин. Ижтимоий ҳимоя айрим фуқаролар учун имконият, холос. ҳар қандай шароитда ижтимоий ёрдам жамият аъзолари учун имтиёзга айланмаслиги лозим. Бу ўринда жамиятнинг ўзини-ўзи ижтимоий ҳимоялаш тизимига ўта боришини таъминлаш учун ушбу тадбирларни амалга ошириш лозим:

-нодавлат, ноҳукумат ташкилотлар, жамғармалар, уёшмалар, ва турли шаклдаги мулк эгаси бўлган ташкилотларнинг моддий аҳолини яхшилашни қўллаб-қувватлаш;

- барча турдаги корхоналар, муассасалар ва уёшмаларни замон талабига жавоб берадиган ходимлар ва айниқса ҳуқуқшунос, психолог ва социолог мутахассислар билан таъминлашга алоҳида эътибор бериш лозим;

- номи зикр этилган муассасаларнинг хорижий турдош муассасалар билан ҳамкорлигини йўлга қўйишда кўмаклашиш. Улар ўз йўналишларида зарур тажриба орттиришлари талаб этилади;

- ижтимоий ҳимоя тизимида иқтисодий муҳофазаланишни аста-секин ижтимоий фондлар зиммасига ўтказиш бориш зарур. Бундай ҳолатда одамларни ижтимоий муҳофазаланишнинг таъсирчан воситаси юзага келади;

- ижтимоий муҳофазалашда боқимандалик, масъулият-сизлик, бепарқлик сингари иллатларга барҳам берувчи таъсирчан восита ва усулларни қидириб топиш ва ҳаётга жорий этиш бориш талаб этилади.

Шуни айтиб ўтиш зарурки, ҳар қандай жамият ижтимоий муҳофаза тизимида ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Мустақиллик эришилгандан сўнг орадан ўн уч йил ўтди. Ўзбекистонда нафақат моддий фаровонлик, жамиятнинг демократлашуви каби муҳим жараёнлар кучли ижтимоий ҳимоя тизими механизми яратилган тақдирдагина маъно-мазмунга эга бўлиши мумкин.

3. Ўзбекистонда барпо этилаётган демократик жамиятда асосий бойлик инсон бўлиб қолади. Ўтказилаётган ислохотларнинг мазмуни ҳам шу билан боғлиқ. Бу ҳақда Президент И.А.Каримов шундай таъкидлайди: “Бизнинг асосий бойлигимиз, ривожланган давлат тузишга олиб борадиган йўлдаги асосий таянчимиз - инсондир. Юксак малакали ва юксак маънавиятли инсондир”. Лекин, шуниси ҳам борки, ислохотлар даврида ижтимоий гуруҳларнинг ҳам ўрни муҳим аҳамият касб этади. Демократик жамият куриш шароитида ўрта мулкдорлар қатлами катта салмоққа эга бўлади. Ўрта синф демократик жамиятни ривожлантиришда ва унинг ижтимоий-сиёсий барқарорлигини таъминлашда асосий кучга айланади. Зеро, давлат бундай шароитда кучли мувофиқлаштирувчи кучга эга бўлади, ўрта синф эса жамият тараққиётини технологик, техник, илмий ва маънавий таъминловчи омил сифатида намоён бўлади.

Шуни алоҳида таъкидлаш ўринлики, Ўзбекистонда ислохотлар муқаррарлигининг ғоят муҳим шarti бўлмиш аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш узлуксиз устувор йўналиш ҳисобланади. Бу ҳолат ўз навбатида қуйидаги омилларни белгилаб беради:

-Кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати истиқлол ва тараққиёт йўлига ишончни мустаҳкамлайди, бу ишонч эса аниқ моддий замин асосида ҳосил бўлади.

-Кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати энг аввало инсон учун муносиб турмуш ва фаолият шароитларини яратади. XXI аср бошида дунё тараққиётида муносиб турмуш даражаси инсон омилнинг етук шarti бўлиб қолаётганлиги эътиборга олинса, мамлакатимизда бу масалани ҳал этишда ижтимоий ҳимоялашдан унумли фойдаланиш масаласи долзарб боради.

-Кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати фуқароларнинг ислоҳотлар жараёнига нисбатан манфаатдорлигининг ошиб боришини таъминлайди ва бу янгилаш жараёнининг орқага қайтишига имкон бермайдиган ижтимоий таянч бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда аҳолининг кам таъминланган табақаларига, болалар, қариялар, ногиронларни, шунингдек соғлиқни сақлаш, таълим, фан, маданият ва санъат соҳаларини қўллаб-қувватлашга қаратилган кучли ижтимоий ҳимоя сиёсати ўзининг муайян тажрибаларига эга бўлди. Маънавий, тарихий ва маданий қадриятлар, аҳолининг ахлоқий ҳолати, ёш авлодни тарбиялаш вазифалари долзарб бўлган Ўзбекистон учун бу ҳолат катта аҳамиятга эга. Бу тажриба фуқароларнинг сиёсий фаоллигини янада ошириш, меҳнат ресурсларини ижтимоийлаштириш, минтақавий ривожланишни авж олдириш, ижтимоий-сиёсий жараёнлар барқарорлаштириш имконини беради.

Кучли ижтимоий ҳимоялаш сиёсати жамиятда янгича фикрлашнинг, тафаккур қилишнинг асосларини яратишга қодирлиги туфайли ҳам демократик жамият барпо этишга кўмаклашади. Зеро, жамиятда ижтимоий-сиёсий барқарорлик юзага келгач, фуқаролар фикрлашга, янги замон тартибларини тузишга иштиёқ билан интиладилар. Чунки, фикрловчи одам фуқаролик жамиятига таъсир ўтказиш қобилиятини мумкин қадар кўпроқ рўёбга чиқара олган тақдирдагина, кучли бўла олади.

4. Ўз навбатида ижтимоий соҳанинг аҳволи тўғрисида умумий жаҳон стандартлари нимадан иборат, деган савол туғилади. Мутахассислар фикрича, бу соҳада ҳам бир неча моделлар амал қилади. Уларни умумий тарзда кучли ижтимоий ҳимоя тизимининг айрим элементларини ўзида ифода этувчи скандинавияча модел, Бисмарк модели ва Бевериж модели тариқасида таснифлаш мумкин.

Бозор муносабатлари шароитида ижтимоий ҳимоя моделлари

Скандинавияча модел (Финляндия, Швеция, Норвегия)	Бисмарк модели (Германия, Франция Италия, Бельгия)	Бевериж модели (Ирландия, Англия)
Асосий қондаси:	Асосий қондаси:	Асосий қондаси:
Мамлакатларда яшовчи барча фуқаролар ижтимоий таъминланиш ҳуқуқига эга	Жамият аъзоларига ижтимоий таъминот учун зарур восита-ларни ишлаб топишга имконият бериш	хар бир фуқаро фавқулодда ҳолатларда (касаллик, пенсия ёши, ўлим, туғиш ва ҳ.к.) ижтимоий суғуртали нафақа ва пул ёрдами билан қамраб олиниши зарур
Бош сиёсий мақсад - тўла-тўқис бандликка	Бош сиёсий мақсад - даромадларни ҳимоя-	Бош сиёсий мақсад - минимал даражадаги

эришиш (давлат масъулияти)	лаш (ходим масъулияти)	даромадларни ҳимоялаш
-------------------------------	------------------------	-----------------------

Назаримизда, ушбу моделларнинг ҳар бири ўз ётуқ ва камчиликларига эга. Уларни шунчаки татбиқ қилиб бўлмаслиги ҳам аниқ. Ўзбекистон ижтимоий таъминот соҳасида ўз моделига эга ва у ижтимоий кафолат тизимининг ўзгарувчан хусусиятига мос тарзда такомиллашиб боради.

Ўтиш даврида социал муаммоларнинг ёки ортади. Йўлга тушган карвон каби социал соҳанинг муаммолари ҳам борган сари ортиб боради. Шу маънода социал соҳада ёзага келувчи муаммоларнинг ечимини моделлаштириш катта аҳамият касб этади. Бунда энг муҳим муаммолар ривожланиши тенденциялари ўз вақтида аниқланиши катта аҳамиятга эга. Хусусан, Ўзбекистон социал ҳаётида ёз бераётган йирик ўзгариш ва муаммолар ҳамда уларни ҳал этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим. Мисол тариқасида у қуйидаги кўринишда бўлиши мумкин

Ижтимоий муаммолар ва уларни ҳал этиш тадбирлари

№	Ижтимоий муаммолар	Уларни ҳал этиш тадбирлари
1	Социал табақалашув ва кутбланиш	фуқаролар томонидан ўзлари ва оила аъзоларини социал хизматлар билан таъминлаш мақсадида ишлаб топиш имкониятларининг ортиши
2.	Камбағаллик	хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали янги имкониятларни вужудга келтириш
3.	Ишсизлик	ишлаб чиқаришда социал эҳтиёжларни қондиришга мўлжалланган хизмат ва маҳсулотлар улушининг ортиши
4.	ҳудудларнинг табақалашуви	даромадлар тенгсизлиги ва шахсий манфаатдорликнинг ортиши
5.	Таълим тизимидаги муаммолар	таълимнинг бошқа шакллариининг кенгайиши, таълим тизимини изчил ислоҳ қилиш.

Ўзбекистонда ҳозирги кунда ижтимоий таъминот тизимида бошқарув идоралари ҳисобланган 1 та вазирлик, 12 та вилоят, қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ҳамда 153 та туман ва 36 та шаҳарда ижтимоий таъминот тизимлари мавжуд. Шунингдек, ёлғиз ногиронларга ва қарияларга мўлжалланган ўнлаб интернат уйлари, ногиронлик сабаби ва гуруҳини белгиловчи тиббий экспертиза комиссиялари, хусусан, ногиронликни экспертиза қилиш ва ногиронларнинг меҳнат қобилиятини тиклаш бўйича 1 та илмий-текшириш институти фаолият юритмоқда. Пенсияларнинг

даволаниши ва дам олишига мўлжалланган бир қанча махсус санаториялар ишлаб турибди.

Кам таъминланган оилаларга ва кўп болали муҳтож оилаларга моддий ёрдам тўловларини молиялаштиришнинг асосий манбаи республика ва маҳаллий бёджет воситалари ҳисобланади.

Маълумки, мустақил тараққиётимизнинг илк давриданоқ инсон - жамият - давлат ўртасидаги ўзаро муносабатнинг оқилона ечимини топиш алоҳида аҳамият касб этди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин Европа мамлакатлари, Осиёнинг Япония, Жанубий Корея каби давлатлари айнан шу ғоя асосида тараққиёт йўлини белгилаб, тарихан қисқа давр ичида юксак тараққиётга эришган эдилар. Икки асрлик демократик ривожланиш тарихга эга бўлган АҚШ ҳам инсон манфаатини тараққиётнинг асоси сифатида қабул қилган эди. Маълум бўладики, Ўзбекистон демократик тараққиётнинг жаҳон тажрибасини синчиклаб ўрганди. Ўзбекистонда демократик фуқаролик жамиятини барпо этиш ва бунинг таянчи сифатида инсонпарвар тузумни шакллантириш йўлида ислохотларни амалга ошириш “инсон – жамият - давлат” тизимидек кучли уйғунликни талаб этмоқда.

Хуллас, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизимининг ўзига хос тажрибаси ва анъаналари тўпланган. Бунда «инсон – жамият - давлат” муносабатлари, инсон омили ёксак мавқеда туради. Шу маънода Ўзбекистонда ижтимоий ҳимоя тизимини замон талабларига мос тарзда такомиллаштириш учун барча имкониятлар мавжуд ва улар мамлакатда демократик жамиятнинг қуришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

8-мавзу. ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАҲОН ҲАМЖАМИЯТИ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИДА ДЕМОКРАТИК ТАМОЙИЛЛАРГА АСОСЛАНИШИ.

РЕЖА:

- 1. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятининг тўлақонли субъектига айланиши.**
- 2. Жаҳон ҳамжамиятидаги демократик ўзгаришлар.**
- 3. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги эришган ютуқлари.**

1. Ўзбекистон давлат мустақиллигига эришгандан сўнг ўз ташқи сиёсатимизни халқаро ҳамжамиятнинг тўлақонли субъекти сифатида амалга ошириш учун **реал имкониятларга эга бўлди.** Эндиликда ташқи сиёсат мустақил тарзда амалга оширилмоқда.

Жамият ва давлатлар тарихи шуни кўрсатадики, бирон-бир мамлакат бошқа давлатлар билан ҳамкорлик қилмасдан тараққиётга эришган эмас. Шарқ

ва Ғарб мамлакатларини бир-бирига боғлаган «Буюк Ипак» тарихий йўлнинг марказида жойлашган Ўзбекистон бир неча асрлардан буён динлар, миллатлар ва маданиятларнинг туташув нуқтаси бўлиб келмоқда.

Айниқса Амир Темур ва Темурийлар даврида дунёдаги йирик давлатлар Самарқанд билан ўз алоқаларини ўрнатганлар. Амир Темурнинг Франция, Англия, Испания қироллари, ўнлаб қўшни давлатларнинг ҳукмдорлари билан ёзишмалари ўша даврдаги жўшқин сиёсий, маданий ва тижорий алоқалардан гувоҳлик беради.

Чор Россияси босқинидан сўнг 130 йилдан ортиқ давом этган мустамлака даври мамлакатимизнинг ташқи алоқаларини узиб қўйди. Хориж билан барча муносабатлар истилочиларнинг назорати ва руҳсати билан амалга оширилар эди. Бир пайтлар дунёга донг таратган ўлкамиз чекка бир вилоят даражасига тушириб қўйилди. Советлар даврида эса четга чиқарилган бир-икки дипломат ҳамда вазифаси олий рутбали хорижликларни меҳмон қилишдан иборат бўлган Ташқи ишлар вазирлигидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ бевосита мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов раҳбарлигида ташқи сиёсатнинг устувор йўналишлари ва асосий тамойиллари белгиланди ҳамда оғишмай амалга оширила бошланди.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- мафкуравий қарашлардан қатъий назар, ҳамкорлик учун очиқлик, умуминсоний қадриятларга, тинчлик ва хавфсизликни сақлашга содиқлик;
- давлатларнинг суверен тенглиги ва чегаралар дахлсизлигини ҳурмат қилиш;
- низоларни тинч йўл билан ҳал этиш;
- куч ишлатмаслик ва куч билан таҳдид қилмаслик;
- инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурматлаш;
- ички миллий қонунлар ва ҳуқуқий нормалардан халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидалари ва нормаларининг устуворлиги;
- тажовузкор ҳарбий блоклар ва уюшмаларга кирмаслик;
- давлатлараро алоқаларда тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик устунлиги;
- ташқи алоқаларни ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама келишувлар асосида ривожлантириш, бир давлат билан яқинлашиш ҳисобига бошқасидан узоқлашмаслик ва бошқалар.

Бу тамойилларга давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик каби халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоидалари асос қилиб олинади.

Давлатимиз раҳбари Ислом Каримовнинг Олий Мажлис иккинчи чақириқ биринчи сессиясидаги маърузасида бошқа соҳалар қатори ташқи сиёсат борасидаги навбатдаги вазифалар ҳам кўрсатиб ўтилди. Жаҳондаги барча

мамлакатлар билан ўзаро манфаатли алоқаларни йўлга қуйиш, етакчи халқаро иқтисодий, молиявий ҳамда инсонпарварлик ташкилотлари билан ҳамкорликни кучайтириш бундан кейин ҳам устувор йўналиш бўлиб қолиши таъкидланди.

Бугунги кунда Ўзбекистон тараққиётининг конституциявий замини яратилди. Шунга мос равишда инсон ҳуқуқлари ҳам тикланмоқда. Халқимизнинг маънавий салоҳияти, унга хизмат қиладиган табиий ва техникавий захиралар, мустаҳкамланаётган халқаро муносабатлар демократик ривожланиш ва инсон ҳуқуқларига риоя қилиш учун барча шароитларнинг босқичма-босқич яратилишига кафолат беради.

Ўзбекистон Конституцияси «Ўзбекистон Республикаси Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги қонунда белгиланган конституциявий анъаналарни давом эттиради. Мазкур анъаналарга кўра халқаро ҳуқуқ давлатимиз қурилишининг муҳим манбаи бўлиб, Ўзбекистон ўзининг халқаро ҳуқуқ нормаларига содиқлигини конституциявий даражада мустаҳкамлаб, намоёниш этмоқда.

Бу эса ёш мустақил давлатимизнинг энг нуфузли халқаро ташкилотларга қабул қилинишига имкон берди. Республикаимизнинг мустақил давлат сифатида бошқа давлатлар томонидан дипломатик тан олинishiга, халқаро иқтисодий муносабатларга киришишига йўл очди.

БМТ устави, Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги умумжаҳон декларацияси ва инсон ҳуқуқлари ҳақидаги бошқа халқаро пактлар, Хельсинки битимлари, Париж ва Мадрид хартиялари қоидалари Конституциямиздаги халқаро ҳуқуқ принциплари ва нормаларига асос бўлди. Бундай конституциявий ёндашув, айниқса Конституциянинг муқаддимасида, 4-бобида, иккинчи бўлимда 22,23 ва 26-бобда яққол кўзга ташланади. Бу бобларнинг тегишли равишда, «Ташқи сиёсат», «Инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари», «Ўзбекистон Республикасининг суд ҳокимияти», «Сайлов тизими», «Мудофаа ва хавфсизлик» деб номланиши ҳам фикримизнинг далилидир.

XX асрнинг сўнги ўн йиллиги ижтимоий дунёқараш ва жаҳон ҳамжамиятининг жўғрофий-сиёсий тузилишида туб ўзгаришлар даври бўлиб тарихга кирди. Жаҳон ҳамжамияти янги даврга қадам қўйди. Бу давр ўзининг икки жиҳати билан ажралиб туради. Биринчидан, бу давлатлар, халқлар ўртасидаги яқинлашув жараёнлари ва ҳар томонлама ҳамкорликнинг кучайиши, яхлит бўлган сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий маконларнинг вужудга келиши, ҳозирги замон халқаро ҳуқуқ нормаларининг яратилишидир. Иккинчидан, «социалистик лагер»нинг емирилиши, тоталитар тузумдаги давлатларнинг тугатилиши, улар ўрнида мустақил давлатларнинг пайдо бўлишидир. Эндиликда «совуқ уруш»га барҳам берилди, «капиталистик» ва «социалистик» деган тушунчалар ўртасидаги фарқ амалда йўқ бўлиб бораяпти. Мафкуравий ақидалардан холи бўлган янги, эркин тафаккурни шакллантириш зарурати пайдо бўлди.

Президентимиз «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёти йўли» китобида Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг концепцияси тўғрисида, ташқи сиёсий йўл, бу йўлнинг ҳуқуқий негизи ва уни амалга

ошириш воситалари ҳақида тўхталиб ўтган. Ўзбекистон ташқи сиёсатининг стратегик йўли, асосий қоидалари ва мақсадлари, унинг устувор ва минтақавий йўналишлари, хусусиятлари негизида республиканинг миллий манфаатлари жой олган. Ҳар қандай сиёсат ақл-идрок билан иш тутишни тақозо этади. Ривожланаётган, тез тараққий этиш учун кучли илмий, саноат куч-қувватига эга бўлган мамлакатнинг ташқи сиёсати эҳтирослардан холи бўлиши лозим. Республикамиз ана шундай давлатлар сирасига киради. Янги халқаро иқтисодий тартиб учун ҳаракат қилиш қоидалари Ўзбекистон учун ҳам диққатга молик масаладир. Бу хом ашё ва саноат маҳсулотлари нарх-наволарининг адолатли бўлган нисбати, ривожланаётган давлатларнинг фан ва техника ютуқларидан баҳраманд бўлиш имконияти ва ҳоказолардир.

Ташқи сиёсат фаолият учун ҳуқуқий негиз яратиш биринчи галдаги вазифа ҳисобланади. Ушбу мақсадларга эришиш учун қуйидагилар амалга оширилди:

-янги халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилди:

-собиқ Иттифоқ иштирокчи бўлган халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуаси республика манфаати нуқтаи назаридан ўрганилди:

-Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос тушадиган ҳужжатлар ратификация қилинди:

-мамлакат халқаро фаолиятини мувофиқлаштириб турадиган қонунларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш. «қабул қилинган халқаро шартномалар тўғрисида»ги қонун, «Консуллик устави» шулар жумласидандир. Улардан ташқари божхона хизматининг ҳуқуқий асосларини яратувчи қонунлар, Ҳаво кодекси ҳам қабул қилнди. Юртбошимиз И.А.Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» китобининг ташқи сиёсатга бағишланган бобида ушбу фаолият йўналишлари аниқ-равшан ифодалаб берилган. Жумладан, китобда миллий манфаатлар Ўзбекистон ташқи сиёсатининг устувор мақсади эканлиги қатъий баён этилган.

Манфаат, бу зарурий эҳтиёждир. Эҳтиёжлар эса биринчи галда Ўзбекистон учун тараққиётнинг муайян жуғрофий ва табиий, иқлимий, демографик ҳолатимиз, халқимизнинг кўп миллатли таркиби, унинг тарихий ва маданий мероси, маънавият омили, ишлаб чиқариш кучлари тараққиётининг даражаси, хом ашё ва замонавий технология билан таъминланганлик, давлатнинг халқаро муносабатлардаги ўрни ва ҳоказолардир. Бу омиллар Ўзбекистоннинг эҳтиёжларини белгилайди. Эҳтиёжлар эса манфаатларда ўз ифодасини топади. Давлат манфаатлари унинг ташқи сиёсий фаолиятини белгилайди. Шу жиҳатдан, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсий манфаатлари халқаро алоқаларни ривожлантираётган, унинг тузилмалари ва фаолиятини белгилаб бераётган кучдир.

Барча давлат ва халқаро ташкилотлар билан алоқа қилишда давлатимизнинг миллий манфаатларидан келиб чиқилади. Табиийки, бунда шерикларимиз манфаатлари, улар ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари ҳисобга олиниши зарур. Зеро, ўзаро узвий боғлиқликсиз ташқи сиёсатни тасаввур этиб бўлмайди.

Ўзбекистоннинг халқаро ташкилотлар ва давлатлараро уюшмалар фаолиятидаги иштироки республика ташқи сиёсатининг муҳим йўналишларидан биридир. Ушбу ташкилотлар жаҳон ҳамжамиятига кириш, хўжалик алоқаларини ўрганиш, экология, таббий муаммоларни ҳал этиш, илмий-техникавий ҳамкорликни ривожлантиришда катта ёрдам бермоқдалар.

Республика Президенти давлатимиз ўз қиёфасини йўқотмасдан халқаро талабларга риоя этишга тайёрлигини қатъий тасдиқлади. Бу талабларга риоя этмасдан, халқаро жаҳон ҳамжамиятига кириб бўлмайди. Бу ерда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси асосидаги кафолатлар, БМТ Низоми ва Хельсинки келишуви қоидалари, ҳужум қилмаслик, халқаро муносабатларда куч ишлатиш билан таҳдид қилишдан воз кечиш, халқаро ҳуқуқ қонунларининг миллий қонунлардан устуворлиги ва ҳоказолар тўғрисида гап бормоқда. Жаҳондаги барча тараққийпарвар мамлакатлар худди шундай ёндашув тарафдоридир.

Бугунги кунда ўз мустақил ташқи сиёсатини конституциявий қоидаларга таяниб юритаётган Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглиги-ю куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик каби халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади. Мамлакатимиз Асосий қонунининг 17-моддасида очиқ-равшан айтилган.

Ўзбекистон бутун дунё кўз ўнгида ташқи сиёсий ва маданий алоқаларининг бой тарихига эга бўлган, мустақил равишда замонавий дипломатик алоқаларни амалга ошираётган тинчликсевар ҳуқуқий давлат сифатида намоён бўлмоқда. Халқаро ҳуқуқ жиҳатидан Ўзбекистон учун асрлар оша буюк бўлиб келган давлатлар ҳам, давлатчилик тарихи бизникига ўхшаш ёш мамлакатлар ҳам баб-баравардир.

Ўзбекистон тараққиётнинг конституциявий асоси сифатида инсон ҳуқуқлари тикланмоқда. Халқимизнинг маънавий имконияти, унинг катта табиий ва техник захиралари, мустақамланиб бораётган халқаро алоқалари демократик тараққиёт ва инсон ҳуқуқларига риоя этилиши учун зарур бўлган барча шарт-шароитлар мавжудлигига ишонч туғдиради. Натижада мамлакатимиз амалда ялписига дипломатик тан олинисига ва халқаро иқтисодий алоқаларга тортилишига йўл очиб берилди.

2. XX асрнинг охирида дунёнинг сиёсий макони сифат жиҳатидан ўзгарди.

Совет Иттифоқи халқлари ҳамда собиқ «социалистик ҳамдўстлик»даги бошқа давлатлар бир партиявийлик тизими ва марказдан туриб режалаштириш иқтисодиётидан воз кечишди. Бу ҳолат дунёда антогонистик ижтимоий-сиёсий тузумларнинг глобал қарама-қаршилиги барҳам топди ва дунё сиёсатида демократик жамиятлар салоҳияти анча ошди. Евроосиё ҳудудида, жумладан, Марказий ва Шарқий Европа давлатлари, шунингдек, собиқ совет иттифоқи давлатларининг розилиги орқали ижтимоий-сиёсий тузумнинг демократик шаклига ўтилди. Агар бундай давлатларда, энг аввало, Россияда амалга

оширилаётган ислохотлар жараёни муваффақиятли яқунланса, Шимолий ярим шарининг каттароқ қисми - Европа, Шимолий Америка, Евроосиёда бир-бирига яқин ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тамойиллар асосида яшовчи, бир-бирига ўхшаш қадриятларга эътиқод қилувчи, шу жумладан, глобал дунё сиёсати жараёнларига бир хилда ёндашувчи халқлар ҳамжамияти шаклланади.

«Биринчи» ва «иккинчи» дунёлар ўртасидаги қарама-қаршиликка барҳам берилгандан сўнг авторитар тузумлар Африка, Лотин Америка, Осиёдаги ўз тарафдорини қўллаб-қувватлашдан тўхтадилар. Негаки, бу давлатлар мафкуравий иттифоқдош сифатида ўз қийматларини йўқотишди ва натижада моддий ҳамда сиёсий ёрдамдан махрум бўлишди. Оқибатда Сомали, Либерия, Афғонистонда бўлиниш вужудга келди ва фуқаролар уруши бошланиб кетди. Бошқа давлатларнинг кўпчилиги эса, масалан, Эфиопия, Никарагуа, Жазоир авторитаризмдан воз кеча бошлашди.

«Совуқ уруш» билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлмаган барча қитъаларда кечган кенг миқёсли демократиялаштириш жараёни 80-йилларнинг иккинчи ярмига тўғри келади. Бразилия, Аргентина, Чили бошқарувнинг ҳарбий-авторитар шаклидан фуқаролик-парламентар шаклларига ўтишди. Бундай тенденция Марказий Америкада сал кечроқ тарқалди. Ушбу жараённинг эътиборли натижаларидан бири шуки, 1994 йил 14 декабрда Шимолий ва Жанубий Америка мамлакатлари бошлиқларининг учрашувида қатнашган 34та давлат раҳбари ўз давлатларининг демократик йўл билан сайланган лидерлари эдилар. Шунга ўхшаш демократиклаштириш жараёнлари Осиё Тинч океани худуди - Филиппин, Тайвань, Жанубий Корея, Таиландда кузатилди. 1998 йилда Покистонда ҳарбий тузум ўрнига сайланган ҳукумат келди. Жанубий Африка республикасининг апартеид сиёсатидан воз кечиши демократияга қараб йўл олинганлигини кўрсатди. Африканинг бошқа жойларида авторитаризм жараёни анчагина секин кечди. Бироқ инқирозга учраши, Гана, Бенин, Кения, Зимбабведа демократик ислохотларнинг маълум даражада олдинга силжиши демократиялашув тўлиқини бу қитъага ҳам таъсир қилмасдан ўтмаганини кўрсатади.

Айтиб ўтиш лозимки, демократия етукликнинг бир неча даражасига эга. Бу француз ҳамда америка инқилоби даврларидан бошлаб, бугунги кунгача демократик жамиятларнинг ривожланишида яққол намоён бўлди. қатор Африка мамлакатларида ёки собиқ иттифоқ ўрнида пайдо бўлган янги мустақил давлатларнинг айримларида мунтазам кўппартиявийлик сайловлари кўринишига эга бўлган демократиянинг илк шакллари, айтайлик, ғарбий Европа типидagi етук демократия шаклларида анчагина фарқ қилади. Агар Линкольннинг демократияга берган «халқ танлаган сайлаган ва халқ манфаатларига мувофиқ амалга ошириладиган халқ бошқаруви» таърифидан келиб чиқадиган бўлсак, энг илғор демократиялар ҳам мукамал эмасдир.

80-йиллар охири - 90-йиллар бошларида ижтимоий-сиёсий моделларнинг глобал алмашинуви жараёни турли давлатларда турлича кечган бўлса-да, унинг ер юзини ярмидан кўпини қамраб олганлиги боис, жаҳон ҳамжамияти ижтимоий-сиёсий майдонининг сифат ўзгариши тўғрисида хулоса қилиш

мумкин бўлади. Жамиятларни ташкил этишнинг демократик шакли тафовутлар, баъзан эса муайян давлатлар ўртасида кескин зиддиятли вазиятлардан ҳам холи эмас. Масалан, бугунги кунда Ҳиндистон ва Покистон, Греция ва Туркияда парламентар бошқарув жорий этилган бўлса-да, улар ўртасидаги муносабатларда хавфли кескинлик мавжуд. Россия коммунизмдан демократияга қараб анча йўл босиб ўтган бўлса-да, барибир, айтайлик, НАТОни кенгайтириш ёки Саддам Ҳусайн, Слобадан Милошович тузумларига қарши ҳарбий кучни ишлатиш масалалари бўйича Европа давлатлари ва АҚШ билан ораларида келишмовчилик бор. Лекин муҳими шуки, тарихда демократик давлатлар бир-бирлари билан уруш қилишмаган.

Албатта, кўп нарса «демократия» ва «уруш» тушунчаларининг қандай таърифланишига боғлиқ. Оламда давлат, қачонки унинг ижроия ва қонун чиқарувчи ҳокимиятлари сайловлар йўли билан шакллантирилган бўлса - демократик ҳисобланади. Бу дегани, ана шундай сайловларда энг камида бир-биридан мустақил иккита партия иштирок этса, катта ёшдаги аҳолини камида ярим овоз бериш ҳуқуқига эга бўлса ва ҳокимиятнинг бир партиядан иккинчисига ўтиши камида бир марта тинч конституцион йўл билан амалга оширилган бўлса.

Жаҳон тарихининг тадқиқ этилиши шуни кўрсатмоқдаки, демократиялар авторитар тузумлар билан уруш олиб борадилар ва жуда кўп бошқа демократик давлатлар билан зиддиятларга борсалар ҳам, ҳеч қачон бу нарса урушга етиб бормаган. Вестфаль тизими мавжуд давр мобайнида демократик давлатлар ўртасидаги муносабатлар тор доира бўлганлиги ва уларнинг ҳамжихат бўлишларига авторитар давлатлар таъсир этганлигини кўрсатувчи танқидчиларда бунга маълум бир асос бор эканлигини тан олиш зарур. Авторитар давлатлар томонидан таҳдиднинг йўқолиши ёки камайиши билан демократик давлатлар бир-бирлари билан муносабатда ўзларини қандай тутишлари ҳам номаълум.

Агар XXI асрда ҳам демократик давлатларнинг ўзаро тинч муносабатларидаги қонуният бузилмаса, унда ҳозир дунёда рўй бераётган демократияни кенгайтириш дунё глобал зонасининг ҳам кенгайтирилиши англатади. Эҳтимол, янги шаклланаётган халқаро муносабатлар тизмининг Вестфаль тизимидан биринчи ва асосий фарқи айнан мана шундадир.

Глобал миқёсда демократия ва авторитаризм ўртасидаги нисбатнинг ўзгариши америкалик тадқиқотчи Ф.Фукуяманинг демократия ғалабасини овоза қилишига ҳамда шу маънода тарихий формациялар ўртасидаги кураш сифатида «тарихнинг яқунланганлиги» туғрисида эълон қилишга асос бўлиб хизмат қилди. Бироқ, демократиянинг кенг миқёсда ёйилиб бораётгани унинг тўлиқ ғалабаси дегани эмас. Коммунизм бироз ўзгартирилган кўринишда бўлса-да, Хитой, Вьетнам, Шимолий Корея, Лаос, Кубада сақланиб қолинди унинг изларини Собик Иттифоқнинг айрим давлатларида, Сербияда сезиш мумкин.

Шимолий Кореядан ташқари бошқа барча социалистик мамлакатларда бозор иқтисодиёти элементлари пайдо бўлмоқда, улар у ёки маънода жаҳон иқтисодий тизимига жалб этилмоқда. Сақланиб қолган айрим коммунистик

давлатларнинг бошқа мамлакатлар билан муносабатлари «синфий кураш» тамойилидан кўра, «Бирга тинч яшаш» тамойилига асосланади. қисман амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар ва халқаро иқтисодий алоқалар учун очиқ бўлишлик сиёсий эркинликларни кенгайтиришни талаб этувчи ижтимоий кучларни юзага чиқаради. Бироқ, бир партиявийлик тизими тескари томонга қараб иш олиб бормоқда. Натижада либерализмдан авторитаризмга, авторитаризмдан тиберализмга қараб ҳаракат килувчи «аргимчок» эффектини кузатиш мумкин.

XX аср тажрибаси кўрсатмоқдаки, коммунистик тизим муқаррар равишда шундай ташқи сиёсатни ишлаб чиқардики, у демократик жамиятлар сиёсатига зид бўлади.

Бундай зиддиятнинг мавжудлиги улар ўртасидаги ҳарбий можарони келтириб чиқариши мумкинлиги ва улар ўртасидаги муносабатлар бўла олмаслиги хусусидаги фикрлар асослагандир.

Ҳозирги кунда дунёда авторитар тузумдаги бир қанча давлатлар мавжуд. Авторитар тузумда бўлган давлатлар орасида алоҳида ўринни экстремистик мазмундаги «исломий» мамлакатлар - Эрон, Судан, Афғонистон эгаллайди. «Ислом фундаментализми» номи билан аталувчи ислом экстремизми халқаро сиёсий ҳаракати дунё сиёсатига бу давлатлар ўз таъсирини ўтказиш учун имкон бермоқда.

ғарб демократиясини инкор этувчи ҳамда зўравонликка йўл қўювчи ушбу мафкуравий оқим сўнгги йилларда Яқин Шарқнинг кўпгина мамлакатлари аҳолиси ва мусулмон аҳолиси юқори бўлган бошқа давлатларда кенг тарқалган.

Демократик давлатлар билан ҳамкорлик қилишга интилаётган коммунистик тузумдаги давлатлардан фарқли ўлароқ, ислом сиёсий экстремизми динамик ва Саудия Арабистони, Форс кўрфаси мамлакатлари, Покистон, Туркия, Марказий Осиё давлатлари барқарорлигига катта хавф туғдирмоқда.

Авторитар давлатларнинг сақлаб қолиниши ёки улар сонининг ортиши, эҳтимол, улар ўртасидаги, шунингдек, демократик дунё билан ўрталарида ҳарбий тўқнашувларга олиб келиши мумкин. Албатта, халқаро муносабатларнинг келгусидаги ривожини тадқиқ этишда демократия ўртасидаги муносабатлар қонуниятларини, демократиянинг авторитар тузумларга таъсирини яхшилаб таҳлил этиш лозим бўлади.

Халқаро муносабатларни ривожлантиришда жаҳон ҳамжамияти томонидан эътироф этилган демократик кадриятлар, халқаро ҳуқуқ асосида ўз ташқи сиёсатини юритиш, муносабатларда куч ишлатмасдан музокаралар ёрдамида муаммоларни ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралмашмаслик ва давлатларнинг суверенитети ҳудудий яхлитлигни ҳурмат қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон ўз дипломатиясини юқоридаги кадриятлар асосида олиб бормоқда.

Иқтисодий ислохотларни амалга оширишда, Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашувини таъминлашда Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Халқаро молия корпорацияси, Европа тикланиш ва тараққиёт

банки каби халқаро молиявий, иқтисодий ташкилотлар билан ҳамкорлик ижобий самара бермоқда. Ўзбекистон халқ хўжалигидаги аниқ лойиҳаларга сарфланаётган хорижий сармоялар миқдори йилдан-йилга ортиб бораёпти. Кейинги йилларда қад кўтараётган замонавий иншоотлар ва йирик корхоналар бунга мисол бўла олади.

Ўзбекистонда инвестицион муҳитни шакллантириш, экспортга йўналтирилган иқтисодиёт вужудга келтириш бўйича алоқалар ривожланиб бормоқда. Ташқи иқтисодий фаолиятни эркинлаштириш жараёни изчиллик билан давом эттирилмоқда. Айни пайтда мамлакатни жаҳон билан боғловчи коммуникацион тизимларни ривожлантиришга катта аҳамият берилаяпти. Чет эллардаги таниқли иқтисодчилар, хорижий компаниялар ваколатхоналари раҳбарлари ва мутахассислари, ёзувчилар ва журналистлар бу тадбирлар туфайли Ўзбекистон яқин келажакда минтақадаги энг илғор давлатлардан бирига айланишини башорат қилмоқдалар.

Мамлакатимизнинг бой ер ости ва усти ресурслари, малакали мутахассислари, Марказий Осиёдаги етакчи мавқеи ҳам жаҳон давлатларини ҳамкорликка ундамоқда. Ўзбекистон ҳозирги пайтда 130дан ортиқ хорижий мамлакатлар билан савдо-сотик қилади. Юртимиздаги 15 мингга яқин корхона маҳсулотлар экспорт-импори билан шуғулланмоқда. Халқаро муносабатлар равнақи мамлакатимизда хавфсизлик ва барқарорликнинг, аҳоли турмуш даражасини юксалтиришнинг ўзига хос кафолати эканлиги ҳеч кимга сир эмас.

Ўзбекистон бир қатор халқаро ташкилотлар- Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХХТ), Иқтисодий ҳамкорлик ташкилдоти (ЭКО) билан тенг ҳуқуқли аъзо сифатида, Европа Иттифоқи, НАТО билан эса махсус битимлар асосида самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда. Жумладан, НАТО билан «Тинчлик йўлида ҳамкорлик» дастури доирасидаги алоқаларимиз минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлашга муносиб ҳисса қўшмоқда. АҚШ ва бошқа етакчи давлатлар аскарлари билан биргаликда ҳар йили ўтказилаётган ҳарбий машқлар қуролли кучларимиз учун ўзига хос маҳорат мактаби бўлаяпти.

Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарлари ва ҳукумат бошлиқларининг Истамбул шаҳрида бўлиб ўтган учрашуви давримизнинг энг муҳим анжуманларидан бир бўлди. Республикамиз Президентининг мазкур анжумандаги нутқи, аниқ таклифлари ва мулоҳазалари билан йиғилганлар эътиборини қозонди. Айниқса терроризмга қарши кураш бўйича халқаро марказ ташкил этиш борасидаги таклиф кўплаб давлатлар томонидан қўллаб-қувватланди. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги доирасида ана шундай марказнинг таъсис этилишига ҳам Ўзбекистон раҳбариятининг таклифи сабаб бўлди.

Ўзбекистон ўзининг ташқи алоқаларини ҳам кўп томонлама, ҳам икки томонлама асосда ташкил этиш тарафдоридир. Бугунги кунда ер юзининг турли чеккаларида ишончли ва манфаатдор шерикларимиз бор. Уларнинг доираси мунтазам кенгайиб бормоқда. Шу ўринда Америка қўшма Штатлари билан муносабатларимизни тилга олишимиз мумкин. Бу муносабатлар иккала

давлатлар учун ҳам муҳим бўлган йўналишларда изчиллик билан ривожланиб бормоқда. Ўзбекистон расмий ҳайъатининг 2002 йилда АҚШга ташрифи, стратегик ҳамкорликни вужудга келиши ва имзоланган ҳужжатлар, бир қатор халқаро анжуманларда икки давлат раҳбарининг ўзаро мулоқотлари, самимий ёзишмалар ўзаро алоқалар даражасидан далолат беради. Дунёнинг етакчи давлати, жуда катта сиёсий, иқтисодий, ҳарбий-техникавий, интеллектуал салоҳиятга эга бўлган АҚШ билан ҳар томонлама муносабатларни ривожлантириш ва чуқурлаштириш мамлакатимиз учун муҳим аҳамиятга эга.

Европа Иттифоқи билан 1996 йилда имзоланган шериклик ва ҳамкорлик ҳақидаги шартнома 1999 йилнинг 1 июлида кучга кирди. Мамлакатимизнинг Европа давлатлари билан кенг миқёсли алоқалари учун қулай имконият вужудга келди. Табиийки, Германия, Франция, Буюк Британия каби илғор давлатларнинг демократик жамият қуриш борасидаги тажрибалари, ишлаб чиқаришдаги илғор технологиялари биз учун муҳим аҳамиятга эга.

Кейинги йилларда Шарқий ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари-Япония, Корея Республикаси, Хитой ва бошқа давлатлар билан алоқаларимиз кенгайди. Ўзаро манфаатли ҳамкорлигимиз самараларини бирга қурилаётган корхоналарда, қад кўтараётган иншоотларда, бозорларимиздаги хилма-хил маҳсулотларда кўриш мумкин.

Албатта, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо мамлакатлар, шу жумладан, Марказий Осиё республикалари билан ҳамкорлик ташқи сиёсатимизнинг устувор йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда. Бунга сабаб, Ҳамдўстлик мамлакатларимизнинг ҳудудий яқинлиги ва иқтисодий жиҳатдан боғланганлигигина эмас, балки чуқур тарихий илдизлар, маданий ва маънавий алоқалар, катта тарихий давр мобайнида халқларимизнинг муштарак тақдирга эга бўлганлигидир.

Россия Федерацияси билан мустақиллик йилларида шаклланган ўзаро манфаатли ва тенг ҳуқуқли ҳамкорлик яхши самара бераётганлигини алоҳида таъкидлаш зарур. Икки мамлакат ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатилган 1992 йилдан буён сиёсий, иқтисодий, маданий ва бошқа соҳаларда жами 150 дан ортиқ ҳужжат имзоланган. 1998 йил май ойида И.Каримовнинг Россияга ва ўша йил октябрида Б.Ельциннинг мамлакатимизга расмий ташрифлари, сафар давомида қабул қилинган ҳужжатлар, айниқса, 1998-2007 йилларга мўлжалланган иқтисодий ҳамкорлик тўғрисидаги шартнома ўзаро алоқаларни мустаҳкамлашда муҳим аҳамиятга эга бўлди. В.Путин президент сифатида илк сафарни Ўзбекистондан бошлаганлиги ҳам Россия раҳбарияти мамлакатимизни ўзининг стратегик шерикларидан бири, Марказий Осиёдаги етакчи давлат деб билишидан далолат беради.

Ўзбекистон, қозоғистон, қирғизистон ўртасида ягона иқтисодий макон ташкил этиш ҳақида имзоланган шартнома Марказий Осиё интеграцияси йўлидаги илк қадам бўлган эди. 1998 йили бу шартномага Тожикистон ҳам қўшилди. Ҳозиргача ўзаро ҳамкорлик ҳақида 150 дан ортиқ ҳужжат имзоланди. Эндиликда Давлатлараро кенгаш ишлаб турибди, Ҳамдўстлик дастурларини рўёбга чиқариш бўйича ижроия қўмита, Марказий Осиё ҳамкорлик ва

тараққиёт банки ташкил этилган. Мазкур интеграция халқимизнинг манфаатларига тўла мос келади, минтақамизда барқарорлик ва тинчликни мустаҳкамлашга ёрдам беради. 2000 йил 20-21 апрель кунлари Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон президентларининг Тошкентда бўлиб ўтган учрашуви чоғида имзоланган терроризмга, сиёсий ва диний экстремизмга, халқаро уюшган жиноятчиликка қарши кураш юзасидан биргаликдаги ҳаракатлар тўғрисидаги шартнома бунга мисол бўла олади.

Мамлакатимиз раҳбари ўзининг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» китобида тарихни можаролар ва адоват эмас, балки халқлар ўртасида ҳамкорлик ва ишонч олға ҳаракатлантиради, деб таъкидлаган эди. Ўзбекистоннинг кенг миқёсли халқаро алоқалари ана шу фикрнинг амалий ифодасидир.

Бугунги кунда Ўзбекистонда демократик жараёнларни шунчаки эътироф этиш эмас, балки уни ҳар томонлама ривожлантиришга эътибор берилмоқда. Чунки демократик кадриятларнинг қанчалик ривожланиши, давлатни, халқни шунчалик тараққиётга олиб келади. Демократик кадриятларни ҳимоялаш эса муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун Ўзбекистон ташқи сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири - минтақавий хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, халқлар тинчилигига раҳна солувчи терроризмнинг ҳар қандай кўринишига қатъий кураш олиб боришдан иборат. Давлатимиз ана шу мақсад йўлида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти, бир қатор давлатлараро ва ноҳукумат халқаро ташкилотлар билан кенг қамровли алоқаларни изчил ривожлантириб бормоқда, айни вақтда бу ташкилотлар ишида фаол иштирок этмоқда. Жаҳон ҳамжамияти Ўзбекистоннинг минтақа хавфсизлигини таъминлаш, низоларни сиёсий чоралар билан бартараф этиш, Марказий Осиё минтақасини ядро қуролидан ҳоли ҳудуд деб эълон қилиш, нарқобизнесга қарши курашда саъйи ҳаракатларини мувофиқлаштириш, Афғонистондаги можароларни тинч йўл билан ҳал этиш борасидаги конструктив ташаббусларини қўллаб-қувватламоқда.

Ўзбекистон пойтахти Тошкент бугунги кунда нуфузли халқаро ташкилотлар иштирокидаги хавфсизлик, барқарорлик, тинчлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича муҳим халқаро анжуманлар марказига айланди. Мазкур анжуманларда қабул қилинган ҳужжатларнинг аҳамияти ва долзарблиги жаҳон ҳамжамияти, жумладан, БМТ Хавфсизлик Кенгаши томонидан эътироф этилаётганлиги Ўзбекистоннинг халқаро сиёсатдаги нуфузи ортиб бораётганлигидан далолатдир.

1997 йил 19-20 июл кунлари «6+2» гуруҳининг Тошкентда бўлиб ўтган учрашуви бунга мисол бўла олади. Унда биринчи бор муҳолиф томонларнинг юзма-юз музокара олиб боришлари учун имкон яратилганлигини анджуман якунида «Афғонистон можаросини тинч йўл билан ҳал этишнинг асосий принциплари» ҳақида Декларациянинг қабул қилинишини халқаро жамоатчилик афғон заминида тинчлик ўрнатиш борасида ташланган жиддий кадам сифатида баҳолади.

Мазкур анжуман Ўзбекистон раҳбариятининг кўп йиллик саъй-ҳаракатлари натижаси бўлди. Афғонистондаги урушнинг ўз вақтида тинч йўл билан ҳал этилмаслиги минтақавий ва глобал хавфсизликка таҳдид солиши мумкинлигини олдиндан кўра билган Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 1993 ва 1995 йиллардаги сессияларида, Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти саммити ва бошқа қатор муҳим анжуманларда халқаро ҳамжамият диққат эътиборини афғон халқини уруш даҳшатларидан халос этиш, можароларни тинч йўл билан ҳал қилиш масалаларига жалб этган эди.

Ўзбекистон раҳбарининг Афғон муаммосини ҳал этиш ва минтақа хавфсизлигини таъминлашга қаратилган конструктив ташаббуслари БМТ шафелигидаги «6+2» гуруҳининг (Эрон, Покистон, Тожикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, Хитой ҳамда АҚШ ва Россия) ташкил этилишига асос бўлди. Гуруҳнинг биринчи учрашуви Нью-Йорк шаҳрида 1997 йилда бўлиб ўтган эди.

Афғонистондаги қарама-қарши томонлар «6+2» гуруҳнинг Тошкент учрашувидан кейин ҳам жангвор ҳаракатларини давом эттирганлиги халқаро жамоатчиликда кескин норозиликлар уйғотди. БМТ Хавфсизлик Кенгаши 1999 йил 15 октябрда «Толибон» ҳаракатига қарши чекланган жазо чораларини жорий этиш ҳақида резолюция қабул қилди. Унда ўзини Афғонистон ислом амрлиги деб атаётган афғон гуруҳи томонидан халқаро террорчилар ва уларнинг ташкилотчиларига бошпана берилиб, қўллаб-қувватланаётганлиги қатъий қораланиб, халқаро террорчиликда айбланаётган Усама Бин Ладенни одил суд ҳукмига топшириш талаб қилинган эди.

Афсуски, Афғонистон замини ҳамон қарама-қарши кучлар жанггоҳи, халқаро террорчиларга бошпана берувчи марказ, наркотик моддалар ва қурол-яроқ тарқатиш манбаи бўлиб қолмоқда. Халқаро террорчилар зўравонликнинг даҳшатли усулларини қўллаб, бегуноҳ кишиларнинг ҳаётига зомин бўлмоқда, халқларнинг тинчлиги ва осойишталигини бузмоқда.

БМТ Хавфсизлик Кенгаши раиси Бош Ассамблеяда «Афғонистондаги вазият» масаласи кўриб чиқилиши муносабати билан 1999 йил 22 октябрда Кенгаш аъзолари номидан Баёнот эълон қилди. Унда афғон можаросини тинч йўл билан ҳал этиш йўллари кўрсатиб берилган Тошкент Декларацияси қўллаб-қувватланди.

Хавфсизлик Кенгаши 1999 йил 19 июлда «6+2» гуруҳнинг Тошкент учрашувида қабул қилинган «Афғонистон можаросини тинч йўл билан ҳал этишнинг асосий принциплари» ҳақидаги Декларацияни, айниқса, гуруҳ аъзоларининг Афғонистондаги қарама-қарши томонларга ҳеч қандай ҳарбий

ёрдам кўрсатмаслик ва ўз худудларидан бундай мақсадлар учун фойдаланишнинг олдини олиш борасидаги келишувини қўллаб-қувватлайди. Хавфсизлик Кенгаши БМТнинг афғон муаммосини тинч йўл билан ҳал этишдаги саъйи ҳаракатлари йўлида мазкур гуруҳнинг барча аъзоларини ва Афғонистондаги қарама-қарши кучларни ушбу принципларга амал қилишга чақиради», - дейилади Баёнотда.

Ушбу Баёнот орқали жаҳон ҳамжамияти террорчилик ва экстремизм ўчоғига, наркобизнес марказига айланиб қолган инсоннинг энг олий ҳуқуқи - яшаш ҳуқуқи бутунлай поймол этилаётган, аёллар инсон ўрнида кўрилмаётган, балоғат ёшига етмаган болалар аскарликка олинаётган, бемаъни уруш туфайли оилалар барбод бўлаётган воқеалардан қаттиқ ташвишда эканлигини яна бир бор изҳор этиб, «Толибон» гуруҳидан буларнинг барчасига чек қўйишни талаб этади.

Иккинчи жаҳон урушининг охирида портлатилган ядро бомбалари инсоният тарихий тараққиётида сифат жиҳатидан янги, ядровий давр бошланганлигидан далолат берди. Ўта даҳшатли кучга эга бўлган бу қуроли инсоният тараҳида мисли кўрилмаган илмий-техник қудратни намоёни этиш билан бирга, жаҳон хатарли чегарага яқинлашганлигини, ердаги барча мавжудодларнинг ва умуман, ер қуррасининг ҳалокати хавфи туғилганлигини кўрсатди.

Ҳозирги пайтда тўпланган илмий маълумотлар ва тахминлар ядровий портлашлар вужудга келтирадиган экологик фожеанинг бутун миқёсини намоён этади. Агар ер юзида ядровий уруш рўй берадиган бўлса, у қуррамиздаги энг сўнгги уруш бўлади. Чунки, атроф-муҳитда рўй берадиган фалокатли ўзгаришлар инсониятнинг ер юзида яшаш имкониятини йўққа чиқаради.

Жаҳондаги айрим давлатлар ўртасидаги ҳарбий-сиёсий зиддиятлар баъзи давлатларда оммавий қирғин қуролининг катта миқдорда тўпланиб қолиши ўзаро низолар чоғида ядровий қуролини қўллаш эҳтимолини кучайтиради. Шу сабабли ядро қуролини чеклаш, ядро синовларини таъқиқлаш, ер юзининг турли нуқталарида ядровий қуролидан ҳоли худудлар барпо этиш ҳаракатлари жаҳон жамоатчилиги томонидан кенг қўллаб-қувватланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 48 сессиясида сўзлаган нутқида Марказий Осиёнинг ядросиз зона, деб эълон қилиш ташаббусини илгари сурди. «Ҳозирги замон воқелиги шундайки, бир мамлакатнинг хавфсизлиги бошқа давлат ҳисобидан таъминланиши мумкин эмас, - деди юртбошимиз ўз нутқида, минтақа хавфсизлигини бутун жаҳон хавфсизлиги муаммоларидан ажратган ҳолда кўриб бўлмайди. Шунга асосланиб, Ўзбекистон ядро қуролининг батамом тугатилиши учун, ядро қуролини тарқатмаслик тўғрисидаги шартноманинг самарали ҳаракат қилиши ва унинг ҳеч бир муддатсиз узайтирилиши учун ҳаракат қилади... Ўзбекистон Марказий Осиё минтақасининг ядросиз зона, деб эълон қилинишининг қатъий тарафдоридир».

Мазкур ташаббус Президентимизнинг 1996 йил декабрда бўлиб ўтган ЕХХТ Лиссабон учрашувида сўзлаган нутқида яна бир бор йиғилганлар эътиборига ҳавола этилди. Анжуман қатнашчилари Марказий Осиёни ядросиз зона, деб эълон қилиш ҳақидаги фикрини катта қониқиш билан кутиб олдилар.

1997 йил апрель ойида Женева шаҳрида Марказий Осиёдаги беш давлат экспертлари минтақавий гуруҳининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Ўша йили июнь ойида Ўзбекистон ҳайъати биринчи бор атом энергияси бўйича халқаро агентлик (МАГАТЭ) бошқарувчилари кенгашининг Вена шаҳрида бўлиб ўтган навбатдаги сессиясида иштирок этди. Ўзбекистон ҳайъати раҳбарининг расмий баёнотида Ўзбекистон Республикаси ва минтақадаги бошқа давлатларнинг ядросиз зона ташкил этиш борасидаги қарашлари баён этилди.

1997 йил 14-16 сентябр кунлари Тошкентда «Марказий Осиё - ядро куролидан холи зона» мавзуида халқаро конференция бўлиб ўтди. Унда 56 мамлакатдан ва 16 халқаро ташкилотдан 200 дан ортиқ киши иштирок этди. Ислом Каримовнинг мазкур анжумандаги нутқида баён этилган ядровий хавфсизликни таъминлаш чоралари ҳақидаги фикрлари анжуман қатнашчилари томонидан тўла қўллаб-қувватланди.

Хўш, «Ядросиз зона»нинг қандай мезонлари бор? Халқаро амалиётда бундай ҳудудларни белгилашнинг ягона мезони йўқ. Чунки, ҳар бир минтақа ўз хусусияти ва аҳамиятига эга. Аммо, тадқиқотчилар ядросиз зона тушунчасини шундай изоҳлайдилар: «Ядросиз зона қурол-яроғларни чеклаш, ядровий низо чиқиши хавфини камайтириш, мазкур зонага кирадиган мамлакатлар хавфсизлигини мустаҳкамлаш ва 1968 йилда имзоланган ядро куролини тарқатмаслик ҳақидаги шартноманинг ҳаётга татбиқ этилишига қўмаклашиш воситасидир. Халқаро шартнома асосида ядро куролини синаш, ишлаб чиқариш ва жойлаштириш тақиқланган, шунингдек, унинг ҳудудида ва унга қарши ядро куролини қўллаш тақиқланган зона - ядросиз зона ҳисобланади».

Ҳозирги пайтда тўртта ядросиз зона мавжуд - Антарктида (шартнома 1961 йил 23 июнда кучга кирган), Лотин Америкаси (шартнома 1969 йил 25 апрелда кучга кирган), Тинч океанининг жанубий қисми (шартнома 1986 йил 11 декабрда кучга кирган), Африка қиъаси. Барча зоналар ҳақидаги шартномалар Ўзбекистон Республикаси томонидан эътироф этилган.

Шимолий Европада, Марказий ва Жанубий Осиёда, Яқин Шарқда ядросиз зоналар барпо этиш ғоялари мавжуд. Бундан мақсад, ядро куроли мавжуд бўлган ҳудудларни чеклаш, ядро уруши хавфини камайтиришдир.

Марказий Осиёда ядросиз зона барпо этиш ҳақидаги Ўзбекистон ташаббуси БМТ ва жаҳон жамоатчилиги томонидан тўла қўллаб-қувватланмоқда. Бу таклиф БМТ Бош Ассамблеясининг сессияларида муҳокама қилинди ва махсус резолюция қабул қилинди.

Марказий Осиёда ядро куролидан холи ҳудуд барпо этиш фақат минтақадагина эмас, балки жаҳонда ҳам тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятида иқтисодий, ҳарбий қудрат билан биргаликда мамлакатдаги демократик жараёнларнинг характери билан

давлатларнинг обрў-эътибори белгиланмоқда. Шу жиҳатдан олганда, Ўзбекистонда босқичма-босқич амалга оширилаётган демократик жараёнлар жаҳон ҳамжамиятида мустаҳкам ўрин эгаллашга ва миллий манфаатларимиз асосида ташқи сиёсат юритишга имконият яратмоқда.

XX асрнинг охирида. Инқилоблар юз йиллиги жаҳон сахнасида социалистик тузумнинг емирилиши билан якун топди. Собиқ «қизил империя» худудида халқаро муносабатлар ва халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли субъектлари - янги мустақил давлатлар пайдо бўлди. Шулар қатори, узоқ давлатчилик тарихига эга Ўзбекистон Республикаси ҳам ўз миллий тараққиёт йўлини танлаб олди. қадимги маданият ўчоқларидан бири бўлган юртимиз яна жаҳон ҳамжамияти ва унинг ажралмас қисмига айланди.

Миллий давлатчилигимизнинг бир қатор соҳалари собиқ шўролар тузumi даврида инқирозга юз тутган эди. Ўта марказлашган тоталитар тузум шароитида иттифоқдош республикалар амалда ўз мустақиллигини йўқотган эдилар. Ўзбекистон Республикасининг ташқи алоқалари ҳам марказ орқали, унинг кўрсатмаси ва назорати остида амалга оширилар эди. Истиқлол қўлга киритилгач, ёш давлатимиз олдида ташқи иқтисодий ва сиёсий алоқаларни йўлга қўйиш ва шу мақсадда янги давлат тузилмаларини ташкил этиш масаласи кўндаланг турарди. Чунки, бусиз халқаро ҳамжамиятга кириб бориш мумкин эмас. Зеро, Ўзбекистон фаол ташқи сиёсат юритиш билан халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида ўз давлатчилигини қуриши, мустақилликни мустаҳкамлаши, дунёда ўзининг муносиб ўрнини эгаллаши лозим эди. «Ўзбекистон йўли - жаҳон ҳамжамиятига қўшилиш йўли» шиори илгари сурилди.

Мустаҳкам хавфсизлик, изчил ва бақувват иқтисодий тараққиёт учун энг қулай шарт-шароитлар яратиш, аҳоли турмуш даражасини кўтариш, конституцион тузум асосларини мустаҳкамлаш, миллатлар аҳиллиги, халқлар дўстлиги, фуқаролар эркинликлари ва ҳақ- ҳуқуқларини муҳофаза қилиш ташқи сиёсатнинг асосий мақсадларидир. Ана шу мақсадларни рўёбга чиқариш, жаҳон ҳамжамияти билан табиий алоқаларни йўлга қўйиш истагида ташқи сиёсий ва иқтисодий фаолиятнинг миллий механизмлари ташкил қилинди.

1944 йилда ташкил этилган республика Ташқи ишлар вазирлиги фаолияти тубдан ислоҳ қилинди. 1992 йили Ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги, 1991 йили Ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки ташкил топди. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури асосида дипломатия, халқаро ҳуқуқ ва ташқи иқтисодий фаолият соҳасида малакали кадрлар тайёрлашнинг давлат тизими яратилди. Ташқи алоқалар соҳаси учун миллий кадрлар тайёрлаш мақсадида 1992 йили Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони билан Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети ташкил қилинди. Ташқи иқтисодий ва сиёсий фаолиятни тартибга солувчи «Чет эл инвестициялари тўғрисида» қонун (1998), «Ўзбекистон ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисида» қонун (2000), «Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий принциплари тўғрисида» қонун (1996), «Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари тўғрисида» қонун (1995), шунингдек, Консуллик Устави,

Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий докторинаси каби муҳим ҳужжатлар қабул қилинди.

Мана шундай назарий ва амалий қадамлар натижаси ўлароқ, бугунги кунда давлатимиз мустақиллигини 170 га яқин мамлакатлар тан олди. Уларнинг 120 нафари билан дипломатик муносабатлар ўрнатилган. Ўзбекистонда 43 давлат ва 20 та йирик халқаро ташкилот миссиялари аккредитация қилинган. Ўз навбатида, Ўзбекистон 40 дан ортиқ йирик ташкилотлар ҳамда 500 дан ортиқ халқаро ҳуқуқ субъектлари билан ҳамкорлик қилмоқда. Ўзбекистон фуқаролари томонидан хорижий давлатларда 180 та корхона ва ваколатхоналар фаолият кўрсатмоқда. Ўзбекистон 34 та давлат билан «Инвестицияларни ҳимоялаш ва рағбатлантириш тўғрисида» шартнома имзолаган.

Ўзбекистон кўп томонлама алоқалар билан икки томонлама муносабатларни ҳам ривожлантириб бормоқда. Европа давлатлари ва АҚШ мамлакатимиз ташқи сиёсатида алоҳида ўрин тутди.

1996 йили Флоренцияда Ўзбекистон Республикаси ва Европа Иттифоқи тўғрисида Шериклик ва ҳамкорлик тўғрисида Битимнинг имзоланиши мамлакатимизнинг ЕИ давлатлари билан муносабатларидаги бурилиш нуқтаси бўлди.

АҚШ билан 2002 йил 12 март куни имзоланган Стратегик шерикчилик ва ҳамкорлик асослари тўғрисидаги Декларация эса Ўзбекистон-АҚШ муносабатларини янги босқичга кўтарди.

Шундай қилиб, ҳозирги кунда Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллади ва Марказий Осиёдаги етакчи давлат сифатида эътироф этилмоқда. Бундай обрў-эътибор тарихий давлатчилигимиз, маънавиятимиз ва олдимизга қўйган мақсадларимизга ҳамоҳангдир. Ўзбекистон ўзининг тинчликсевар, барқарорликка асосланган ташқи сиёсатини давом эттиради. Бунинг учун етарли сиёсий, иқтисодий, маънавий имкониятлари мавжуд.